

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

На правах рукопису

Стельникович Сергій Володимирович

УДК 94(477)“1941–1944”:329.733(437.7)“1941–1944”

**Ідейно-політичні засади та практика українського національного
руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник

Даниленко Віктор Михайлович,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України

Київ – 2008

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Стан наукової розробки теми.....	12
1.2. Джерельна основа дисертаційної роботи.....	27
 РОЗДІЛ 2	
СТАНОВЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ТА ОСОБЛИВОСТІ	
ДІЯЛЬНОСТІ БУЛЬБІВСЬКОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКО-	
РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	49
2.1. Український національний рух в еміграції у міжвоєнний період.....	49
2.2. Передумови виникнення Поліської Січі.....	62
2.3. Основні напрямки діяльності Поліської Січі в період	
Олевської республіки (21.08.1941 р. – 15.11.1941 р.).....	88
 РОЗДІЛ 3	
ВІЙСЬКОВІ ТА ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ УПА(Б-Б) – УНРА З	
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИМИ СИЛАМИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	
ТА УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ.....	107
3.1. Період двофронтової збройної боротьби УПА(Б-Б)	
(1942 – середина 1943 рр.).....	107
3.2. Польська дипломатія Т. Бульби-Боровця.....	137
3.3. Діяльність УПА(Б-Б) – УНРА в контексті національного руху опору.....	148
3.4. УНРА на завершальному етапі партизанської війни.....	167
 ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АК – Армія Крайова;
ГК – Головна Команда;
ДАЖО – Державний архів Житомирської області;
ДАРО – Державний архів Рівненської області;
ДЦ УНР – Державний Центр Української Народної Республіки;
КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України;
ОУН – Організація українських націоналістів;
ОУН(Б) – Організація українських націоналістів під керівництвом С. Бандери;
ОУН(М) – Організація українських націоналістів під керівництвом А. Мельника;
ОУН-УПА – Організація українських націоналістів-Українська повстанська армія;
ПС – Поліська Січ;
ПУН – Провід українських націоналістів;
РВА – Російська визвольна армія;
СБ – Служба безпеки;
СГД – Союз гетьманців-державників;
УВО – Українська військова організація;
УГВР – Українська головна визвольна рада;
УНА – Українська національна армія;
УНАКОР – Український національний (народний) козачий рух;
УНВ – Українське національне відродження;
УНГ – Українська національна гвардія;
УНДП – Українська національно-демократична партія;
УНК – Український національний комітет;
УНР – Українська Народна Республіка;
УНРА – Українська народна революційна армія;

УНРР – Українська національно-революційна рада;

УПА –Українська повстанська армія;

УПА(Б-Б) – Українська повстанська армія Т. Бульби-Боровця;

УПА-ПС – Українська повстанська армія-Поліська Січ;

УШПР – Український штаб партизанського руху;

ФУР – Фронт української революції;

ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України;

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України;

ЦК – Центральний комітет;

ЦШПР – Центральний штаб партизанського руху.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Суспільно-політичні перетворення, які відбулися в Україні після 1991 р., зумовлюють необхідність всебічного та поглибленого вивчення історії українського державотворення, зокрема історії українського національного руху опору періоду Другої світової війни. Звернення науковців до цієї тематики визначається новітнім етапом розвитку вітчизняної історичної науки, яка намагається подолати сформоване радянською пропагандою спотворене бачення історичного минулого та заповнити “прогалини”, так звані “білі плями”, в історії української повстанської боротьби середини ХХ ст.

Актуальним у цьому контексті є дослідження військово-політичної діяльності Тараса Бульби-Боровця та очолюваних ним повстанських збройних формувань – Поліської Січі (ПС), УПА Бульби-Боровця (УПА(Б-Б)), Української народної революційної армії (УНРА), вояки яких увійшли в історію під назвою “бульбівців”, а сам рух – “бульбівського”. Бульбівський рух займає важливе місце в структурі українського руху опору, який на різних етапах боротьби мав свої особливості. Його ідейно-політичні засади як теоретична платформа боротьби за відновлення української державності та практична діяльність вимагають детального аналізу.

Із проголошенням незалежності України історія національного руху опору стала полем гострих дискусій в українському суспільстві, в тому числі й політичних. Суть проблеми (“проблема ОУН-УПА”) полягає у вимозі різних суспільних сторін визнати або засудити на державному рівні діяльність ОУН-УПА та інших українських повстанських формацій. 12 вересня 1997 р. постановою Кабінету Міністрів України за дорученням Президента України було створено Урядову комісію для розгляду проблеми ОУН-УПА. В Інституті історії України НАН України була сформована робоча група істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, яка працювала до 2004 р., а в 2005 р. були опубліковані підсумкові тези її роботи. Значна увага в них

приділена українському національному руху опору Т. Бульби-Боровця. Однак ця проблема мало наблизилася до свого остаточного розв'язання у плані як історичних студій, так і політичної оцінки на найвищому державному рівні. Політична нестабільність та позиція деяких політичних сил у країні не дають можливості розгляду цього питання Верховною Радою України. Проблема ОУН-УПА зокрема та питання діяльності українського національного руху опору загалом загострилися в період святкування 65-ї річниці заснування УПА в жовтні 2007 р. Уперше цей ювілей, відповідно до доручення Президента України, відзначався на державному рівні. Однак суспільні події черговий раз засвідчили різновекторне оціночне ставлення до зазначеного питання. Неоднозначним було відношення і до святкування 100-річчя від дня народження Т. Бульби-Боровця навесні 2008 р.

З точки зору наукового висвітлення проблеми, результати діяльності робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА показують, що об'єктивне всестороннє вивчення націоналістичного руху лише почалося і перед науковцями постали нові питання, які вимагають проведення подальших досліджень, перш за все зосереджених на широкій архівній джерельній базі. Одне із таких питань – військово-політична діяльність та соціальний зміст руху опору Т. Бульби-Боровця.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках наукового напрямку “Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти”, що розробляється у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова та відповідно до науково-дослідницької тематики кафедри історії та етнополітики Інституту української філології “Розвиток освіти в Україні у XX ст.” Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 31 січня 2006 р., протокол № 6.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу, узагальнення, критичного переосмислення неопублікованих джерел, наявної історіографічної бази розкрити особливості ідейно-політичних засад та

військової діяльності бульбівського руху опору в контексті Другої світової війни.

Вказана мета конкретизується у таких **завданнях**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- визначити ідейно-політичні засади становлення бульбівського руху, та передумови, які призвели до виникнення Поліської Січі;
- охарактеризувати основні напрямки діяльності Поліської Січі в період Олевської республіки;
- простежити військову й політичну активність УПА(Б-Б) – УНРА стосовно німецької і радянської сторін, та розглянути польську дипломатію Т. Бульби-Боровця;
- висвітлити особливості діяльності бульбівського руху в контексті національного руху опору та його становище на завершальному етапі партизанської війни.

Об'єктом дослідження є український національний рух опору періоду Другої світової війни.

Предметом дисертаційної роботи виступають ідейно-політичні засади та практична військова діяльність українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця, його соціальний зміст, стосунки з іншими українськими повстанськими формаціями та політичними організаціями, основними зовнішніми силами Другої світової війни, зокрема Німеччиною та СРСР, а також з представниками національних меншин України.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період переважно від 1941 до 1944 рр. Нижньою хронологічною межею обрано початок другого етапу Другої світової війни – напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р., який створив умови для виникнення українського національного руху опору, в тому числі руху Т. Бульби-Боровця. Верхня межа дослідження обумовлена звільненням Червоною армією від німецьких військ території України, що дозволило повною мірою відновити тут радянську владу та розпочати наступ з

метою ліквідації організованого підпілля ОУН-УПА та УНРА збройними формуваннями СРСР. Для кращого розуміння тенденцій ідейного та організаційного оформлення українського національного руху залучено відповідні матеріали в дещо ширших хронологічних межах (20–30-ті рр. XX ст.).

Територіальні межі дослідження, відповідно до географії поширення руху опору Т. Бульби-Боровця, в основному охоплюють північно-західну частину Житомирської, Рівненську, східну частину території Волинської областей та південні прикордонні райони Білоруської РСР, суміжні із зазначеними регіонами України. Вихід за вказані межі зумовлений необхідністю розгляду процесів становлення еміграційного українського національного руху в міжвоєнний період, зокрема республіканського, – ідейно-політичної бази ПС – УПА(Б-Б) – УНРА.

Методологічна база дослідження ґрунтується на основі принципів науковості, об'єктивності, історизму, багатофакторності та всебічності. Науковість та історизм, як одні із найважливіших принципів написання цієї роботи, допомогли підійти до розгляду досліджуваної проблеми на відповідному емпіричному, логічному та теоретичному рівнях. Принцип об'єктивності реалізувався через комплексний аналіз сукупності джерел, які стосуються дисертаційної роботи. Принцип багатофакторності допоміг простежити різні об'єктивні та суб'єктивні процеси, які вплинули на особливості ідейно-політичних засад та практичну військову діяльність національного руху опору Т. Бульби-Боровця. Останній принцип – всебічності – проявився під час аналізу об'єкта в контексті його внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

У ході розв'язання поставлених у дисертаційній роботі завдань були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи: конкретно-пошуковий (оптимальне використання нових неопублікованих джерел, монографічної літератури, періодичних видань); порівняльно-історичний (співставлення різних поглядів істориків на проблему у процесі аналізу стану

наукової розробки та джерельної бази дослідження, критичний аналіз і порівняння німецьких, радянських архівних матеріалів, а також документів українського національного руху опору, застосування методу також допомогло у трактуванні ідеологічного конфлікту в українському національному русі як наслідку несумісності ідейно-політичних засад його різних гілок); критичний (виокремлення з ряду джерел, у яких спостерігається нерозрізнення діяльності ОУН-УПА та УПА-Б-Б – УНРА, інформації, яка стосується бульбівського руху); проблемно-хронологічний (розгляд поступового переходу бульбівського руху на позиції двофронтової боротьби); статистично-аналітичний метод (аналіз кількісного стану населення єврейської національності Олевського району Житомирської області з кількісними повідомленнями про його знищення); узагальнення і систематизації (виявлених матеріалів, документів, положень, отриманих при вивченні першоджерел та літератури для формулювання й обґрунтування висновків за результатами здійсненого дослідження) тощо. Під час написання дисертації застосовано міждисциплінарний підхід, який полягає у використанні, окрім категоріального апарату історичної науки, термінології політології та філології.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи. На основі широкого кола джерел аргументовано доведено ідейно-політичний зв'язок Т. Бульби-Боровця з еміграційним Урядом УНР напередодні та в роки Другої світової війни, системно висвітлено процеси виникнення на базі просвітницької підпільної організації Українського національного відродження (УНВ) поліційного добровольчого формування Поліська Січ. Шляхом залучення нових архівних матеріалів уперше в українській історичній науці всебічно розглянуто державотворчу діяльність Поліської Січі в період Олевської республіки; під принципово іншим кутом зору – крізь призму позиції Т. Бульби-Боровця щодо захисту представників національних меншин – розкрито проблему польсько-українського протистояння; проаналізовано процеси створення за участі Т. Бульби-Боровця Української національно-демократичної партії (УНДП), яка

протиставлялася політичному крилу УПА ОУН; розкрито організацію та політичні засади діяльності УНРА.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у можливості використання фактичного матеріалу та отриманих результатів дослідження при подальшому вивченні націотворчих процесів в Україні у XX ст., написанні підручників, монографій, статей, пов'язаних з історією українського національно-визвольного руху, розробці нормативних та спеціальних курсів із вітчизняної історії, узагальнюючих українознавчих праць для студентів вищих навчальних закладів. Фактичний матеріал дисертації може бути використаний при підготовці експозицій у Рівненському, Житомирському та Волинському краєзнавчих музеях. Окрім цього, отримані результати дослідження можуть бути доповненням до підсумкових тез робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА та сприяти подоланню радянських стереотипів суспільної свідомості.

Апробація результатів дисертації пройшла у формі виступів на засіданні круглого столу “Актуальні проблеми історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.” у рамках відзначення 60-річчя звільнення України від німецько-фашистських загарбників (Житомир, 2004 р.), на Міжнародній науково-краєзнавчій конференції “Проблеми українського державотворення: історія і сучасність” (Житомир, 2007 р.), на Міжнародній науково-краєзнавчій конференції “Звягель – Новоград-Волинський: від сивої давнини до сьогодення” (Новоград-Волинський, 2007 р.), на науково-практичній конференції “Житомирщині – 70” (Житомир, 2007 р.), на науковій конференції “Громадсько-політичний та життєвий шлях Тараса Бульби-Боровця. Діяльність УПА “Поліська Січ” в Олевському районі” (Олевськ, 2008 р.), на щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу НПУ імені М. П. Драгоманова “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (Київ, 2006–2008 рр.).

Основні положення та висновки дисертації оприлюднювалися та обговорювалися на засіданнях кафедри історії та етнополітики Інституту української філології НПУ імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Основні результати дисертації викладені в 2 монографіях, 8 статтях, із яких 3 – у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України в галузі “історичні науки”.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Історіографію українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця тематично можна поділити на кілька груп: радянську, українську еміграційну, сучасну українську (в тому числі еміграційну) та зарубіжну.

Висвітлення бульбівського руху в межах кожної групи наукових робіт має свої особливості. Так, радянська історіографія зводилася до критики та компрометації національного руху опору, наголос було зроблено на його співпраці з представниками німецької влади та антирадянській спрямованості боротьби, а матеріал тенденційно підбирався та виривався із загального контексту. У такому руслі винятково з негативних позицій з означеннями “бандити”, “українські буржуазні націоналісти”, “німецько-українські націоналісти” й висвітлювався образ Т. Бульби-Боровця та його збройних формувань. Ця тенденція в радянській історичній науці була започаткована одразу після закінчення Другої світової війни [390] і найповніше проявилася в роботах В. Беляєва, Ю. Гая, К. Дмитрука, І. Коломійченка, Ю. Мельничука, М. Панчука, М. Рудницького, В. Трощинського, В. Чередниченка та інших [271; 273, с. 278-280; 278, с. 101-102; 296; 300; 320; 333; 338, с. 205; 357; 360, с. 21; 442; 480, с. 373; 492; 493; 494].

Незважаючи на тенденційність та упередженість історіографії радянського періоду, в деяких працях наявні важливі фактичні дані з військово-політичної діяльності Т. Бульби-Боровця. Перш за все, необхідно відзначити роботи українського радянського публіциста Ю. Мельничука [395; 396; 397]. Він пов’язує довоєнний період життя Т. Боровця з агентурною діяльністю в складі німецької розвідки під псевдонімом “Старий”. Для показу

“колабораціонізму” Т. Бульби-Боровця з німецькою військовою та цивільною адміністраціями Ю. Мельничук наводить уривки з текстів переговорів Т. Бульби-Боровця з німцями та з листів єпископа Мстислава до Т. Бульби-Боровця. Листи ж, як відомо, мали на меті схилити отамана до ліквідації його антинімецької позиції [397, с. 127-128]. Публіцист звинувачує Т. Бульбу-Боровця в тому, що він ніяк не відреагував на знищення німецькою каральною експедицією в середині грудня 1942 р. села Озірець Людвипільського району та його жителів. Однак Т. Бульба-Боровець у листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 р. засуджує ці дії німців: “Я позволю собі запитати Вас, Пане “Володарю” України, яким правом та Ваша державна банда виконала цей дикунський акт. Тут не є прифронтова зона. В кожній цивілізованій державі зобов’язує порядок переведення докладного слідства та карання тільки винувників, а не кого запало. Натомість так, як це чините ви, чинить тільки та банда, якій вже усувається ґрунт спід ніг. Нечуване в історії цивілізованого людства масакрування жінок і дітей є останнім, ганебним і безсилим засобом” [212, с. 175-176]. Цінними є дані Ю. Мельничука про участь Т. Бульби-Боровця в діяльності організації Ваффен-СС-Ягдфербанд-Ост під псевдонімом “Коненко” на завершальному етапі війни. Інформацію про діяльність Т. Бульби-Боровця в цей період знаходимо також у книзі Ю. Гайа “З ким і проти кого: ганебний шлях петлюрівщини та її “спадкоємців” [300, с. 127].

У фундаментальних виданнях “Історія міст і сіл Української РСР” у томах Житомирської і Рівненської областей [345; 346] подаються відомості про організацію та діяльність радянських партизанських загонів на території Житомирської та Рівненської областей, які, окрім антинімецької боротьби, воювали з національними формуваннями бульбівців [345, с. 532-533; 346, с. 47].

Необхідно зазначити, що систематично критикою бульбівського руху та особи отамана Т. Бульби займалася газета рівненської обласної організації КПУ “Червоний прапор”. Ряд статей у газеті з’явилася на зламі 80-х – 90-х рр. XX ст. (О. Слободанюк “З ким і проти кого” [459], М. Ходаківський “Заокеанська “бульба” [489], П. Шафета “Поліська Січ”, або хто такі бульбаші” [501]), які в

умовах “перебудови” стали реакцією на суспільну дискусію з переоцінки ставлення до українського національного руху. Автори цих публікацій, намагаючись черговий раз переконати суспільство у “колабораціонізмі” бульбівців, залучають нові матеріали про діяльність Т. Бульби-Боровця.

Певними особливостями відзначаються наукові дослідження історії національного руху опору представників української еміграції. В еміграційній історіографії, за винятком незначної кількості публікацій (часопис Української національної гвардії (УНГ) “Меч і воля” [292; 307; 308; 375;]), не склалося окремого напрямку, дослідники якого б предметом своїх студій ставили військову-політичну діяльність збройних формувань Т. Бульби-Боровця. Розглядом окремих аспектів їх історії займалися передовсім пробандерівські (М. Лебедь, П. Мірчук, В. Косик) та промельниківські (О. Штуль-Жданович та інші) вчені. Однак, здебільшого, еміграційні дослідники, послідовники різних українських політичних груп воєнного періоду, орієнтуючись на різні фракції ОУН (ОУН(Б) або ОУН(М)), ідеологічну партійну ворожнечу воєнного часу перетворили на своєрідну “ворожнечу” і в історичній науці, що призвело до активної політизації і, як наслідок, суб’єктивності та тенденційності висновків. У такому контексті і розглядалася історія бульбівського руху. Крім того, очевидним недоліком таких досліджень є те, що діаспора мала обмежений доступ до архівних матеріалів, що позначалося на результатах історичних досліджень. Як згадує Т. Бульба-Боровець: “...майже всі друковані праці, що появляються у вільному світі про партизанський рух в Україні, грішать жахливим спотворенням фактів, замовчують роллю Поліської Січі як зародка Української Повстанської Армії і вводять в блуд... синів і дочок України в питанні нашої повстанської боротьби 1941–1945 років” [220, с. 15].

Із точки зору пробандерівських учених “отаманія” була локальним і малочисельним рухом, який, врешті-решт, об’єктивно повинен був підпорядкуватися ОУН-УПА. З іншого боку, представники мельниківської ОУН показують бульбівський рух як потужну військову силу, яка дала початок УПА й наголошують на співпраці між ОУН(М) та ПС – УПА(Б-Б) – УНРА.

Пробандерівський напрямок української еміграційної історіографії визначальний перш за все роботами М. Лебеда, П. Мірчука, В. Косика. Так, М. Лебедь, голова Проводу ОУН(Б) після арешту німцями на початку липня 1941 р. С. Бандери, у книзі “УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу”, яка з’явилася в 1946 р. [383], початок УПА відносить до кінця 1942 р., коли було організовано збройний відділ під командуванням Коробки (Перегійняка). М. Лебедь применшує роль Т. Бульби-Боровця в українському русі опору, зокрема чисельність його збройних формувань. У книзі зазначається: “В лютому 1942 р. Бульба з 15–20 людьми переходить у підпілля...” [383, с. 76]. На противагу, в радянських архівних документах повідомляється, що після розпуску Поліської Січі Т. Бульба-Боровець із 300 людьми пішов у ліс і дислокувався в районі сіл Карпилівка і Борове Рокитнянського району, й поступово поширив вплив на населені пункти сусідніх районів Рівненської області – Людвипільського, Костопільського, Степаньського [67, арк. 4; 79, арк. 209; 80, арк. 238]. Сам бульбівський рух у роботі М. Лебеда називається “отаманією”, яку необхідно підпорядкувати УПА. Дослідник також заперечує факт знищення Службою безпеки (СБ) ОУН-УПА дружини Т. Бульби-Боровця Анни.

П. Мірчук у праці “Українська Повстанська Армія: 1942–1952” [408] Т. Бульбу-Боровця називає членом ОУН, який у 1941 р. “відновлює” Поліську Січ. Саме ж заснування Січі автор пов’язує з діяльністю Поліського лозового козацтва як збройного відділу ОУН(Б) ще напередодні Другої світової війни, а псевдонім Т. Боровця “Бульба” – з прізвищем одного з членів лозовиків А. Бульби. У 1-му ж томі “Нарисів історії Організації Українських Націоналістів” П. Мірчука, в якому історію ОУН доведено до 1939 р., членство Т. Боровця в Організації напередодні війни не розглядається [406]. У такому контексті П. Мірчук не пов’язує заснування УПА з діяльністю Поліської Січі Т. Бульби-Боровця. Він зазначає: “Перший відділ Української Повстанської

Армії зорганізував на Поліссю в жовтні 1942 р. Остап, військовий референт Краєвого Проводу ОУН на Північно-Західних Землях” [408, с. 30].

У 1984 р. у журналі “Визвольний шлях” В. Косик публікує статтю під назвою “Бульба, Поліська Січ і початки УПА” [368], де піддає сумніву твердження деяких авторів, що УПА була започаткована Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця у 1941 р. В. Косик також заперечує зв’язки Т. Бульби-Боровця з вищим керівництвом еміграційного Уряду УНР у Варшаві. Подібні думки він висловлює і в інших публікаціях [369; 541] та у виступах на наукових конференціях [370; 371]. На науковій конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність” В. Косик стверджував, що легальну поліцейську частину, яку озброїли німці, не можна вважати початком справжньої УПА, яка підняла повстання проти німців та продовжувала боротьбу після закінчення Другої світової війни [370, с. 27].

Промельниківська історіографія національного руху опору також не обходить увагою бульбівський рух. Як уже зазначалося, основна увага у цих дослідженнях приділяється військово-політичному співробітництву між ОУН(М) та Т. Бульбою-Боровцем. У цьому контексті показовими є публікації представника мельниківців при штабі УНРА О. Штуля (“Жданович”, “Шуляк”), які вміщені до ряду збірників, присвячених історії українського повстанського руху [415; 421]. Крім того, у збірнику статей, присвячених 25-річчю ОУН “Організація Українських Націоналістів. 1929–1954” О. Жданович аналізує об’єктивні передумови, що призвели до утвердження на теренах півночі України Поліської Січі. Головні німецькі удари на Східному фронті були спрямовані по лініях на Смоленськ і на Звягель (Новоград-Волинський) – Київ. Німецькі війська фактично обійшли Поліську котловину, що створювало умови для концентрації тут відступаючих формувань Червоної армії та зародження радянського партизанського руху. Через це на Поліссі виникла можливість створення українських національних військових з’єднань, не вводячи їх у

конфлікт з вермахтом. Такими формуваннями і стали відділи Поліської Січі [421, с. 408-409].

Серед інших робіт українських еміграційних учених, які написані в руслі вищезазначених тенденцій пробандерівської або промельниківської історіографії, варто відзначити статті Я. Гайваса “Акт обвинувачення” [301] та С. Мечника “Замість спогадів – провокація” [398] (критична реакція на вихід спогадів Т. Бульби-Боровця “Армія без держави”); М. Костецького “Про ідеолога і стратега партизанської війни!” [373] (критика деяких аспектів діяльності Т. Бульби-Боровця); О. Пісецької “Генеза українського повстанчого руху в Україні” [432] (бульбівський рух в контексті виникнення загальноукраїнського повстанського руху); Л. Шанковського “Вулиця ім. полк. Медведєва...” [497] (переговори Т. Бульби-Боровця з радянським партизанським загonom Д. Медведєва) та “Українська Повстанська Армія” [500] (питання виникнення УПА); книги К. Гірняка “Український Легіон Самооборони: причинки до історії” [303] (взаємовідносини Фронту української революції (ФУР) та бульбівського руху); Ф. Пігідо-Правобережного “Велика Вітчизнана війна” [430], Г. Полікарпенка “Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни” [434], анонімну книгу “ОУН у війні 1939–1945” [423] (контакти мельниківців з бульбівцями) та інших.

Українські еміграційні енциклопедичні видання, які стосуються повстанської діяльності Т. Бульби-Боровця, представлені першим томом словникової частини фундаментального видання “Енциклопедія українознавства” за редакцією В. Кубійовича [327], до якої часто зверталися як українські діаспорні, так й іноземні вчені, що займалися українознавчою тематикою. Проте дані про Т. Боровця в “Енциклопедії” є досить скупими та неповними [327, с. 161].

У дослідженнях, присвячених українському національному руху опору, які з’явилися на початку 90-х рр. XX ст., особа Т. Бульби-Боровця та його рух, у порівнянні з радянською історіографією, зазнають кардинальних переоцінок і розглядаються з позицій об’єктивності та історизму. Вже в 1992 р. у часописі

“Політика і час” з’являється дослідження А. Кентія “Отаман Тарас Бульба” [349], а в журналі “Військо України” стаття В. Сергійчука “Організатор “Поліської Січі” [453]. Автори цих праць залучають нові джерела, перш за все невідомі до цього часу архівні німецькі та радянські документи, а також матеріали українського руху опору. А. Кентій, зокрема, приходить до висновків, що Т. Боровець обрав шлях одночасної боротьби як проти СРСР, так і проти Німеччини. Однак, при всіх своїх організаторських здібностях та вмінні виражати настрої широких верств населення, він не піднявся до рівня діяча загальноукраїнського масштабу.

На початку 90-х рр. XX ст. було проведено ряд конференцій, на яких піднімалися питання діяльності українського національного руху опору. 25–26 серпня 1992 р. у Києві проходила Всеукраїнська наукова конференція “Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.” [527]. Ряд доповідей, зокрема дослідження А. Жуківського [331], В. Косика [371], В. Михальчука [405], І. Міткалика [409], безпосередньо стосувалися діяльності Т. Бульби-Боровця та його збройних формувань. Проте різновекторне оціночне відношення вчених до формувань Поліської Січі як до зародка УПА та до питання політичної підпорядкованості отамана еміграційному Уряду УНР засвідчили про початок наукових дискусій у новітній українській історичній науці. Дискусії загострилися на наукових конференціях у подальшому [521; 524; 525].

У 90-х рр. XX ст. як за кордоном, так і в Україні з’являються дослідження діяльності Державного Центру УНР (ДЦ УНР), де певна увага надається зв’язкам керівництва еміграційного Уряду, зокрема Президента А. Лівицького, з Т. Бульбою-Боровцем. У збірнику “Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі” [312] уміщено наукові статті, які висвітлюють діяльність ДЦ УНР упродовж більш ніж семидесяти років. Н. Іщук-Пазуняк тут зазначає, що Президент УНР А. Лівицький доручив отаманові Т. Бульбі-Боровцю створити партизанські загони, які фактично започаткували широкий повстанський рух вже восени 1941 р. [312, с. 133]. Водночас, зазначається в

збірнику, діяльність УНР у 1939–1944 рр. у контексті формування УПА отаманом Т. Бульбою-Боровцем – це “білі плями”, що вимагають детального джерельного дослідження [312, с. 193].

Необхідно також відзначити дослідження Я. Рудницького “ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками” [449], де певна увага приділена діяльності еміграційного Уряду УНР у часи Другої світової війни. Однак автор не дає однозначної відповіді на питання, чи діяв Т. Бульба-Боровець від імені Уряду УНР, а, посилаючись на самого Т. Боровця, зазначає: “Згідно з (контroversійними) спогадами от. Тараса Бульби-Боровця “Армія без держави” (Вінніпег 1981) інспіратором і духовно-стратегічним керівником його партизанських акцій у 1941–1943 був Президент Андрій Лівицький у Варшаві” [449, с. 10]. Я. Рудницький також констатує, що колоніальна політика Німеччини стала причиною створення та діяльності різних повстанських формацій, у тому числі й УПА.

Питання зв’язку Т. Бульби-Боровця з екзильним Урядом УНР ставиться в трьохтомному виданні наукових і публіцистичних праць, присвяченому останньому Президенту УНР в екзилі М. Плав’юку “Україна – життя моє” [400; 401; 402]. Зокрема в 1-му томі видання зазначається, що саме А. Лівицький доручив Т. Бульбі-Боровцю організувати повстанські загони [400, с. 239]. Подібні тези лунають і в 2-му [401, с. 590] та 3-му томах видання [402, с. 1022–1041]. Однак такі припущення не підтверджуються жодним фактичним матеріалом.

Протягом 1996 р. у циклі статей “Незалежність проголошували, відроджували не тільки в Києві, Хусті, Львові... Що не вписалося до книги “Копище”, або Нотатки про “Поліську незалежну республіку”, які мовчали з 1965 року” [417] у житомирській газеті “Вільне слово” письменник О. Опанасюк подав своє бачення діяльності Т. Бульби-Боровця та його військових формувань. Автор, розповідаючи про власну публіцистичну практику в Олевську (починаючи з 1965 р.), наголошує на діяльності УПА-ПС в період Олевської (Поліської) республіки (територія, на яку поширювався вплив

Поліської Січі). Уперше до діяльності Поліської Січі О. Опанасюк звернувся у документальній повісті “Кров і фата”, яка вийшла в 1967 р. у київському видавництві “Радянський письменник” [416]. Висвітлюючи функціонування малинського підпілля протягом 1941–1943 рр. на Житомирщині, письменник розмістив у книзі оголошення Поліської Січі за підписом отамана Т. Бульби та начальника штабу П. Смородського про прийом у ряди січовиків добровольців старшин, підстаршин і рядовиків [416, с. 62-63]. Зважаючи на цю “деталь”, книга О. Опанасюка свого часу піддалася жорстокій критиці в газеті “Правда України” [418, с. 138].

Важливими для вивчення повстанської діяльності Т. Бульби-Боровця є дослідження львівського історика Ю. Киричука. У 1996 р. він у співавторстві з Л. Дещинським та К. Бондаренком публікує в місцевій газеті “За вільну Україну” статтю “Отаман” [314], а у 1997 р. з’являється його книга “Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги” [359]. Учений на основі значного фактичного матеріалу робить спробу неупередженого аналізу повстанської діяльності Т. Бульби-Боровця, її основних етапів та форм. Окремі аспекти діяльності бульбівського руху Ю. Киричуком висвітлюються також у книзі “Український національний рух 40–50-х років XX століття: ідеологія та практика” [358].

Особливо необхідно відзначити науковий доробок В. Дзьобака: статтю “Тарас Боровець і “Поліська Січ” у журналі “З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ” [316; 317], книгу “Отаман Тарас Бульба-Боровець: штрихи до політичного портрета” [318], дисертаційну роботу (захищена у 2002 р. у Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича) [530] та книгу, яка вийшла в 2002 р. у рамках діяльності робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, “Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.)” [319]. Діяльність Т. Бульби-Боровця та його військових формувань висвітлюється дослідником також у підсумкових тезах, напрацьованих робочою групою істориків при

Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси” [419].

У своїх дослідженнях В. Дзьобак на основі всебічного аналізу архівних матеріалів, опублікованих документів, спогадів, вітчизняної та зарубіжної літератури вперше в історіографії комплексно висвітлює процеси формування та діяльності військових загонів Т. Бульби-Боровця. Дослідник звертає увагу на організацію формувань Поліської Січі та політичну спрямованість її діяльності у 1941 р., військово-політичну діяльність УПА(Б-Б) – УНРА з німецькою та радянською сторонами, польським населенням українських земель та українськими політичними і військовими організаціями. Проте, звертаючи основну увагу на військовий аспект діяльності бульбівського руху, дослідник поза увагою залишив питання його ідейно-політичного життя.

Учений піддає сумніву деякі положення книги спогадів Т. Бульби-Боровця “Армія без держави”, зокрема твердження про зв’язки отамана з ДЦ УНР у міжвоєнний період, та зазначає, що діяльність УНВ зводилася до особистих завдань полковника І. Литвиненка. В. Дзьобак робить висновок: “...Т. Бульба-Боровець не зумів подолати таке характерне для того часу явище – отаманія. Для якої властивим є партикуляризація, тобто обмеження діяльності певним регіоном. У даному випадку – поліським. Під час отаманії політична діяльність ведеться не заради виборення кращої долі для всього народу, а заради досягнення влади: абсолютної і керованої самим отаманом” [319, с. 184].

Окрім книги В. Дзьобака “Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.)”, до окремих аспектів діяльності отамана та його збройних формувань у рамках діяльності робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА у своїх роботах зверталися І. Ільюшин та А. Кентій. Так, І. Ільюшин у дослідженнях, присвячених польсько-українському протистоянню на Волині в 1943–1944 рр. (“Волинська трагедія 1943–1944 рр.” [340], “ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни: в світлі польських документів” [342], “Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі

діяльності польського підпілля в Західній Україні” [343]), значну увагу надає руху Т. Бульби-Боровця. Як зазначає автор, бульбівські формування не мали на меті вести боротьбу проти поляків, про що свідчать документи польського й українського підпілля. Т. Бульба-Боровець публічно захищав польське населення України та засуджував його знищення [340, с. 184-185; 342, с. 62-63; 343, с. 131]. А. Кентій висвітлює діяльність формувань ПС – УПА(Б-Б) – УНРА крізь призму діяльності обох фракцій ОУН та бандерівської УПА (“Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр.” [352], “Українська повстанська армія в 1942–1943 рр.” [355], “Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.” [356]).

Серед інших українських учених, які в часи незалежності у своїх дослідженнях торкалися окремих аспектів діяльності бульбівського руху, слід назвати А. Боляновського (“Дивізія “Галичина”: історія”) [275], Н. Гавриш (“Життя та діяльність Т. Д. Боровця (“Тараса Бульби”)”) [299], Я. Грицака (“Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.”, “Historia Ukrainy, 1772–1999: Narodziny nowoczesnego narodu”) [306; 510], А. Жив’юка (“Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука”) [329], М. Ковалю (“Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)”, “Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії”) [365; 366], В. Литвина (“Україна в Другій світовій війні (1939–1945)”) [385], С. Музичука, І. Марчука, Й. Пацулу, Г. Бухала (“Українська Повстанча Армія”, “Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця: дослідження, спогади, документи”) [410; 433], І. Муковського та О. Лисенка (“Звитяга і жертвність: українці на фронтах другої світової війни”) [412], С. Кульчицького (“Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА”) [420], І. Похлебу (“Лісова дипломатія” або війна на два фронти”) [441], В. Сергійчука (“Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни”) [456], Г. Стародубець (“ОУН(б) в українському національно-

визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр)”) [463], А. Трубайчука (“Друга світова війна”) [479], А. Чайковського (“Невідома війна: партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика”) [491] та інших.

Крім того, військово-політична діяльність українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця представлена автором дисертаційної роботи у ряді наукових статей [465; 466; 467; 470; 471; 472; 473; 474] і монографіях “Тарас Бульба-Боровець: нарис повстанської діяльності” [468] та “Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис” [469]. У своїх наукових розвідках ми наголошували на довоєнних зв’язках отамана з ДЦ УНР, зокрема в питанні організації УНВ. У публікаціях широко представлена діяльність Поліської Січі в період Олевської республіки, двофронтowa боротьба збройних відділів УПА(Б-Б) та організація і діяльність УНРА.

Необхідно також відзначити красензавчі публікації з історії бульбівського руху П. Безпалька, В. Боровця, Г. Бухала, А. Куц, Й. Пацули, В. Рожка, В. Сосновчика та інших у газетах м. Рівного та Рівненської області: “Вісті” [448; 458], “Волинь” [283; 285; 287; 427; 428], “Надслучанський вісник” [270; 277; 377; 379; 380; 461], “Народна газета” [276], “Нова Волинь” [378], “Нове життя” [281], “ОГО” [284], “Сім днів” [286; 429].

Характерною рисою новітньої вітчизняної історичної науки є поява праць, які продовжують радянські “історичні традиції” у висвітленні питань національно-визвольного руху. Їх автори, підтасовуючи джерела та спираючись на радянську історіографію, намагаються подати бульбівський повстанський рух винятково як негативне явище, наголошують на його пронімецьких симпатіях та антирадянській боротьбі, відсутності у його діях конструктивного начала [289; 322; 394; 502; 503; 504; 505; 506].

Особливістю сучасної української еміграційної історіографії є те, що в діаспорних виданнях (“Визвольний шлях”, “Літопис Волині”, “Український історик” та інших), які виходять як в Україні, так і за кордоном поряд із розвідками еміграційних учених публікуються роботи власне українських

дослідників. Автори цих видань залучають матеріали вітчизняних архівних фондів окупаційного періоду. Як результат, конфронтація між послідовниками різних військово-політичних груп воєнного періоду переросла у наукову дискусію [274; 282; 294; 305; 392; 393; 460; 490]. За роки незалежності в Україні було також перевидано ряд книг українських еміграційних дослідників [194; 383].

Зарубіжна історіографія бульбівського руху широко представлена роботами польських авторів. Основне питання їх досліджень – участь формувань Т. Бульби-Боровця в українсько-польському протистоянні в часи Другої світової війни. Ця проблематика висвітлюється в книгах М. Юхневича “*Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944*” (“Поляки у радянському партизанському русі 1941–1944 рр.”) [511] та Р. Торжецького “*Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*” (“Поляки і українці. Українська справа під час II світової війни на території II Річпосполитої”) [514]. Проте, як зазначає Г. Бухало, багато з тверджень цих авторів не є об’єктивними через їх однобічне посилення на спогади представників польського національного руху та радянські сфальсифіковані джерела [433, с. 38-40]. Однобічно спираючись на архівні матеріали польського національного руху опору [203, с. 88-89], відходить від об’єктивності і польський учений Я. Е. Вільчур, який у статті “Повороти до поганої минувшини” зазначає, що початок антипольським виступам на українських землях дали відділи бульбівців [293, с. 131].

У 1992 р. на міжнародній науковій конференції “Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” у Кам’янці-Подільському [526] польський дослідник М. Сивіцький у статті “Польсько-український конфлікт 1943–1944 рр.” [457] намагається об’єктивно визначити корені протистояння двох сусідніх народів. Учений зауважує, що Волинська трагедія часів Другої світової війни підтримана німецькою та радянською сторонами зумовлювалася історичними претензіями поляків на українські землі (починаючи з середини

XIV ст.) і стала вже третім етапом трагедії двох народів (поряд з Хмельниччиною та Коліївщиною).

Серед пострадянських неукраїнських видань, у яких певна увага надається діяльності бульбівського руху, важливе значення має російськомовна книга жителя Криму С. Ткаченка “Повстанческая армия: тактика борьбы” [478]. У книзі автор, окрім іншого, вдається до аналізу тактики збройної боротьби військових формувань ПС – УПА(Б-Б) – УНРА.

На початку 90-х рр. XX ст. у періодичних виданнях Білорусі з’явилося ряд статей, у яких висвітлюється діяльність українських повстанських організацій (Гуленка У. “Акаўцы”, “бульбаўцы”, “аунаўцы”. Ці були ў Беларусі антыфашысцкія і адначасова антысавецкія партызанскія фарміраванні або арганізацыі? // Звязда. – 1991. – 21.02; Гуленка У. Партызанскі рух: спроба неідэалізаванага аналізу апьбо некалькі пытанняў сабе // Звязда. – 1991. – 07.08; Гуралюк Ю. Невядомая палеская вайна // Свабода. – 1994. – №19; Шаўцоў Ю. Людзі зь лесу // Пагоня. – 1992. – 15.05) [539]. Автори публікацій наголошували на повстанській діяльності формувань Т. Бульби-Боровця на півдні білоруського Полісся.

Дослідження історії бульбівського руху сучасних російських учених широко представлені в глобальній комп’ютерній мережі інтернет¹. Серед значної кількості документів на увагу заслуговують статті В. Бочарова “Вооруженная борьба на оккупированной территории Украины в 1941–1944 годах (попытка объективного анализа)” [537] та С. Чуєва “Атаман Тарас Бульба-Боровец и “Полесская Сечь” [543]. Дослідники, орієнтуючись на російського читача, здійснюють об’єктивний підхід до висвітлення постаті отамана та його військових формувань. У той же час, на значній кількості сайтів російських екстремістських організацій український рух опору зображений винятково як колабораціоністський і локальний. Такі публікації є небезпечним фактором розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Зокрема, А. Баташев у

¹ У мережі інтернет станом на 1 лютого 2008 р. за пошуковим ключовим словом “Бульба-Боровець” було представлено близько 300 відповідних сайтів.

статті “Как ОУН с УПА воевала” зазначає: “...важливо зрозуміти ті процеси, які відбувалися в державі українських націоналістів, щоб дати відсіч і черговий раз не потрапити на гачок українського націоналізму” [536].

Значну увагу повстанській боротьбі Т. Бульби-Боровця приділяє в дослідженні “Ukrainian nationalism” (“Український націоналізм”) Д. А. Армстронг [508]. Американський вчений пов’язує діяльність Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР в екзилі та підтримує думку про організаційну роботу Т. Боровця, ініційовану екзильним Урядом УНР напередодні війни [508, р. 70-71].

Контекстуально звертаються до діяльності Т. Бульби-Боровця та його формувань в англomовних виданнях інші зарубіжні та українські діаспорні вчені [509, р. 64-65, 72-73; 512, р. 473-474; 513, р. 164-174].

Таким чином, історіографічний аналіз засвідчує, що проблема ідейно-політичних основ та практики українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця залишається мало дослідженою. Здебільшого звернення до бульбівського руху мотивувалося необхідністю його дискредитації (радянська історіографія), показу в контексті діяльності інших гілок українського національно-визвольного руху (українська пробандерівська та промельниківська еміграційна історіографія) тощо. Важливими здобутками у вивченні діяльності Т. Бульби-Боровця та його військових формувань відзначається сучасна українська історична наука. У той же час поза увагою вчених залишилося ряд важливих проблем діяльності бульбівського руху (визначення характеру ідейно-політичного зв’язку Т. Бульби-Боровця з еміграційним Урядом УНР, діяльність Поліської Січі в період Олевської республіки, особливості виникнення УПА(Б-Б) та її двофронтної збройної боротьби, питання організації УНДП як політичної надбудови для бульбівської УПА, організація та політичні засади УНРА тощо), які намагається вирішити у своєму дослідженні дисертант.

1.2. Джерельна основа дисертаційної роботи

Джерельну базу дисертаційної роботи складають неопубліковані документи та матеріали ряду центральних та обласних архівів України, фонду Рівненського обласного краєзнавчого музею, збірники опублікованих документів та матеріалів, мемуарна література, преса періоду Другої світової війни.

Неопубліковані архівні документи та матеріали, які використані у процесі дослідження, представлені в 26 фондах п'ятьох архівів України: Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДАСБУ) у м. Києві, Державного архіву Рівненської області (ДАРО), Державного архіву Житомирської області (ДАЖО). Архівні джерела з історії бульбівського руху – це німецькі повідомлення, донесення, звіти військової адміністрації, поліції та служби безпеки, радянські дані воєнного періоду (фонди деяких архівів укомплектовані незначною кількістю справ, датованих післявоєнним періодом) та різного роду документи і матеріали українського національного руху опору Другої світової війни, зокрема бульбівські та бандерівські.

Військова та політична діяльність руху Т. Бульби-Боровця у ЦДАГОУ в основному представлена в радянських та німецьких документах. Зустрічаються тут і власне бульбівські матеріали. Серед радянських джерел ЦДАГОУ про бульбівський рух – це здебільшого повідомлення в Український штаб партизанського руху (УШПР), Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР), звіти командирів партизанських загонів і з'єднань. У цих матеріалах діяльність різних гілок українського національного руху опору часто об'єднується під загальне поняття “націоналісти”, зустрічається їх нерозрізнення, зокрема бульбівців та бандерівців. Тому в ряді повідомлень виразно бандерівський рух називається “бульбівцями”, який керується засадами, сформованими у “Декалозі українського націоналіста”.

У фонді 1 (“Центральний Комітет Комуністичної партії України”) діяльності руху Т.Бульби-Боровця присвячені німецькі “Повідомлення з окупованих східних областей”. Це переклад матеріалів із німецької мови, які були звинувачувальним документом на Нюрнберзькому процесі. Вони укладалися штабом командування начальника поліції безпеки та служби безпеки в Берліні на основі донесень окружних управлінь поліції безпеки з окупованої території. Серед повідомлень з окупованих східних областей особливо важливим є повідомлення № 55 “Виникнення і розвиток української банди Боровця – відомої під назвою “Тарас Бульба” від 21 травня 1943 р., де подаються дані про довоєнний період життя Т.Боровця, його переговорний процес із німецькими органами з приводу створення Поліської Січі та переговори з німцями у 1942 р. Серед німецьких документів фонду наявний також протокол переговорів між офіцером поліції безпеки і служби безпеки (СД) генерального округу Волинь-Поділля штурмбанфюрером СС доктором Пютцом та Т.Бульбою-Боровцем 23 листопада 1942 р. у селі Моквин Березнівського району Рівненської області.

У німецьких матеріалах фонду національний рух Т.Бульби-Боровця називається “бандою”, часто німцями він відноситься до руху С.Бандери. Зокрема, в одному з повідомлень зазначається, що під час переговорів із німецьким командуванням у кінці 1942 р. Т.Боровець виявив себе фанатичним націоналістом і яскравим представником ОУН(Б). Він особисто виступив на захист С.Бандери й захищав проголошення його організацією самостійності України у Львові. Беззмістовні, на думку німців, політичні вимоги Боровця свідчать про те, що він, як керівник банди, напередодні переговорів отримує вказівки від політичного керівництва ОУН [10, арк. 110]. З іншого боку, в одному з німецьких документів ДАЖО від 3 березня 1942 р. повідомляється, що співпраця організації Боровця з ворожими німцям рухами Бандери або Мельника не виявлена [153, арк. 4]. Очевидно, німці спочатку повністю не могли зорієнтуватися в усіх питаннях національного руху опору в Україні, де одночасно діяло кілька організацій такого спрямування, і в деяких випадках

зараховували Бульбу до бандерівського руху.

До бульбівських документів фонду 1 належать звернення “Поляки!” Головної Команди (ГК) УПА від 16 червня 1943 р., у якому польське населення українських земель закликається до спільної з українцями боротьби за своє визволення; ряд матеріалів періоду УНРА: короткий організаційний статут УНРА, листівки “За що бореться Українська Народня Революційна Армія”, “Трудящі України!”, “Чому Українська Народня Революційна Армія” не підпорядкована ОУН”, наказ № 105 отамана Т. Бульби-Боровця від 5 жовтня 1943 р. по командах територіальної і відділах діючої УНРА про перехід бульбівських формувань у підпілля.

У фонді 57 (“Колекція документів з історії Комуністичної партії України”) присутній неповний варіант історії Української повстанської армії, продиктованої Т. Бульбою-Боровцем 8 листопада 1944 р. у Берліні, в якій отаман викладає історію створення та діяльності збройних формувань ПС – УПА – УНРА, їх взаємовідносин із німецькою та радянською сторонами. Радянські повідомлення про рух Т. Бульби-Боровця у фонді 62 (“Український штаб партизанського руху (УШПР)”) представлені в основному в шифротелеграмах командирів партизанських загонів та з’єднань в УШПР. На особливу увагу заслуговує доповідна записка керівника обласного штабу партизанського руху Рівненської області генерал-майора В. Бегми секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову та Начальнику УШПР Т. Строкачу про створення на початку 1943 р. на території Західної України за участі Т. Бульби-Боровця УНДП. У щоденнику комісара Сумського партизанського з’єднання С. Руднева у фонді 63 (“Перша українська партизанська дивізія ім. двічі героя Радянського Союзу С. Ковпака”) також певна увага приділена діяльності бульбівців. У ньому в записі від 16 червня 1943 р. комісар зазначив, що бульбівці ведуть боротьбу і проти німців, і проти партизанів. У фонді 66 (“З’єднання українських кавалерійських партизанських загонів”) є доповідна записка в УШПР начальника штабу Чоповицького партизанського руху Д. Любимова-Гольдингерша від 25 грудня 1943 р., де він робить спробу порівняння

політичної програми руху Т. Бульби-Боровця з політичною платформою ОУН(Б), визначає в них відмінності, якими пояснює причину протиріч. У фонді 70 (“Рівненський обласний штаб партизанського руху”) у витягу з протоколу засідання підпільного обкому КП(б)У Рівненської області від 10 квітня 1944 р. секретар підпільного обкому КП(б)У і начальник обласного штабу партизанського руху Рівненської області генерал-майор В. Бегма вдається до практики приписок. Так, 9 березня 1943 р. у селі Богуші Березнівського району Рівненської області відбувся бій між партизанською групою Д. Медведєва у складі 56 осіб під командуванням старшого лейтенанта А. Базанова та загоном бульбівців у складі 250 чоловік. За словами В. Бегми, в результаті бою було вбито більше 100 чоловік бульбівців та 300 поранено, що в сумі складає 400 чоловік і перевищує загальну кількість бульбівських бійців, які вступили в бій. За іншими ж даними, в результаті цього бою загинуло більше 100 бульбівців, а поранено – 30 [98, арк. 9]. Зі сторони партизан, за даними радянських джерел, лише 1 людину було вбито та 2 поранено [95, арк. 73].

Інформація про рух Т. Бульби-Боровця наявна також у фондах 64 (“Чернігівсько-Волинське партизанське з’єднання”), 65 (“З’єднання партизанських загонів Житомирської області”), 68 (“Рівненське партизанське з’єднання № 2 “За Батьківщину”), 69 (“Рівненське партизанське з’єднання № 1”), 96 (“Кам’янець-Подільське партизанське з’єднання ім. Ф. Михайлова”). Серед матеріалів фонду 105 (“Тернопільське партизанське з’єднання ім. М. Хрущова”) є німецька листівка антибульбівського спрямування “Тарас Бульба творить нове об’єднання” та “Закон українського партизана”, виданий ГК УПА(Б-Б) 15 вересня 1942 р. Закон виражав основні ідеологічні засади збройної боротьби відділів бульбівської УПА. У фонді 166 (“Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук СРСР”) розміщено “Відкритий лист до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери” з пропозицією створення єдиного центру революційної боротьби, та спогади колишнього начальника штабу батальйону партизанського загону Д. Медведєва Б. Крутікова про діяльність бульбівських відділів.

У ЦДАВОУ історія руху Т. Бульби-Боровця широко відображена в німецьких документах, а також у матеріалах УПА(Б-Б) – УНРА та ОУН-УПА. Документи руху Т. Бульби-Боровця, серед яких “Відкритий лист до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери” та антибандерівська листівка “Зозулине яйце” представлені у фонді 3833 (“Краєвий провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях”). У них відображений конфлікт між бандерівцями та бульбівцями. Протистояння між ними відбивається також у політичних звітах військового округу УПА “Заграва” і його надрайонів та у відомостях бандерівської Служби безпеки цього регіону. Крім того, у фонді наявні матеріали (звернення “Український народ!”), видані Центральним комітетом УНДП. Радянські органи, які займалися комплектуванням фонду, не завжди чітко розрізняли гілки українського національного руху опору. Так, зокрема, одна із архівних справ має назву “Світогляд так званого “бульбівського проводу” ОУН” [113], що вже є помилковим, адже рух Т. Бульби-Боровця не входив до складу ОУН. У самій же справі розглядається світогляд інтегрального націоналізму.

У фонді 3837 (“З’єднання південних груп Української Повстанчої Армії “УПА-Південь”) серед матеріалів, виданих Т. Бульбою-Боровцем, які виражають ідеологічну платформу збройної боротьби бульбівських партизанських формувань, необхідно відзначити “Закон українського партизана”, прийнятий 1941 р. у період діяльності Поліської Січі, та “Закон українського партизана” від 15 вересня 1942 р., коли відділи Т. Бульби-Боровця виступали під назвою “УПА”. До фонду також входять “Гігієнічно-санітарний правильник” (1942 р.) та повідомлення Т. Бульби-Боровця від 15 січня 1943 р., у якому спростовуються спроби німецької пропаганди спровокувати рух в очах місцевого цивільного населення. Певна інформація про бульбівців є також у документах ОУН-УПА фонду 3838 (“З’єднання Української Повстанської Армії “УПА-Північ”), німецьких архівних матеріалах фонду КМФ-8 (“Колекція мікрофотоментів німецько-фашистських адміністративних установ,

армійських груп і їх тилових охоронних підрозділів, діючих на окупованих східних територіях”) та в “Повідомленнях з окупованих східних областей” фонду 4328 (“Штаб командування начальника поліції безпеки окупованих східних областей”).

У документах ГДАСБУ в м. Києві (фонд 13 “Колекція друкованих видань”), які відображають структуру й характер антирадянської діяльності ОУН і УПА, методи та прийоми агентурно-оперативної роботи органів радянської державної безпеки з ліквідації підпілля ОУН і збройних відділів УПА на території республіки в період 1943–1954 рр., міститься інформація про діяльність бульбівського руху, а саме: повний варіант історії Української повстанської армії, продиктованої Т. Бульбою-Боровцем 8 листопада 1944 р. у Берліні, ряд німецьких листівок попереджуючого характеру, адресованих членам бульбівського руху (“Втікші шуцмани! Українські націоналісти!”, “Тарас Бульба творить нове об’єднання”, “Українки!”, “Політичні недорослі”), бандерівські матеріали, які відображають ідеологічний конфлікт в українському русі опору.

У ДАРО документи, які стосуються руху Т. Бульби-Боровця, представлені у фонді Р.30 (“Колекція матеріалів ОУН-УПА, що діяли на території Рівненської області”). У матеріалах ОУН-УПА часто ґрунтовно проаналізовано діяльність бульбівських формувань, що дозволяє краще зрозуміти причини протистояння між цими двома гілками українського руху опору. Тут також є документи самих бульбівців, серед яких “План акції по боротьбі з большевицькою партизанкою, сконцентрованою в Поліській котловині в межах: Бересте – Мінськ – Гомель – Житомир”, датований 15 березня 1943 р. Частина бульбівських архівних матеріалів відноситься до періоду діяльності Поліської Січі в 1941 р. у північно-західній частині Житомирської області: наказ Головної Команди Поліської Січі про підвищення військових звань старшин за бойову та відмінну організацію роботи в збройних операціях за місто Олевськ та за ліквідацію радянських партизанських і регулярних частин; накази Головної Команди Поліської Січі, які засвідчують перший розпуск Поліської Січі 16 вересня

1941 р.; оголошення та протокол Ради старшин Української Повстанчої Армії Поліська Січ від 18 листопада 1941 р. стосовно знищення єврейського населення міста Олевськ тощо.

Німецькі та радянські документи, які відтворюють військово-політичну діяльність збройних відділів Т. Бульби-Боровця, фондів ДАЖО ще не були проаналізовані дослідниками цього питання. У німецьких повідомленнях фонду Р.1151 (“Житомирський генералкомісаріат”) про спробу створення недозволеної самооборони на початку 1942 р. відображені організаційні зусилля колишніх січовиків з формування нового партизанського з’єднання на початку 1942 р., яке політично не підпорядковувалося німецькій владі. У радянських матеріалах фонду П.1376 (“Підпільні організації і партизанські загони, які діяли в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1943 рр. на території Житомирської області”) діяльність формувань Поліської Січі розглянуто в контексті діяльності радянських партизанських з’єднань, зокрема партизанського загону ім. Чапаєва, дії бульбівців охарактеризовано вкрай негативно. Звіт про діяльність Олевського підпільного райкому КП(б)У показує поступовий перехід бульбівців на позиції двофронтової боротьби: як проти радянських партизанських з’єднань, так і проти німців. Тут, зокрема, зазначається, що вже в 1942 р. між німцями та українськими націоналістами (маються на увазі бульбівці) точиться збройна боротьба. Документи фонду Р.2636 (“Комісія з обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни”) допомагають визначити відповідальність збройних формувань Поліської Січі за знищення місцевого цивільного населення Олевського району Житомирської області, перш за все населення єврейської національності. Інформація про бульбівців, яка носить тенденційний характер, є у фонді П.2668 (“Фонд спогадів”).

Певна частина документальних матеріалів про діяльність бульбівського національного руху опору наявна в архіві Управління Служби безпеки України в Житомирській області. Серед таких документів містяться відомості про репресованих радянською владою в післявоєнний період учасників Поліської

Січі: Бориса Симоновича (голова Олевської районної управи), Дениса Демчука (головний комендант в'язниці Поліської Січі), Олексія Покальчука. Однак, згідно з чинним законодавством, ці особи не є реабілітованими, тому вивчення їх справ до сьогоднішнього часу залишається недоступним для широкого кола дослідників.

Історія бульбівських формувань широко представлена в неопублікованих матеріалах фонду Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ). Ці матеріали на початку 90-х рр. ХХ ст. були передані до музею племінницею Т. Бульби-Боровця, громадянкою Канади М. Лантух [283, с. 4]. Увагу привертають кілька сторінок рукопису спогадів Т. Бульби-Боровця “Армія без держави”; лист єпископа Мстислава до отамана Бульби від 15 листопада 1942 р., де він закликає УПА(Б-Б) ліквідувати антинімецьку позицію; наказ шефа військового штабу УПА групи “Заграва” Славути командирам відділів Т. Бульби-Боровця з вимогою перейти зі зброєю до 8 вересня 1943 р. до відділів УПА. У протилежному випадку, зазначається в документі, відділи отамана вважатимуться за ворогів та будуть силою підпорядковані наказам Головної Команди УПА. У документальному фонді РОКМ є також листи Т. Бульби-Боровця, адресовані представникам німецької влади та керівництву ОУН(Б); наказ Командуючого Українською національною армією (УНА) генерала П. Шандрука від 17 березня 1945 р. про призначення командиром УНА Групи “Б” отамана Т. Бульби-Боровця. Ряд документів (уповноваження від 17 липня 1947 р., грамота від 10 вересня 1975 р. про присвоєння воєнного хреста, посмертна грамота від 1992 р.), виданих Т. Бульбі-Боровцю екзильними президентами в післявоєнний час, засвідчують його зв'язок із Державним Центром УНР у період війни.

Окрім неопублікованих джерел, у процесі написання дисертаційної роботи були широко використані джерела, які в різні періоди були опубліковані в збірниках документів і матеріалів. Тематично їх можна поділити на збірники радянського періоду, українські еміграційні збірники, збірники, які вийшли в часи незалежності України, та польські видання документів і матеріалів.

Збірники документів радянського періоду з історії українського національного руху опору видавалися перш за все з ідеологічною метою – для показу “злочинів” “пособників” німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України. Відповідно до цього, документи таких видань суворо підбиралися, до збірників не потрапляли матеріали, які свідчили про антинімецьку боротьбу національного руху опору, а деякі аспекти коментувалися в руслі радянської історіографії. Так, в одній із книг подано наступне пояснення особи Т. Боровця: “Тарас Бульба (Боровець) – власник каменоломні, ділою, у 1939 році втік за кордон, був завербований гітлерівською розвідкою. Повернувся на Україну в обозі німецько-фашистських окупантів. Був одним з головних організаторів бандитського буржуазно-націоналістичного формування “Поліська січ”. Проявив себе завзятим пособником нацистів. Особисто брав участь у знищенні мирного населення” [188, с. 235].

Українські еміграційні збірники документів та матеріалів історії вітчизняного руху опору предствлені перш за все виданням “Літопис Української Повстанської Армії”. У післявоєнний час у Торонто зусиллями колишніх вояків УПА було створене видавництво “Літопис УПА”, яке поставило перед собою завдання публікації документів, підпільних видань, мемуарів, наукових праць з історії Української повстанської армії. Ці матеріали з’явилися у серійному виданні “Літопис УПА”. Серед матеріалів багатотомного зібрання діяльності Т. Бульби-Боровця та його формувань у роки війни надається порівняно невелика увага. Така тенденція пояснюється тим, що зміст видання відображає історію УПА, організовану силами ОУН(Б). Рух Т. Бульби-Боровця в такому випадку сприймався як ворожий, “опортуністичний”, відповідно й наявні матеріали здебільшого носять тенденційний характер. Так, вже в 1-му томі “Літопису УПА” [181] полковник М. Омелюсік у статті “УПА на Волині в 1943 році” згадує про роззброєння 18 серпня 1943 р. бандерівцями відділу УНРА та зазначає, що загони українських повстанців Т. Бульби-Боровця “перебували на обмеженому терені Полісся і не могли розгорнутися в потужну силу, щоб zorganizувати спротив на цілому терені Волині, що стало вже

необхідністю” [181, с. 26]. Суперечливість матеріалів “Літопису УПА” видно з листа Василя Макара (“Сіроманець”, “Безрідний”), керівника СБ на північно-західних українських землях до брата Володимира, вміщеного до 2-го тому видання [182]. На противагу тезі М. Омелюсіка про те, що відділи Т. Бульби-Боровця “перебували на обмеженому терені Полісся і не могли розгорнутися в потужну силу” В. Макар називає причини, що призвели до створення УПА. Поштовхом до цього, за його словами, було те, що “почали множитись отаманчики”, зокрема розгорнув свою діяльність Т. Бульба-Боровець і “коли б ми не були почали повстанчої акції, то не мали б що робити” [182, с. 43].

6-й [208], 7-й [209] та 21-й [210] томи “Літопису УПА” – збірки німецьких документів про український повстанський рух. Тут містяться і матеріали про діяльність Т. Бульби-Боровця, зокрема інформація про його взаємозв’язки з німецькою адміністрацією. Уміщений до 6-го тому видання звіт відділу Абверу “Схід” від 11 листопада 1943 р. оцінює кількість вояків ОУН-УПА в цей час в силі 35–40 тисяч чоловік, а кількість формувань Т. Бульби-Боровця – в 5–6 тисяч чоловік [208, с. 191]. У передмові до тому Т. Гунчак називає Т. Бульбу-Боровця першим провідником українського національного партизанського руху [208, с. 8]. М. Прокоп, один із редакторів журналу “Ідея і чин”, у вступній статті до 24-го тому “Літопису УПА” зазначав, що організована Т. Бульбою-Боровцем Поліська Січ – УПА вела боротьбу як проти радянських партизанів, так і проти німців [187, с. 11].

У 90-х рр. ХХ ст. з’являється нова серія “Літопису УПА”, серед матеріалів якої рух Т. Бульби-Боровця частково висвітлюється в 2-му томі у звітах командирів УПА періоду другої половини 1943 р. [183]. Це були бандерівські архівні документи ЦДАВОУ та ДАРО, в яких рух Т. Бульби-Боровця розглядається як ворожий.

Деякі дані про бульбівський рух є також в інших українських еміграційних збірниках документів та матеріалів, зокрема в книгах “В боротьбі за українську державу” [179, с. 25, 1054], “Матеріяли до позицій визвольної боротьби українського народу, 1941–1953” [193], “На зов Києва. Український

націоналізм у II світовій війні” [195], а також у франкомовній документальній праці професора Університету Сорбонна (Париж) і Українського вільного університету (Мюнхен) В. Косика “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”, яка в 1993 р. українською мовою була перевидана у Львові [191].

Із 90-х рр. XX ст. у дослідників з’явилася можливість публікації джерел фондів українських архівів окупаційного періоду, де міститься значна кількість матеріалів з історії бульбівського руху. У 1994 р. “Український історичний журнал” започаткував публікацію документів та матеріалів про антинімецьку діяльність ОУН і УПА. Німецькі й радянські архівні джерела та документи й матеріали ОУН-УПА ЦДАГОУ і ЦДАВОУ, в доборі та упорядкуванні яких взяли участь М. Коваль, Р. Пиріг, В. Гриневич, П. Медведюк, протягом 1994–1995 рр. були представлені для ознайомлення широкому колу істориків. Дослідники отримали можливість об’єктивно поглянути на окремі аспекти діяльності не лише ОУН-УПА, а й інших гілок національного руху опору, зокрема мельниківців та бульбівців. Серед порівняно незначної кількості матеріалів про бульбівців наявна інформація начальника СД Волині та Поділля доктора Пютца про переговори з Т. Бульбою-Боровцем 23 листопада 1942 р. [198, 1994. – № 2-3, с. 116-118], радянські повідомлення про антинімецькі настрої в УПА(Б-Б) у кінці 1942 р. [198, 1994. – № 2-3, с. 120], географію поширення бульбівських формувань на території Рівненської області в першій половині 1943 р. [198, 1994. – № 4, с. 92] та повідомлення про заходи радянської влади з ліквідації націоналістичного підпілля і збройних формувань УПА та УНРА.

Протягом 1997–2000 рр. В. Косиком у Львові було видано 4-х томний збірник документів німецьких архівів з історії українського національного руху опору під назвою “Україна в Другій світовій війні у документах” [204; 205; 206; 207]. Як зазначав автор збірника, видання має на меті допомогти відтворити реальність і комплексність історичних фактів і подій та історичного процесу, а також допомогти в боротьбі проти створених політичних міфів. Один із таких міфів, на думку В. Косика, – не підтверджене жодним документом твердження,

що Т.Бульба-Боровець у порозумінні з Президентом УНР у Варшаві А. Лівичким та ОУН(М) створив УПА, яка вела боротьбу проти німців вже в 1941 р. [204, с. 7]. Документи про рух Т.Бульби-Боровця, наприклад, повідомлення з окупованих територій Сходу № 55 “Виникнення і розвиток української банди Боровця – відомої під назвою “Тарас Бульба” від 21 травня 1943 р., де подаються деякі відомості про передвоєнну діяльність Т.Боровця, його співпрацю з німецькими чинниками стосовно питання створення Поліської Січі, переговори з німецькою стороною тощо, в основному представлені в 3-му томі збірника [206]. Діяльність та переговорний процес отамана з німцями в другій половині 1943 р. висвітлюються в документах № 30, 33, 52. Інші документи кінця 1943 р. (№ 50, 55) подають інформацію про рух Т.Бульби-Боровця в період УНРА. У них зазначається, що кількість формувань УНРА на цей час становить 5–6 тисяч чоловік, а до її складу входять українці всіх тих політичних орієнтацій, які в минулому мали конфлікти з німецькою владою [206, с. 333, 255].

Значна кількість радянських та німецьких джерел, а також документів і матеріалів формувань національного руху опору ЦДАГОУ, ЦДАВОУ, ДАРО, які стосуються військово-політичної діяльності Т.Бульби-Боровця, вміщено до ряду збірників історика В. Сергійчука [199; 200; 201; 202]. Особливо важливою є книга “ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали” [200], на основі якої можна простежити основні напрямки діяльності Т.Бульби-Боровця та відділів ПС – УПА(Б-Б) – УНРА протягом 1941–1943 рр., взаємовідносини бульбівських формувань із німцями, радянськими партизанськими силами та представниками ОУН-УПА.

Інформація про бульбівський рух наявна також у деяких інших збірниках документів та матеріалів, виданих за роки незалежності, зокрема в інформаційно-аналітичному збірнику “Трагедія Волині: погляд через 60 років” (редактор Є. Марчук) [184, с. 24], 1-му томі “Літопису нескореної України” (упорядкування Я. Ляльки, П. Максимука, І. Патера та інших) [192, с. 407-409] та інших.

Серед польських збірників документів та матеріалів важливе місце займає кількатомне видання українця за походженням В. Поліщука “Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu” (“Український націоналізм у документах. Український інтегральний націоналізм як різновид фашизму”) [211; 212; 213] та 2-й том українського перекладу книги М. Сивіцького “Історія польсько-українських конфліктів” за варшавським виданням 1992 р. “Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich” [203].

В. Поліщук у книзі “Український націоналізм у документах. Український інтегральний націоналізм як різновид фашизму” за допомогою підібраних джерел намагався встановити негативну політичну й ідеологічну суть ОУН, показати “integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu”. З цією метою він використовує також ряд бульбівських документів, у яких Т. Бульба-Боровець висловлював своє негативне відношення до бандерівців, різко засуджував їх політику. Основні бульбівські матеріали включені до 2-ї частини (4-й том) збірника і хронологічно стосуються всіх етапів їх військової діяльності: як Поліської Січі (документи № 81, 82), так і УПА (документи № 83, 84, 85, 86, 87, 120) та УНРА (документи № 121, 122, 123). Особливо необхідно звернути увагу на лист Т. Бульби-Боровця до Рейхскомісара Е. Коха від 27 грудня 1942 р., у якому він засуджує знищення німцями польського села Озірці та виступає на захист представників польського населення України; лист отамана до ОУН(М) від 10 грудня 1942 р. з пропозицією організації Української національної революційної ради (УНРР) як спільного політичного центру українських національних організацій; звернення Головної Команди УНРА до Проводу ОУН(Б) “Ганебні провокації ОУН-Бандери і Рубана!!!” від 24 вересня 1943 р. [212]. У 3-й частині (5-й том) збірника є витяг із рішення про обвинувачення Управлінням МДБ Рівненської області (документ № 136) одного з наближених осіб Т. Бульби-Боровця періоду діяльності Поліської Січі Сиголенка Кирила Миколайовича (Сигал Хаїм Ісаакович) [213, s. 301-303].

М. Сивіцький у 2-му томі збірника “Історія польсько-українських конфліктів” зібрав і систематизував документи, що характеризують взаємини

двох сусідніх народів у період від вересня 1939 р. до середини 1944 р. У книзі представлені головним чином документи польського еміграційного уряду. У ній також знаходимо інформацію про взаємовідносини відділів бульбівців із польським населенням Волині. Так, у польському документі № 6 у масових убивствах поляків у Сарненському та Костопільському повітах звинувачуються формування Т. Бульби-Боровця [203, с. 88].

Окрему групу джерел вивчення бульбівського руху займає мемуарна література, яку тематично можна поділити на спогади самих учасників національного руху опору, видані в різні роки як за кордоном, так і в Україні після 1991 р., та радянську мемуаристику. У свою чергу спогади учасників національного руху опору можна поділити на спогади Т. Бульби-Боровця й інших представників бульбівського руху; пробульбівські спогади представників мельниківської гілки ОУН, Фронту української революції, Українського національного козачого руху (УНАКОР), які в різні роки співпрацювали з військовими відділами отамана; пробандерівську (антибульбівську) мемуарну літературу, автори якої відносяться до особи Т. Бульби-Боровця як до політичного опонента, часто негативно характеризуючи його дії та применшуючи роль збройних формувань ПС – УПА(Б-Б) – УНРА в українському русі опору.

Важливим джерелом вивчення історії бульбівського руху є мемуарна література Т. Бульби-Боровця: “Кредо революції” (Париж, 1946), “Збройна боротьба України (1917–1950)” (Париж, 1951) [222], “Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху” (Вінніпег, 1981) [220]. Найбільшу увагу дослідників привертає “Армія без держави”, в якій Т. Бульба-Боровець розповідає як про довоєнний період свого життя (навчання, роботу, зв’язки з еміграційним Урядом УНР та організацію УНВ, ув’язнення в польському концтаборі Береза Картузька), так і про військово-політичну діяльність у період Другої світової війни (організацію та діяльність ПС – УПА – УНРА, Групи “Б” УНА тощо). Однак відсутність документального підтвердження деяких тверджень отамана викликала гострі дискусії як в середовищі еміграційних

істориків, так і в сучасній українській історіографії [301, с. 2; 319, с. 57; 398, с. 6]. Відсутність достатньої джерельної бази при написанні “Армії без держави” визнавав і сам автор: “Брак архівного матеріалу не дає мені змоги деталізувати всі події...” [220, с. 15]. “Армія без держави”, незважаючи на певну суб’єктивність, залишається важливим історичним джерелом, але її тези слід підтверджувати іншими джерелами, зокрема архівними даними.

Починаючи з 90-х років XX ст., ця книга декілька разів перевидавалася в Україні [221], адже, як зазначав С. Лантух у передмові до видання “Армії без держави” 1981 р.: “Вихід у світ “Армії без держави” – це велика подія в українському житті. Нарешті відкривається “друга сторона медалі”. Спогади Т. Бульби-Боровця спростовують усі брехливі нашарування тоталітарної пропаганди щодо генезису та розвитку української збройної сили...” [220, с. 12].

Значну увагу привертають спогади самих учасників бульбівського руху, в яких, однак, спостерігається легендаризації діяльності Поліської Січі та її отамана. У 1995 р. у журналі “Самостійна Україна” були опубліковані спогади С. Гожого “Незабутній Тарас Бульба” [229]. Колишній бульбівець згадує про всесторонню підтримку Т. Бульби-Боровця місцевим населенням. Він також стверджує, що в період діяльності Поліської Січі в Олевську Президент ДЦ УНР А. Лівіцький надіслав отаману свій портрет із написом: “Вірному синові України Тарасові Бульбі”. Значну кількість спогадів (переважно про діяльність Поліської Січі) учасників бульбівського руху, а також дослідження науковців та деякі документи вміщено до збірника “Повстанських рух отамана Тараса Бульби-Боровця” [433]. Серед авторів спогадів та осіб, які здійснили літературні записи згадок колишніх бульбівців, були М. Будько, Є. Симонович, Н. Турчманович, Я. Велесик, Г. Швед та інші. Використовуючи свідчення і спомини колишніх січовиків та очевидців тогочасних подій, письменник О. Опанасюк у статті газети “Літературна Україна” від 24 червня 2004 р. “Січ Тараса Бульби в Олевську: свідчення, спомини, документи” [240] крізь призму художнього світобачення відтворює основні аспекти діяльності Поліської Січі в Олевську в другій половині 1941 р. Письменник торкається повсякденного

життя Січі та Олевської республіки, основних напрямків військово-політичної діяльності збройних формувань Т. Бульби-Боровця в цей період, показує функціонування січової буцегарні тощо. Крім того, автор простежує подальше, післявоєнне життя деяких січовиків, засуджених радянською владою на різні строки ув'язнення за “контрреволюційну” діяльність.

Історії бульбівського руху значна увага приділена в спогадах діячів ОУН(М), зокрема в спогадах колишнього представника мельниківців при штабі УНРА О. Штуля [253; 254]. Найбільшу увагу привертає його книга “В ім'я правди: до історії повстанчого руху в Україні”, яка вийшла друком у Роттердамі в 1947 р. [254] і, за словами автора, стала реакцією на спроби “перекручень і навмисного фальшування” історії повстанської боротьби, перш за все історії заснування УПА представниками ОУН(Б). Це ідеологічне протистояння стало продовженням антагонізму, який набув особливої гостроти в 1943 р. між бандерівцями з одного боку та мельниківцями і бульбівцями з іншого. О. Шуляк заснування УПА пов'язує з Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця, активну підтримку якому надавала ОУН(М), значна увага приділяється політичній та військовій співпраці між бульбівцями та мельниківцями. У праці в ідеологічному та військовому протистоянні в середовищі українського руху опору звинувачено ОУН(Б), яка стала на шлях повного підпорядкування собі інших революційних організацій.

О. Штуль-Жданович та інші представники мельниківців також наголошують на співпраці між бульбівцями та ОУН(М) у збірнику спогадів та документів, присвяченому А. Мельнику [214].

Деяку інформацію про діяльність формувань Т. Бульби-Боровця знаходимо в ряді книг-спогадів У. Самчука [245; 246; 247], який протягом 1941–1943 рр. був редактором рівненської газети “Волинь” і в різні часи контактував із представниками бульбівського руху.

Військово-політична співпраця ОУН(М) та ФУРу з Т. Бульбою-Боровцем знаходить своє висвітлення у збірнику матеріалів “Туди, де бій за волю”, присвяченому пам'яті Максима Скорупського-Макса, колишнього курінного

УПА [249]. Окрім того, в збірнику знаходимо свідчення учасника бандерівської УПА Негуса, який брав участь у роззброюванні одного з відділів Т. Бульби-Боровця 18 серпня 1943 р. у складі куреня Дороша. Учасник подій зазначає, що особисто захопив дружину Т. Бульби-Боровця, яка пізніше була розстріляна Службою безпеки [249, с. 176].

У 1979 р. у Канаді на основі спогадів виходить книга К. Гірняка та О. Чуйка “Фронт Української Революції: причини до історії збройної боротьби Волині” [228], у якій розглядається формування та діяльність на Крем’янецьчині відділу ФУРу, створеного літом 1942 р. В. Яворенком. Значна увага в книзі присвячена контактам ФУРу з бульбівським рухом. Тут, зокрема, зазначається, що для В. Яворенка передбачалося місце в Центральному комітеті УНДП, створеної з ініціативи Т. Бульби-Боровця в середині 1943 р. Сам ФУР пізніше ввійшов до складу УНРА.

У спогадах полковника Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненка “Збройна боротьба на Волині” [251] відображено співпрацю цієї організації з рухом Т. Бульби-Боровця та трагічні події збройного протистояння між бандерівцями й бульбівцями. П. Філоненко також зазначає, що отаман був рішуче настроєний проти знищення представників національних меншин, в тому числі польської.

Окремі аспекти діяльності ПС – УПА(Б-Б) – УНРА відображені також в іншій пробульбівській мемуарній літературі В. Барагури [216], О. Бойдуника [217], В. Боровського [218], М. Гадзяцького [226], М. Дорошенка [230], М. Подворняка [242], Г. Стецюка [248] та інших. Зокрема, в спогадах “Це було так!” у журналі “Розбудова держави” [252] генерал П. Шандрук, згадуючи про організацію на території Німеччини на завершальному етапі Другої світової війни Українського національного комітету (УНК) та УНА, певну увагу звертає на Т. Бульбу-Боровця, який претендував на роль голови УНК, а пізніше очолив Групу “Б” УНА.

Діяльності Т. Бульби-Боровця присвячує свою статтю-спогади колишній член ОУН(М) Я. Гайвас “Доба великого перелому” [227], яка відрізняється від

загальної пробульбівської мемуаристики мельниківців. За своїм змістом вона тяжіє до пробандерівських (антибульбівських) спогадів. Про це також свідчить вихід статті в суспільно-політичному і науково-літературному місячнику послідовників бандерівської ОУН “Визвольний шлях” (1985 р.).

Будучи одним із членів керівництва ОУН(М) та особисто знайомим із Т. Боровцем, Я. Гайвас стверджує, що Т. Бульба-Боровець ніколи не був членом ОУН. Колишній мельниківець ставить під сумнів ряд тверджень отамана в спогадах “Армія без держави”, зокрема його зв’язки з вищим керівництвом ДЦ УНР в екзилі напередодні та в часи Другої світової війни. Він також заперечує проведення бульбівцями в ніч на 19 серпня 1942 р. антинімецької Шепетівської операції в тих її масштабах, які описав Т. Бульба-Боровець. “Лісову дипломатію” отамана одночасно з німецькою та радянською сторонами Я. Гайвас називає грою “на дві руки”.

Матеріали про бульбівський рух є також у мемуарах учасників бандерівської УПА в 5-му [225], 27-му [243] томах “Літопису УПА” та виданнях “Визвольного шляху” 90-х рр. ХХ ст. [235]. Особливо необхідно відзначити 27-й том “Літопису УПА”, до якого ввійшли спогади Р. Петренка (“Юрко”, “Омелько”) “За Україну, за її волю”, які в 2004 р. були перевидані під назвою “Слідами армії без держави” [241]. Автор, учасник українського руху опору на Волині, був особисто знайомим з отаманом. Всебічно розглядаючи повстанську діяльність Т. Бульби-Боровця, Р. Петренко мав на меті розкрити та спростувати міфи, “які витворились довкруги його особи і його діяльності”. Однак Р. Петренко у своїх спогадах так і не зумів подолати стереотипи ідеологічного протистояння між бандерівцями та бульбівцями періоду війни.

Окремо необхідно відзначити мемуари Президента УНР в екзилі (1967–1989 рр.) М. Лівицького [233], сина А. Лівицького, які допомагають визначити характер зв’язку Т. Боровця з керівництвом еміграційного Уряду УНР напередодні та в часи Другої світової війни. М. Лівицький зазначає, що отаман з ініціативи Президента А. Лівицького та його оточення перейшов на територію України ще перед початком німецько-радянської війни, а пізніше отримав

вказівки розпочати повстанську акцію проти німецької окупації [233, с. 69]. У цьому питанні важливим є також текст “Промови Президента Української Народної Республіки, достойного Андрія Лівичького” на Першій Сесії УНРади в липні 1948 р., розміщений у книзі “Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі” [312, с. 138-145]. Одне із питань, яких торкається у виступі А. Лівичький, – діяльність екзильного Уряду УНР напередодні й у часи Другої світової війни. Президент згадує, що в цей час німці вороже ставилися до ДЦ УНР і він працював в особливо тяжких умовах: “Тому лише окремі співробітники Уряду виконували ту чи іншу роботу в обороні прав української людности, а деякі його відпоручники взяли активну участь в акції збройного спротиву німецької окупації” [312, с. 141].

Спогади радянського періоду представлені книгами Г. Базими “Слідами великого рейду” [215], П. Брайка, О. Калиненко “Внимание, Ковпак!” [219], В. Войцеховича “Партизани ідуть на захід” [223], “Фронт на Поліссі” [224], В. Кременицького “Імені Ванди Василевської” [232], Д. Медведєва “Сильные духом” [236], “Это было под Ровно” [237], М. Наумова “Западный рейд” [238], С. Руднєва “Щоденник про Карпатський рейд” [244], О. Федорова “Остання зима” [250]. У вищезазначених творах радянської мемуаристики представників партизанського руху відображаються контакти, в тому числі збройні сутички, між бульбівцями та партизанськими загонами комуністичного руху опору; хід переговорів у другій половині 1942 р. між делегаціями УПА(Б-Б) та представником Генерального штабу Червоної армії О. Лукіним, який входив до складу загону особливого призначення під командуванням підполковника Д. Медведєва.

Лексика радянської мемуаристики, яка стосується бульбівського руху, має негативне забарвлення. Так, у спогадах командира радянського партизанського загону Д. Медведєва “Сильные духом” [236] (про переговори О. Лукіна з Т. Бульбою-Боровцем) дії отамана зображені в гротескно-сатиричній формі. Представник Генштабу Червоної армії не вбачає в особі Т. Бульби-Боровця

рівноправну сторону, ставиться до нього зверхньо, як до “зрадника батьківщини”.

Важливою групою джерел дослідження руху опору Т. Бульби-Боровця є періодичні видання часів Другої світової війни, перш за все преса бульбівського руху. Так, газета “Гайдамака”, друкований орган Поліської Січі, є важливим джерелом інформації про внутрішнє життя Січі періоду Олевської республіки. Це видання висвітлювало різні аспекти життя Поліської Січі та Олевської республіки – від політичного до культурного [256; 257; 258; 259; 260; 261]. На її сторінках можна знайти “Хроніку “Поліської Січі”, яка відображає історію становлення та діяльності відділів Січі, різного роду оголошення, відозви, накази Головної Команди Поліської Січі та Олевської районної управи, вірші, пісні тощо. Показовою з точки зору ставлення Т. Бульби-Боровця до інших ідеологій, зокрема до гетьмансько-монархічного руху, є стаття в № 6 від 19 жовтня 1941 р. “Легітимізм, чи національний провід? Промова Отамана Тараса Бульби в “Гетьманській громаді” в Кракові дня 26 липня 1940 р.” Серед “дописувачів” газети був і Т. Бульба-Боровець, який, окрім іншого, подавав матеріали у формі фейлетонів під назвою “Листи до Сталіна”, які були написані поліським діалектом під псевдонімом “дід Гаврило Обруч”. Ця рубрика, яка згодом отримала назву “Лісова пошта”, Т. Бульбою-Боровцем була продовжена в інших часописах.

Діяльність Поліської Січі висвітлювалася та пропагувалася і в інших виданнях, організаційно незалежних від руху Т. Бульби-Боровця, зокрема в рівненському часописі “Волинь”, редактором якого був У. Самчук [255, с. 3]. У газеті було розміщено фото Т. Бульби-Боровця та його найближчих сподвижників.

Важливе видання бульбівського руху – пресовий орган УНДП газета “Земля і влада” [264]. У ній УНДП проголошувалася партією українських трудящих міста й села, яка на позиціях двофронтової боротьби висловлювала принцип державного самовизначення всіх націй. Окрім матеріалів УНДП, у газеті розміщувалася рубрика, присвячена УПА(Б-Б), у якій було викладено

історію становлення УПА, основоположні ідеологічні принципи її діяльності, матеріали навчально-практичного характеру тощо.

У період діяльності УНРА вийшло два номери її часопису “Оборона України”. “Оборона України” від 1 серпня 1943 р. [265] містить накази Головної Команди УПА (№ 80) та Головної Команди УНРА (№ 81), які пов’язані з перейменуванням УПА Т.Бульби-Боровця на УНРА, оголошення, статті політичного та освітнього характеру. Газета ознайомлювала читачів із тактикою боротьби партизанських загонів УНРА, їхнім повсякденним життям. Деякі статті видання свідчать про лівополітичну спрямованість проголошених соціальних гарантій майбутньої української держави. У позачерговому номері “Оборони України” від 4 серпня 1943 р. [266] Т. Бульбою-Боровцем був виданий “Відкритий лист до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери”. Цей лист на сьогодні опублікований у більшості спеціалізованих видань без зазначення дати його виходу. На нашу думку, такою датою можна вважати дату позачергового номеру “Оборони України” – “4 серпня 1943 р.”

Інша група періодичних видань часів війни, в яких відображена антинімецька позиція УПА(Б-Б), представлена деякими пронимецькими газетами Генерального комісаріату Волинь-Поділля. Свідченням антинімецької боротьби бульбівців у них є ряд матеріалів антибульбівського змісту, які були опубліковані німецькими пропагандивними органами навесні 1943 р. [262, с. 1-2; 263, с. 1-2; 267, с. 2].

Таким чином, проаналізована джерельна база є досить широкою як за змістом, так і за характером для повноцінного розкриття основних завдань дисертаційної роботи. Використання всіх зазначених джерельних матеріалів, особливо фондів центральних та обласних архівів, а також узагальнене осмислення доробку попередників дозволяє в хронологічній послідовності простежити історію збройних формувань Т. Бульби-Боровця. Водночас, можна стверджувати, що, відповідно до специфіки досліджуваної тематики, архівна джерельна база бульбівського руху буде постійно розширюватися (відкриття

основних архівних фондів обласних Управлінь Служби безпеки України), що сприятиме проведенню подальших поглиблених наукових розвідок. Тому автор, на основі критичної оцінки та аналізу виявлених архівних і опублікованих джерел, наукової літератури та інших матеріалів намагається на нинішньому етапі розвитку дослідження цього питання дати своє бачення ідейно-політичних засад та практики українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БУЛЬБІВСЬКОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

2.1. Український національний рух в еміграції у міжвоєнний період

З поразкою Української національно-демократичної революції 21 листопада 1920 р. останні регулярні збройні сили армії УНР під тиском переважаючих військ радянської Росії форсували річку Збруч. Відповідно до міжнародних норм, вони, передавши зброю полякам, були інтерновані у спеціальних військових таборах на території Польщі [462, с. 38]. У цих умовах за межі України, в екзил, переходить Уряд УНР, який на території Польщі створює Державний Центр УНР – сукупність законодавчих та виконавчих органів влади, які від імені народу презентували Українську Народну Республіку. Головним завданням Уряду в еміграції була підготовка до відновлення української державності. Вважалося, що Україна може отримати незалежність або внаслідок революції в Україні, підтриманої іншими неросійськими народами, або внаслідок збройного конфлікту СРСР із європейськими державами. Не виключалася також можливість поєднання цих двох варіантів розвитку подій [233, с. 21-22].

На думку дослідників цього питання, ДЦ УНР поза межами території України мав усі ознаки легітимності з погляду як національних правових актів, так і міжнародного права. Конституційною основою існування та діяльності Уряду стали схвалені Радою Народних Міністрів та затверджені Директорією 12 листопада 1920 р. закони “Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці” й “Про Державну народну раду Української Народної Республіки” [496, с. 163-164]. Документи

забезпечили та юридично оформили тяглість (континуїтет) та переемство (сукцесію) української національної державної організації [484, с. 9].

ДЦ УНР діяв на підставі IV Універсалу Центральної Ради (22.01.1918 р.) та Трудового Конгресу (22.01.1919 р.), актів, ухвалених Директорією та Радою Міністрів УНР [401, с. 587]. Еміграційний Уряд стояв на платформі Варшавського договору 1920 р., вважаючи своїм важливим союзником Польщу [134, арк. 4; 404, с. 5-7]. Відповідно до цього, варшавський осередок ДЦ УНР співпрацював з польськими таємними службами у сфері розвідувальної діяльності [447, с. 49-50]. Проте, незважаючи на союзні відносини, в міжвоєнний період відносини між ДЦ УНР та Польщею двічі загострювалися: внаслідок політики пацифікації в Галичині та у справі Карпатської України, оскільки польський уряд підтримував претензії на неї Угорщини [233, с. 54-55].

На початку 20-х рр. XX ст. центром діяльності Уряду УНР у Польщі стало місто Тарнів, а згодом Варшава. Найважливішою подією тарнівського періоду діяльності ДЦ УНР була організація Другого зимового походу військ армії УНР у листопаді 1921 р. на чолі з генералом Ю. Тютюнником [233, с. 16]. Підписання Ризького договору між Польщею та радянською Росією призвело до втрати українським Урядом особливого статусу на території Польщі, тому в міжвоєнні роки діяльність ДЦ УНР зосереджувалася також у Парижі та Празі [312, с. 70; 391, с. 71]. Літом 1924 р., відповідно до рішення польського уряду, табори для інтернованих українських військових були ліквідовані, а самі вони набули статусу політичних емігрантів. Значна кількість рядових військових та старшин емігрували до Франції, Бельгії, Люксембургу, а решта – поширилася практично по всій території Польщі [462, с. 50]. В еміграції колишні вояки армії УНР об'єдналися в товариства бувших комбатантів [142, арк. 1]. Однак, незважаючи на те, що Головний Отаман С. Петлюра з 1924 р. перебував у Парижі, а окремі міністри діяли в Празі, центром екзильного Уряду УНР залишалася Варшава [391, с. 72-73].

Після вбивства 25 травня 1926 р. С. Петлюри, закон “Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній

Республіці” став юридичною підставою для вступу на посаду голови ДЦ УНР А. Лівицького [496, с. 164], який залишався на цій посаді до самої смерті у 1954 р. Для означення своєї посади, поряд з терміном “Головний Отаман”, А. Лівицький часто вживав термін “Президент” УНР в екзилі.

У кінці 1926 р. ДЦ УНР створив штаб військового міністра, який складався з трьох відділів. І-й, організаційний відділ, займався реєстрацією, вихованням та підготовкою до майбутніх акцій українських військових. Завдання ІІ-го, розвідувального відділу штабу, полягало в підтримці нелегальних зв’язків з Україною, організації невеликих таємних осередків, які у відповідний час включилися б у збройну боротьбу. ІІІ-й, агітаційно-пропагандистський відділ, займався підготовкою пропагандистських матеріалів із метою їх переправки на територію України. Із 1926 р. по 1940 р. військовим міністром був генерал В. Сальський, начальником штабу напередодні Другої світової війни був полковник А. Валійський [233, с. 23-24].

Із метою практичної підготовки українських старшин у 1927 р. до польської армії на контрактній основі ввійшло біля сотні українських військових. Для підготовки рядового складу майбутніх збройних сил у Галичині була створена спортивна організація “Лути” [233, с. 24-26].

У 1929 р. з ініціативи еміграційного Уряду УНР було створено Головну Еміграційну Раду, до складу якої ввійшли представники 11 країн. Найважливіше завдання Ради полягало в підтриманні єдності української еміграції, її одностайності та єдності. У Женеві постійну роботу вела Президія Головної Еміграційної Ради. Її головою став О. Шульгин, який із 1926 р. був міністром закордонних справ ДЦ УНР. 15 квітня 1936 р. у Парижі Президія Ради видала комунікат, у якому закликала до об’єднання всі українські національні сили в боротьбі за своє визволення [142, арк. 2]. Крім того, Головна Еміграційна Рада встановила контакт із представниками західноукраїнських земель [142, арк. 1зв].

У сфері міжнародної діяльності з 1927 р. Уряд УНР брав участь на форумі Ліги Націй у Женеві. У цей же період Уряд співпрацював із громадською

організацією “Франс Оріян”, яка об’єднувала багато політиків Франції та Східної Європи. На базі клубу “Прометей” ДЦ УНР співпрацював із представниками Азербайджану, Білорусі, Кубані, Туркестану, Грузії, кавказьких народів, підтримував тісні контакти з панєвропейським рухом, пропагуючи думку, що Україна є складовою частиною європейської спільноти [312, с. 70-71; 401, с. 589].

В умовах, коли лідери європейських держав розігрували карту Чехословаччини, на початку 1938 р. В. Прокопович вислав телеграми Н. Чемберлену та А. Гітлеру з нагоди їх зустрічі в Кельні, де закликав політиків взяти до уваги прагнення українського населення Карпатської України до окремого державного життя [233, с. 55]. У меморандумі 1938 р. Уряд засудив політику країн четвірки (Німеччини, Франції, Італії, Великобританії) стосовно вирішення проблеми Карпатської України [312, с. 70-71; 401, с. 589], а у вересні 1939 р. у Парижі задекларував свою солідарність із західними демократичними державами та засудив нацистський і комуністичний тоталітаризм. У той час це була єдина українська заява, в якій відкрито засуджено нацистську політику Німеччини [312, с. 13].

Активною в міжвоєнний період була діяльність ДЦ УНР у сфері культурно-освітнього життя. У 1925 р. С. Петлюра в Парижі організував вихід друкованого органу ДЦ УНР, тижневика політики, культури, мистецтва і громадського життя, журналу “Тризуб”. У Варшаві та Берліні розпочали роботу українські наукові інститути, в Парижі – бібліотека імені С. Петлюри, в Празі діяв Український національний архів-музей (з часом реорганізований у Музей Визвольної боротьби України), відновила свою роботу Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук тощо [401, с. 589-590].

Німецька окупація Польщі восени 1939 р. фактично ліквідувала всі й до того обмежені можливості, які мав А. Лівицький у міжнародній пропаганді українського питання, особливо після того, як стало відомо про спроби Уряду організувати на території Франції військові формування для участі у Другій світовій війні на стороні західних демократій [496, с. 164]. Президент УНР

А. Лівицький був конфінований німецькою владою у Варшаві. Проте ним у листопаді 1939 р. була передана таємна директива прем'єр-міністру Уряду в екзилі В. Прокоповичу із завданням сформувати новий Уряд УНР на території, підконтрольній західним державам. Відповідно до цієї директиви, В. Прокопович сформував у Парижі Український Комітет, який заступав Уряд УНР [308, с. 7].

Із поразкою української революції в еміграцію також виходить уряд Західноукраїнської Народної Республіки, який спочатку осів у Відні, а потім у Берліні. Залишки Української Галицької Армії були інтерновані на території Чехословаччини. У міжвоєнний період у Празі перебували Українська партія соціалістів-революціонерів, яку очолював М. Шаповал, і частина соціал-демократів. Українська партія соціалістів-революціонерів у 1927 р. разом із російськими соціалістами та соціалістами інших національностей Росії ввійшла до складу “Соціалістичної Ліги Сходу Європи”. В той же час із партії вийшла група (переважно студентська молодь), яка створила окремий осередок, який повинен був стати противагою до Уряду УНР. Із цією метою осередком була утворена Українська Народна Рада, до складу якої ввійшли колишній член Директорії професор Ф. Швець, сенатор С. Шелухін, С. Русова, полковник Трутенко. У Празі також перебувала українсько-кубанська еміграція з членами Кубанського Уряду на чолі з Головним Отаманом професором Іванісом і Головою Уряду професором Бичем [279, с. 21-28].

Після приходу до влади в Україні Директорії УНР на територію Німеччини емігрували гетьман П. Скоропадський та його прихильники, де вони створили свій центр – Головну Управу Союзу гетьманців-державників (СГД), яку й очолив П. Скоропадський [62, арк. 35]. Головна управа СГД притримувалася пронімецької орієнтації й була в опозиції до частини української політичної еміграції, зокрема до ДЦ УНР і ОУН [62, арк. 41]. П. Скоропадський завжди залишався послідовним прихильником Німеччини, розраховуючи на її допомогу у справі відновлення української монархії у формі гетьманства. Із часу встановлення націонал-соціалістичного режиму в

Німеччині гетьманці значно активізували політичну діяльність, розпочавши консолідувати свої сили для участі в “поході на Схід” [62, арк. 36].

П. Скоропадського підтримувала значна кількість українських емігрантів Європи, США, Канади та Південної Америки [134, арк. 4]. Крім того, він на різних етапах своєї діяльності намагався встановити ділові відносини з політичними та державними діячами Англії, Японії, США [62, арк. 36]. На початку 30-х рр. в Англії він видавав українсько-англійську газету для англійців “Інвестигейтор”, у якій виступав за націонал-соціалізм. Інтерес англійців до гетьмана зайшов настільки далеко, що останні навіть направили до нього спеціального зв’язкового [134, арк. 16-17]. У 1940 р. П. Скоропадський із метою особистої популяризації та розширення впливу гетьманців в українських емігрантських колах виїжджав із Берліна в Краків [62, арк. 36].

У період Другої світової війни гетьманці, незважаючи на посилення своєї діяльності й активну підтримку німців на окупованій території України, значного політичного та військового впливу не набули [62, арк. 55].

Емігрантською політичною організацією в Німеччині був Український національний (народний) козачий рух, або Вільне козацтво, початок якому дав Всеукраїнський козачий з’їзд у Чигирині в жовтні 1917 р. Першим керівником цієї організації став Військовий Отаман І. Полтавець-Остряниця. Активну підтримку українське козацтво отримало за часів Гетьманату П. Скоропадського. Після захоплення українських земель більшовиками певна частина його представників емігрує за кордон: до Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Німеччини та інших держав. Після того як в 1920 р. до Берліну перебирається Отаман І. Полтавець-Остряниця та частина військової старшини, найважливішим осередком політичного життя Вільного козацтва стала Німеччина. У березні 1921 р. провід Вільного козацтва переноситься до Мюнхену, де протягом 1923–1924 рр. видається пресовий козачий орган “Український козак” [109, арк. 2; 133, арк. 1зв].

Програмними документами УНАКОРу є “Генеральна Лінія”, де викладений його світогляд, та “Статут”, у якому зазначається: “Українське

Вільне Козацтво (Український Національний Козачий Рух – УНАКОР) не є вузько класова чи політична партія. Вільним козаком – Побратимом може бути кожен національно й державно думаючий Козак, до якого б Війська, партії чи організації він не належав” [109, арк. 2-3]. Свою мету УНАКОР вбачав у “потребі організації нового специфічного Українсько-Козацького, націонал-соціалістичного, фашистського укладу народнього життя, який є уґрунтований через історично-державну ідею і на засадах національно-християнської моралі скерований як проти комуністичного, так і капіталістичного інтернаціоналу” [109, арк. 3].

На чолі УНАКОРу стояв Військовий Отаман, який керував організацією через Військову Управу УНАКОР та через станичних і хутірних отаманів. Статут Управи Українського Вільного козацтва про керування хуторами та станицями визначає, що організація хутора може наступати з числом від 5 до 20 козаків, а станиці – від 20 до 120 козаків. Очолюють ці клітини станичні та хутірні отамани [109, арк. 7].

На українських землях (терені) УНАКОР діяв на територіях, підконтрольних Польщі. Його організацією тут займався колишній полковник гетьмана П. Скоропадського І. Берчак-Волошин, який до 1937 р. на Волині організував 24 станиці кількістю біля 700 членів. Проте в цей час підпільна робота організації була перервана та ліквідована поляками [55, арк. 83; 109, арк. 8]. У 1936 р. на Волині пройшов відкритий судовий процес над групою членів УНАКОР, звинувачених в антипольській підривній діяльності та шпигунстві на користь Німеччини [422, с. 293-294].

У 1941 р. “Вільний козак” (інформаційний листок УНАКОРу), виданий у Берліні, наголошував, що українське козацтво у своїй діяльності виходить із принципів непорушення сучасних кордонів Польщі та Румунії і звертає всю свою увагу на Схід [132, арк. 8зв]. У часи війни діяльність УНАКОРу фактично зводилася до підтримки політики німецької адміністрації. Так, у відозві Генеральної Управи УНАКОР “До українського козацького народу!” проголошується: “Українське Вільне Козацтво УНАКОР приступає від дня

8.7.1943 року за згодою німецької влади до негайної активної праці у відбудові України в рамці великої Європи...” [109, арк. 13; 116, арк. 3].

Ставши на націонал-соціалістичну та фашистську платформу, І. Полтавець-Остряниця розраховував на підтримку нацистської партії, яка прийшла до влади в Німеччині. Отаман звертався з листом до Гітлера, в якому від імені українських козаків заявляв, що союзний договір у Брест-Литовську між Німеччиною та Україною залишається в силі та пропонував йому взяти у своє розпорядження козаків УНАКОРу. Однак УНАКОР через фактичну відсутність прихильників не привернув уваги з боку Німеччини [422, с. 293].

Єдиною українською організацією на території окупованої поляками Західної України, яка стояла у відкритій опозиції до офіційної влади, була Українська військова організація (УВО), створена 1920 р. у Празі, на базі якої виникла Організація українських націоналістів. Завдання УВО полягало в тому, щоб у випадку можливого конфлікту, в який буде втягнута Польща, виступити як організаційна збройна сила за незалежність України [134, арк. 72]. 3–7 листопада 1927 р. на конференції українських націоналістів було створено Провід українських націоналістів, який у співпраці з окремими українськими національними групами, серед яких УВО, підготував і провів 27 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні Конгрес українських націоналістів, або І Великий збір ОУН. У Конгресі взяли участь представники як від різних українських земель, так і від еміграції. Вони проголосили створення Організації українських націоналістів. Очолив ОУН уповноважений УВО за кордоном Є. Коновалець [53, арк. 184].

Своєю метою ОУН ставила “відновлення, впорядкування, оборону та поширення Незалежної Соборної Української Національної Держави”. Відповідно до ідеології ОУН, тільки повне усунення всіх окупантів із українських земель відкриє можливість для широкого розвитку української нації в межах власної держави. Представники ОУН вважали, що відкидаючи орієнтацію на історичних ворогів, але в союзі з народами, які вороже відносяться до окупантів України, національна диктатура, що утвориться в

процесі національної революції, забезпечить у тяжкий час боротьби силу української держави. Після відновлення державності національна диктатура перейде до створення законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств з урахуванням відмінностей українських земель, які ввійдуть до складу української держави. У своїй зовнішньополітичній діяльності ОУН прагнула досягнути меж, що охоплювали всі українські етнографічні терени [108, арк. 1]. Визнаючи ці засади, ОУН протиставлялася всім партійним і класовим угрупованням. Тому, окрім боротьби з поляками, яку вела ОУН, широко використовуючи акти саботажу та терору, вона також боролася з рештою українських емігрантських організацій [134, арк. 9].

На Конгресі українських націоналістів 27 січня – 3 лютого 1929 р. було ухвалено головні засади українського націоналізму. У час заснування УВО на початку 20-х рр. ХХ ст. український націоналізм ще не мав своєї окремо розробленої ідеологічної доктрини. Першим теоретиком, який здійснив спробу систематизувати головні постулати інтегрального націоналізму, був Д. Донцов (“Націоналізм”, 1926 р.) [323; 426, с. 81]. Однак деякі українські національні діячі піддали різкій критиці роботи Д. Донцова за браком у них, на їх думку, конструктивності. У керівництві ОУН постало питання реформування донцовського націоналізму, його пристосування до потреб і завдань ОУН. У цьому контексті почалося формування ще однієї течії націоналізму – “організованого націоналізму”. Культу стихії та руйнування ідеологи нового напрямку протиставили організуючі можливості нації, начала суспільного порядку, наголошуючи на ідеях національної єдності й солідарності. Незважаючи на це, значного поширення поміж членами ОУН, зокрема серед молоді, набули положення націоналістичного вчення Д. Донцова. Тому, фактично, в середовищі Організації ще до моменту її розколу в 1940 р. поширилися два різновиди інтегрального націоналізму. Помірковані члени ОУН та його старше покоління стояли на позиціях “організованого націоналізму”, а молодь перебувала під сильним впливом “вольового націоналізму” Д. Донцова

[426, с. 83-86]. Після політичного розколу ОУН на мельниківську та бандерівську гілки ОУН(М) сповідувала “організований націоналізм”, а ОУН(Б) – “вольовий націоналізм”.

У своїй діяльності члени ОУН керувалися так званим “Декалогом”, або “10 заповідями українця-націоналіста”, де проголошувалося: “Я дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарського потоку й поставив на грані двох світів творити нове життя”. В одному із гасел “Декалогу” наголошувалося: “Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за Неї” [54, арк. 49; 197, с. 16].

Діяльність ОУН активізувалася, коли у 1933 р. краєвим провідником ОУН у Галичині став С. Бандера. Найвідомішою антипольською акцією оунівців у міжвоєнний період було вбивство 15 червня 1934 р. польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького. Учасники атентату та крайові керівники ОУН у Галичині були арештовані та засуджені польською владою до різних строків ув’язнення.

У міжвоєнний період керівництво ОУН намагалося налагодити співпрацю з Німеччиною як із можливим союзником у боротьбі проти Польщі та СРСР. У кінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. між Є. Коновальцем та начальником германської контррозвідки полковником Гемпом була укладена письмова угода, згідно з якою ОУН отримувала матеріальну підтримку за надання німецькій контррозвідці даних про польську армію. Пізніше ОУН взяла на себе зобов’язання з підготовки бойових та диверсійних завдань на території Польщі, а щомісячні виплати досягнули 9000 рейхсмарок. У кінці 20-х рр. фінансування було припинене, а значна частина членів Організації була арештована [134, арк. 57]. Співпраця між ОУН та Німеччиною була відновлена наприкінці 1932 р.

У Німеччині не було однозначного ставлення до ОУН. Негативно відносилася до ОУН Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини, а її зовнішньополітичний відділ (АПА) аналізував політику та пресу ОУН. АПА інформував німецькі урядові інстанції, що ОУН є ворожою щодо Німеччини й небезпечною для німецьких інтересів. На противагу Націонал-соціалістичній

робітничій партії, військові кола Німеччини ставилися до ОУН більш виважено. У 1938 р. Абвер встановив з ОУН контакт, передбачаючи в перспективі використати її у військовій кампанії проти Польщі [190, с. 121]. І хоч пакт про ненапад, підписаний між Німеччиною та СРСР 23 серпня 1939 р., змінив ситуацію, деякі німецькі військові залишалися послідовними прихильниками співпраці з ОУН [190, с. 122]. Проте, не дивлячись на те, що частина еміграційних українських політичних сил, у тому числі й ОУН, напередодні війни певним чином співпрацювали з німецькою владою, про їх офіційне визнання зі сторони Німеччини мова не йшла. Генерал-фельдмаршал фон Рундштедт заявив: “Про легалізацію будь-якої з цих партій не може бути й мови...” [75, арк. 26]. Таким чином, відносини німецької адміністрації з українськими емігрантськими організаціями не характеризувалися рівноправністю, оскільки вони фактично використовувалися німцями у власних інтересах [196, с. 7].

Після вбивства 23 травня 1938 р. у Роттердамі Голови Проводу ОУН Є. Коновальця, Організацію очолив полковник А. Мельник. Проте це загострило внутрішні суперечності в самій ОУН та призвело до її розколу в 1940 р. Актом від 10 лютого 1940 р. було проголошено про створення Революційного Проводу ОУН, а у квітні 1941 р. на II Великому Зборі ОУН його Провідником було обрано С. Бандеру [110, арк. 40-40зв]. Група полковника А. Мельника зосередила навколо себе в основному інтелігенцію старшої генерації, вихованої в австрійському дусі. ОУН(М) була готова співпрацювати з Німеччиною, оскільки від неї сподівалася отримати незалежність України. Група С. Бандери сконцентрувала навколо себе більшу частину української молоді. Із позицій цієї групи, незалежність України можна було отримати в результаті взаємного виснаження Німеччини та СРСР [114, арк. 4].

Розкол ОУН на сьогодні є одним із найменш досліджених питань історії українського визвольного руху 40-х рр. ХХ ст. Дослідники висловлюють різні припущення про причетність до розколу зовнішніх факторів, зокрема Німеччини, або “внутрішньої диверсії” прихильників С. Бандери. На думку ж

В. Косика, розкол був закономірним наслідком внутрішніх протиріч у самій партії [190, с. 3].

Німецько-радянський пакт про ненапад від 23 серпня 1939 р. та розподіл територіальних інтересів між цими двома країнами на Сході Європи ускладнював збройний виступ обох фракцій ОУН на західноукраїнських землях, план усаможийнення яких ставав нереальним. Напад Німеччини на Польщу та вступ радянських військ на територію Західної України унеможливлювали розгортання партизанської акції. Розконспірована частина членів ОУН(М) після окупації радянськими військами західноукраїнських земель перейшла в еміграцію, натомість законспірована сітка залишилася в підпіллі для проведення відповідних завдань. Аналогічна ситуація склалася також на Буковині у 1940 р. після вступу сюди радянських військ [112, арк. 4].

Напередодні нападу Німеччини на СРСР зусиллями обох фракцій ОУН були організовані так звані “похідні групи”, які з початком війни з метою закріплення в терені та організації місцевої української влади вирушили на Схід, просуваючись вглиб території радянської України вслід за німецькою армією [499, с. 11-12]. Збройні сили ОУН(Б) в цей час представляли Українська національна революційна армія (УНРА) та Український військовий легіон. Начальним комендантом УНРА Краєвий Провід ОУН призначив Легенду, який приймає наказ про те, що в теренах, де не має військових гарнізонів, охорона переходить до сільрад та міськрад. Із цією метою було наказано створити у населених пунктах допоміжні військові відділи української національної оборони – Січові Стрільці, до складу яких повинні ввійти всі військовозобов’язані цих населених пунктів [111, арк. 4]. 30 червня 1941 р., після вступу німецьких військ до Львова, з ініціативи місцевого проводу ОУН(Б) були скликані Установчі Збори в будинку Просвіти, на яких було прийнято “Акт проголошення відновлення Української Держави” [106, арк. 3, 6]. Однак вже після кількох днів після цієї акції Уряд проголошеної держави на чолі з Головою Уряду Я. Стецьком та Провідник революційної ОУН С. Бандера були заарештовані та ув’язнені німцями [50, арк. 19зв.].

Таким чином, поразка Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. зумовила першу велику хвилю української політичної еміграції в країни Європи. У період між Першою та Другою світовими війнами тут організаційно оформлюється український еміграційний національний рух. Його найвпливовішими складовими виступили ДЦ УНР, СГД, УНАКОР та ОУН, які ставили собі за мету відновлення на різних ідейних принципах української державності на базі українських етнографічних земель, які входили до складу СРСР (центральна та східна Україна), Польщі (Галичина, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя), Румунії (Буковина, Бессарабія) та Чехословаччини (Закарпаття).

Із позицій українських еміграційних політичних сил, відновлення державної незалежності України вбачалося можливим в умовах збройного конфлікту між провідними європейськими державами, зокрема за участю СРСР. Тому природньою була їх орієнтація на потенційних союзників, Німеччину (СГД, УНАКОР, ОУН) або Польщу (ДЦ УНР). Водночас їхні відносини не мали офіційного характеру та були нерівноправними.

Серед різних осередків українського політичного життя в еміграції не було єдності та однотайності. Кожна група вбачала шляхи відновлення української держави та її майбутній політичний устрій по-різному. Ідейне протистояння між республіканцями, гетьманцями, УНАКОРівцями та інтегральними націоналістами ослаблювало їх сили та стояло на заваді будь-яким формам консолідації заради досягнення спільної мети. У міжвоєнний період на українських землях вони, за винятком ОУН, не мали значної підтримки серед місцевого населення. Усі спроби організації на терені військових, політичних та культурно-просвітницьких осередків значних успіхів не мали.

Із початком Другої світової війни найвпливовіші українські еміграційні політичні осередки організували збройні сили, які вступили в боротьбу за відновлення державної незалежності України. Збройними силами ДЦ УНР виступили військові формування Т. Бульби-Боровця спочатку під назвою

“Поліська Січ”, а пізніше – “Українська повстанська армія” та “Українська народна революційна армія”.

2.2. Передумови виникнення Поліської Січі

Бульбівський рух, назва якого походить від псевдоніма його керівника Т. Боровця “Бульба”, оформлюється у вигляді збройних формувань Поліської Січі з початком німецько-радянської війни. Однак цьому передувала певна організаційна робота в міжвоєнний період, яку виконував Т. Боровець за дорученнями представників еміграційного Уряду УНР. Тому є необхідним звернення до особи Т. Боровця та його зв’язків із ДЦ УНР напередодні Другої світової війни.

Тарас Дмитрович Боровець народився 9 березня 1908 р. у селі Бистричі Костопільської округи (нині Березнівський район Рівненської області) в багатодітній сім’ї селян-бідняків. У такому випадку можна припустити, що ім’я “Тарас” не випадкове, а було дане дитині в честь народження Тараса Шевченка (9 березня народився Т. Шевченко), твори якого відігравали важливу роль у формуванні світогляду юного Боровця, адже він сам пізніше згадував: “Кобзаря” я перечитував по кілька разів. Кожне слово вривалося в мою душу якоюсь невимовною силою. Кожний раз мені відкривалося щось нове, захоплююче” [220, с. 26].

Прізвисько ж “Бульба” Т. Боровець, за його власними словами, здобув ще в дитинстві [220, с. 21]. Цей псевдонім майбутній отаман почав широко використовувати з нападом Німеччини на СРСР. Із цього часу загони, якими він керував, означувалися “бульбівцями”. У радянській історіографії цьому терміну, поряд із терміном “бульбаші”, надавали суто негативного значення. У підпіллі Т. Боровець був також відомий під псевдонімами “Чуб”, “Гонта”, “Байда”, “Старий”, “Бистриченко”, “Батько”, “Боровик”, “Коненко”.

Формування, становлення юної особистості Т. Боровця та процес первинної соціалізації значною мірою відбувалися під впливом розповідей його діда Юліана Харитоновича про славні діяння предків у боротьбі з ворогами України [220, с. 21]. Вагомий вплив на формування світоглядних орієнтирів Т. Боровця з раннього дитинства мала і християнська мораль з її демократичними устоями, адже сім'я, в якій він зростав, була глибоко релігійною.

Матеріальні нестатки спонукали юного чотирнадцятирічного Тараса рано стати на шлях самостійного життя – працювати каменотесом у місцевих гранітних кар'єрах. Складна фінансова ситуація в сім'ї не давала йому також змоги здобути повний курс навчання в школі, і він займався, головним чином, самоосвітою, вже в дитинстві вражаючи оточуючих широтою свого кругозору. “Технічні процеси виробництва мусиш ґрунтовно засвоїти довголітньою роботою по всіх цехах. А загальні знання мусиш здобувати собі сам. Коли до жодної школи нема доступу, мусиш учитися сам, поза школою. Мусиш заробити гроші руками, щоб збагатити свою голову”, – таку позицію радив займати Т. Боровцю в складній ситуації у житті його колега по роботі [220, с. 24].

У 1930 р. Т. Боровець був призваний у польську армію, де відбував військову повинність до 1931 р. Військову службу він проходив у третьому полку гірської піхоти в Бельську. За згадками його однополчанина І. Меленчука, Т. Боровець був у першому взводі, до якого вибирали найбільш фізично розвинених юнаків. Оскільки Т. Боровець був писемною людиною, його призначили до полкової канцелярії. Але, як військовослужбовець-українець та “неблагонадійний елемент”, він не мав змоги просуватися по військовій кар'єрі у польській армії. Тому через вісім місяців звільняється у запас, як єдиний син-утримувач своїх старих батьків, та одружується з чешкою Анною Опачинською [276, с. 2].

Українські землі Полісся та Волині, які були під контролем Польщі в міжвоєнний період постійно відчували на собі натиск шовінізму, що сприяло

поширенню в регіоні нелегальних національних політичних рухів, які проголошували створення національної державно-правової системи [109, арк. 8]. Т. Боровець, перебуваючи в центрі цих подій, дуже рано поринає у вир політичного життя та стає палким прихильником концепції “Української Народньої Республіки з її християнсько-ідеалістичним світоглядом, ліберально-демократичним ладом і новою справедливою соціальною програмою” [220, с. 36]. Цьому сприяло його знайомство з діячами екзильного Уряду УНР – сотником Василем Раєвським та полковником Іваном Литвиненком.

У своїх спогадах Т. Бульба-Боровець стверджував, що вся його підпільна робота напередодні та революційно-повстанська діяльність в часи Другої світової війни проводилася у відповідності із завданнями та директивами ДЦ УНР, зокрема Президента А. Лівицького.

Однак відсутність прямих документів про такі зв'язки, на думку деяких учених, ставить під сумнів ці твердження Т. Бульби-Боровця. Окремі дослідники вважають, що його контакти з сотником В. Раєвським та полковником І. Литвиненком мали приватний та епізодичний характер. Безпосередній же контакт і “домовленість” між Т. Бульбою-Боровцем та А. Лівицьким відбулися вже в післявоєнний час, що було вигідно для обох сторін. Для отамана це була можливість показати спадкоємність своїх збройних формувань з армією УНР, зокрема з учасниками Другого зимового походу. А. Лівицький таким кроком намагався утвердити факт, що еміграційний Уряд в часи Другої світової війни вів активну діяльність. Так, В. Дзьобак зауважує: “... правомірно поставити під сумнів прадивість викладених Боровцем тверджень, особливо тих, що стосуються його зв'язків з керівництвом УНР до початку минулої війни” [319, с. 57; 419, с. 116]. Інший дослідник цього питання В. Косик зазначає, що твердження Т. Боровця про те, що його діяльність відбувалася з ініціативи та розпоряджень екзильного Уряду УНР у Варшаві не підтверджується ні самим А. Лівицьким, ні даними жодного іншого документу. Натомість, учений, посилаючись на німецькі архівні джерела, говорить, що після окупації німецькими військами Польщі центр УНР переміщується з

Варшави до Парижу, головою якого став В. Прокопович. А. Лівицький, залишившись у Варшаві, потерпав матеріально, і німці, аби мати його прихильність, виплачували йому місячну пенсію (починаючи від жовтня 1941 р.). Тому: “В такій ситуації не виглядає правдоподібним, що А. Лівицький займався небезпечною революційною діяльністю” [370, с. 27]. Таким чином, В. Косик зауважує, що у Варшаві не було жодного Уряду УНР, який давав би доручення Т. Бульбі та що твердження Т. Бульби-Боровця про його зв’язки з ДЦ УНР у Варшаві належать до “політичної містифікації” [369, с. 54]. Не дають свідчень про активну організаційну діяльність А. Лівицького напередодні та в часи війни і німецькі документи. Так, у донесенні про події в СРСР від 14 листопада 1941 р. начальник німецької поліції безпеки і служби безпеки зазначав, що УНР під керівництвом Лівицького діє, але має розголос лише в колах небагатьох офіцерів-соратників Петлюри та в деякої частини духовенства. Серед населення ставлення до УНР наразі є байдужим [184, с. 19; 205, с. 57].

На нашу думку, безпосередність зв’язків Т. Бульби-Боровця з вищим керівництвом республіканців, в тому числі й з Президентом А. Лівицьким, доводиться наступними фактами. За словами отамана, нагляд німців над діями А. Лівицького у Варшаві жодним чином не впливав на перебіг революційних подій, оскільки “майбутня акція мусить вестися дуже обережно та так, наче б Президент про неї “нічого не знає” [220, с. 162]. У своїх роздумах про А. Лівицького, його діяльність Т. Бульба-Боровець дає Президенту УНР в екзилі таку характеристику: “Ця людина робила дуже багато тактичних помилок. За всі ці помилки ми його не любили. Ми всі вважали, що він зробив особливо велику помилку тим, що перед війною не виїхав на нейтральну територію, бодай до Швейцарії. Одначе... якби в часі війни його не було з нами, то це була б ще більша його помилка. Без такого далекозорого, досвідченого політичного провідника ми самі напевно допустили б дуже багато катастрофічних помилок.

...Не тікаючи далеко від України, наш Президент мав змогу жити одним духом з цілою поневоленою нацією” [220, с. 184]. Сам А. Лівицький у своїй промові на Першій Сесії УНРади в липні 1948 р. зазначав, що напередодні й у

часи Другої світової війни німці вороже ставилися до ДЦ УНР і він працював в особливо тяжких умовах: “Тому лише окремі співробітники Уряду виконували ту чи іншу роботу в обороні прав української людности, а деякі його відпоручники взяли активну участь в акції збройного спротиву німецької окупації” [312, с. 141]. Очевидно, одним із таких співробітників і був Т. Боровець. Відповідно до цієї позиції, останній не згадує про зв’язок із ДЦ УНР у своєму виступі в “Гетьманській громаді” у Кракові 26 липня 1940 р. Критикуючи гетьманський рух, він сказав: “...я не є ані демократ, ані соціаліст, ані так званий “гурра-націоналіст”. Мало того. Мені досі навіть було заборонено зватись українцем. Отже я є “тутейшим” поліщуком” [49, арк. 2; 258, с. 3-4].

Про зв’язки Т. Бульби-Боровця з А. Лівицьким засвідчують також ряд інших матеріалів. У своєму листі до Т. Бульби від 15 листопада 1942 р. єпископ Мстислав закликає отамана ліквідувати його антинімецьку позицію та апелює до особи Президента А. Лівицького як до авторитета для Т. Бульби-Боровця. Релігійний діяч звертається до отамана: “...коли Ви дійсно зайняли протинімецьке становище і, не дай Боже, дійсно провадили боротьбу з німецькою владою на Україні, – то, як Архіпастир, якому доля доручила опіку над рідними йому по крові братами та над їхнім загальним добром, змушений був би тоді гостро і прилюдно осудити цей Ваш нерозважний крок... Але в це я не вірю, як не вірять в це і багато інших, а між ними, як мені передають, і А. М. Лівицький” [170, арк. 2]. У бандерівському “Суспільно-політичному огляді південної частини Рівненської області за місяць листопад 1943 р.” також є факт, який засвідчує зв’язок Т. Бульби-Боровця з представниками УНР. 24 жовтня 1943 р. на Крем’яничині по дорозі з Борщівки в Горанці бандерівцями був затриманий юнак, у якого знайдено “трипс” від Йосипа Кондратюка до Михайла Козіцького. Й. Кондратюк тут згадує про бульбівську літературу і радить останньому встановити контакти з колишніми петлюрівськими вояками та обіцяє скорий прихід Бульби. Й. Кондратюк визначає в українському революційному русі дві течії, серед яких ОУН, що має партизанські загони, та

УПА на чолі з полковником Бульбою, або УНР [119, арк. 28; 147, арк. 163]. 15 листопада 1943 р. Головна Команда УНРА підготувала звернення “До Уряду Німецького Райху” в Берліні, де, окрім усього іншого, вимагала: “Визнати українську самостійну державу з законним Урядом Української Народної Республіки, як спадщини сл. п. Симона Петлюри” [173, арк. 1]. Невідомо, чи це звернення дійшло до високопоставлених німецьких урядовців і як вони на нього відреагували, але воно однозначно засвідчує про пряму підтримку Головною Командою УНРА в особі Т. Бульби-Боровця ДЦ УНР у часи Другої світової війни.

Про зв’язок Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР у період Другої світової війни також свідчить ряд документів, виданих Т. Бульбі-Боровцю в післявоєнний період президентами еміграційного Уряду. 17 липня 1947 р. Президент і Головний Отаман УНР в екзилі А. Лівіцький видав Т. Бульбі-Боровцю уповноваження про можливість ведення ним переговорів як з українцями, так і з представниками інших держав у справі визвольної боротьби України. У цьому ж документі отаман Т. Бульба-Боровець називається колишнім Головнокомандуючим українських повстанських військ [167, арк. 1]. Грамотою від 10 вересня 1975 р. Президента УНР в екзилі М. Лівіцького Т. Бульбі-Боровцю було присвоєно Воєнний Хрест відповідно до закону від 8 березня 1958 р. про відзначення сорокової річниці (1917–1957 рр.) відродження українських збройних сил [168, арк. 1]. “За віддану й жертвну підтримку Державного Центру УНР в екзилі в його боротьбі за волю і державну незалежність України” 1992 р. Т. Бульба-Боровець був нагороджений посмертною грамотою останнього Президента УНР в екзилі М. Плав’юка у зв’язку з відновленням державної незалежності України [177, арк. 1]. У післявоєнний час Т. Бульба-Боровець в еміграції організовує Українську національну гвардію, яка була “продовжувачем визвольно-революційних традицій Петлюрівського руху з 1917–20 рр. і УПА та УНРА з часів 2-ї світової війни” та стояла на політичній платформі УНР [292, с. 1; 307, с. 1].

Пов'язує Т. Бульбу-Боровця з еміграційним Урядом радянська історіографія. Так, український радянський публіцист Ю. Мельничук у своїх роботах наводить приклад “народного фольклору”, де Т. Бульба-Боровець пов'язаний з УНР: “З Бульби горе-УНРівський отаман...” [396, с. 176; 397, с. 79]. Таку ж позицію займає частина сучасних українських дослідників національно-визвольного руху, серед яких І. Муковський, О. Лисенко [412], Я. Грицак [510] та інші.

Крім того, в ряді досліджень, присвячених діяльності еміграційного Уряду УНР зазначається, що Т. Бульба-Боровець керувався у своїх діях директивами А. Лівичького [400, с. 239; 401, с. 586]. Про це, зокрема, згадує син А. Лівичького М. Лівичький у спогадах “ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками”: “Це з рамени президента А. Лівичького і його оточення отаман Т. Бульба-Боровець пішов в Україну ще перед початком німецько-совєтської війни, а опісля отримав вказівки розпочати повстанську акцію проти німецької окупації” [233, с. 69]. В іншому дослідженні, присвяченому ДЦ УНР в екзилі, говориться, що Президент УНР А. Лівичький доручив отаманові Т. Бульбі-Боровцю створити повстанські загони, які фактично започаткували широкий повстанський рух вже восени 1941 р. [312, с. 133]. Підпільно-революційну й повстанську діяльність Т. Бульби-Боровця з екзильним Урядом пов'язує і значна частина енциклопедичних видань [326, с. 348; 327, с. 161]. Водночас, діяльність еміграційного Уряду УНР у 1939–1944 рр. у контексті формування Української повстанської армії отаманом Т. Бульбою-Боровцем – це “білі плями”, що вимагають детального джерельного дослідження [312, с. 193].

Усі впливові еміграційні українські політичні сили в міжвоєнний період проголошують гасло незалежності України, а в період війни створюють збройні формування для його реалізації. ДЦ УНР в екзилі також міг мати свої військові сили, якими, на нашу думку, стали збройні формування Т. Бульби-Боровця. Відсутність же прямих документальних підтверджень зв'язків Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР напередодні та в часи Другої світової війни потребує

проведення подальших джерельних досліджень, головним чином зосереджених на матеріалах Уряду, розміщених у його іноземних архівах.

У кінці 1926 р. розпочинає діяти II-й розвідувальний відділ штабу військового міністра ДЦ УНР, завданням якого була підтримка нелегальних зв'язків з українськими землями та організація на цій території таємних осередків, які б у відповідний час включилися у збройну боротьбу. До складу II-го розвідувального відділу входив полковник І. Литвиненко [233, с. 23, 27]. У червні 1927 р. він був направлений на посаду керівника розвідувального пункту в Могиляни (поблизу Острога), а з осені 1928 р. – у Рівне [540].

Одним із таємних осередків на українському Поліссі стало Українське національне відродження, створене в 1932–1933 рр. зусиллями Т. Боровця за підтримки полковника І. Литвиненка та сотника В. Раєвського. Очолив організацію Т. Боровець. За його словами, УНВ являло собою невелику просвітню підпільну організацію, яка ставила перед собою завдання реорганізуватися в майбутньому у військово-революційну формацію.

За даними Т. Бульби-Боровця, УНВ мало свої чітко розроблені завдання та морально-ідеологічні основи й помітно вплинуло на підняття національної свідомості поліського населення. Серед основних завдань УНВ були:

- у своїй діяльності не виступати як політична партія;
- у суворому підпіллі переформуватися у військово-революційну організацію;
- для більш широкої роботи серед населення краю використовувати різні організації, включно до євангельських сект, які мали повну свободу своєї діяльності;
- членство в організації повинно базуватися на принципах довіри, а не масовості;
- світоглядно, не включаючись у жодну політичну партію, стояти на державницькій платформі політичного й мілітарного руху С. Петлюри та вести свою боротьбу під державним прапором Української Народної Республіки.

Усю зброю в своїй боротьбі УНВ зорієнтувало на боротьбу проти комуністичної партії, оскільки вважалося, що Польща була не головним і тимчасовим ворогом [220, с. 38-41].

У часописі УНГ “Меч і воля” від лютого 1953 р. І. Крицевий зазначає: “В протилежність до Галичини, на Волині і Поліссі під польською окупацією вплив донцовської ідеології на українську молодь був багато менший. Навпаки, під впливом петлюрівських емігрантів з Наддніпрянщини, на північних землях України постійно зростав та поширювався Петлюрівський рух у вигляді багатьох всяких організацій, а також і організацій молоді. Так приміром в 1930-х роках на Поліссі була заснована антипольська та антибольшевицька петлюрівська підпольна організація молоді Українське Національне Відродження (УНВ), що її організатором і керівником був безземельний селянин та каменярський робітник Тарас Дмитрович Боровець. Ця організація стояла на платформі УНР, відразу мала військово-революційні тенденції і активно несла в народні маси ідеали великої національної революції та демократично-державні традиції по обох сторонах совієсько-польського кордону” [375, с. 7].

Однак, відсутність прямих документальних матеріалів або згадок учасників цих подій, на думку деяких учених, ставить під сумнів факт існування та діяльності УНВ. В. Дзьобак припускає, що якщо УНВ і справді діяло, то її основним завданням було виконання завдань полковника І. Литвиненка, а не пропаганда й агітація серед поліського населення України [319, с. 55; 419, с. 115].

Опосередковано засвідчують існування просвітньої підпільної організації польські донесення суспільно-політичного відділу управління поліції Волині (фонд обласного архіву Рівненської області), де зазначається, що в селі Бистричі (місце народження Т. Боровця) діяв гурток ОУН, члени якого у травні 1933 р. вивісили над дахом поліцейської управи український національний прапор з написом “УВО” [316, с. 125-126]. На нашу думку, представники суспільно-політичного відділу управління поліції Волині, які свідчили про напис “УВО”

помилилися, оскільки УВО ввійшла до складу ОУН ще в 1929 р. Сам же Т. Бульба-Боровець членом ОУН ніколи не був, про що, зокрема, зазначав Я. Гайвас, який особисто познайомився з Т. Боровцем ще напередодні Другої світової війни: “Боровець у той час членом ОУН не був, про що я був компетентними чинниками поінформований, а мабуть і пізніше до неї не пристав...” [227, № 10, с. 1183]. Тому, найбільш імовірно, що над дахом поліцейської управи з’явився український прапор з написом “УНВ”. Крім того, Я. Гайвас у спогадах “Доба великого перелому” згадує про поширення Т. Боровцем у другій половині 30-х рр. серед населення Полісся та Волині підпільної літератури. Це може свідчити про підпільну роботу майбутнього отамана в контексті діяльності УНВ. Я. Гайвас зазначає: “Ближче познайомився я з Боровцем в часі його приїздів до Львова, до Видавництва “Дешева книжка”, чиїм співробітником він був, розпосюджуючи її видання на Поліссі й Волині, куди державна пошта намагалася їх не допустити” [227, № 10, с. 1182-1183].

Орієнтовна боєздатна кількість військ Поліської Січі станом на 1941 р. за різними оцінками становила від 3 до 10 тисяч чоловік. Основна кількість збройних партизанських відділів Т. Бульбою-Боровцем була сформована починаючи з 1 серпня 1940 р., коли він переходить кордон між зонами впливу Німеччини та СРСР, і до середини серпня 1941 р., коли розпочався наступ січовиків проти радянських військових сил на територію північно-західної частини Житомирської області. За такий короткий період зібрати подібну армію на території без жодної підтримки місцевого населення досить важко. Тому це свідчить про певну організаційну роботу напередодні військової агресії Німеччини проти СРСР. Інституційною основою цієї організаційної роботи і було УНВ.

Як засвідчують німецькі архівні документи, Т. Боровець після захоплення Польщі німецькими військами, здійснив спробу організувати на Україні рух опору під назвою “Вільне козацтво” [10, арк. 107]. Більшою інформацією про існування Вільного козацтва Т. Боровця дослідники не володіють. Взагалі, Вільне козацтво, як українські добровільні військово-міліційні з’єднання,

відоме ще з часів Української національної революції 1917–1921 рр. Ідея Вільного козацтва зустрічається й у пізніші часи [251]. Напередодні нападу Німеччини на СРСР на Поліссі та Волині діяли українські збройні формування “Вовків” та “Поліське лозове козацтво” як збройні відділи ОУН [408, с. 230]. На думку деяких учених, Поліське лозове козацтво було створене Т. Боровцем як територіальна “січ” після його переходу в серпні 1940 р. радянського кордону відповідно до прийнятого А. Лівицьким таємного плану 20 червня 1940 р. [444, с. 106]. Будь-яких документальних підтверджень таких припущень немає. Проте, безперечно, після переходу Т. Боровцем польсько-радянського кордону ним була створена певна мілітарна організація. Такою організацією, на нашу думку, стало збройне крило (“радикальне вираження”) культурно-просвітницького осередку УНВ, яке згодом реорганізувалося у антирадянську формуацію Поліська Січ. Як згадує Т. Боровець: “Наша організація (УНВ. – Авт.) поступово зміцнювалась, скеровуючи свою діяльність на більш успішне плекання серед нашої молоді революційно-військових традицій. Ми ясно побачили, що поруч політичних організацій потрібні також організації військового характеру” [220, с. 40]. Якщо цю тезу Т. Бульби-Боровця про “плекання серед нашої молоді революційно-військових традицій” пов’язати з Вільним козацтвом, про яке йдеться в німецьких архівних джерелах, то останні можуть свідчити про існування УНВ.

Не дають остаточної відповіді на питання щодо існування УНВ і слова Президента ДЦ УНР А. Лівицького. У 1948 р. він у своїй промові на Першій Сесії УНРади зазначав, що до початку Другої світової війни Уряд УНР мав постійні зв’язки з радянською Україною. Для цього існувала окрема організація, яка видавала журнал “Незалежна Україна” та різні відозви. Назву цієї організації та її членів А. Лівицький не називає. Він стверджує: “Ще не настав час викладати подробиці про ті інтимні зв’язки...” [312, с. 140].

На цей період припадає літературна діяльність Т. Боровця. Під псевдонімом “Бистриченко” він пише п’ятитомний твір “Людоїди”, де описує часи голодомору в Україні 30-х рр. XX ст. та переслідування українського

населення органами НКВС. Матеріалом для твору, очевидно, стали спостереження, які сам автор мав змогу вести, переходячи радянсько-польський кордон у межі УРСР на початку 30-х рр., виконуючи кур'єрські місії екзильного Уряду УНР. У книзі “Пан депутат у сеймі” він висміює польський парламентсько-демократичний устрій та здійснює напади на високопоставлених польських урядовців [10, арк. 106]. У деяких документах та наукових дослідженнях замість літературного псевдоніму “Бистриченко” звучать фонетично модифіковані за початковою приголосною його варіанти “Ристриченко” та “Пистриченко”. Це, на нашу думку, є помилковим, адже не враховується суть його походження. Найбільш імовірно, що точнішим є псевдонім “Бистриченко”, оскільки він походить від назви населеного пункту, в якому народився Т. Боровець, – села Бистричі.

Напередодні Другої світової війни ОУН посилила свою діяльність і стала на шлях політичних вбивств та актів саботажу щодо польської влади. У червні 1934 р. оунівцями було здійснено вбивство польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького. І хоч польська влада одразу розгромила Краєвий Провід ОУН у Галичині й арештувала організаторів атентату, в концтаборі Береза Картузька опинилися також “непевні” елементи, які так чи інакше виступали проти Польщі. Стосувалося це і Т. Боровця, якого було засуджено на 3 роки ув'язнення за його нібито відносини з націоналістами ОУН, а також у зв'язку з написанням книги антипольського спрямування “Пан депутат у сеймі”. Як свідчать документальні дані, за зразкову поведінку Т. Боровця звільнили через 9 місяців (перебував в ув'язненні протягом серпня 1934 – березня 1935 рр.) [10, арк. 106-107].

Твердження про дострокове звільнення за зразкову поведінку суперечить спогадам самого Т. Бульби-Боровця: “Вийшовши з “дубини” (так він називає карцер в Березі Картузькій. – Авт.) та доплентавшись за допомогою товаришів до свого сінника в камері, де я раніше ніяк не міг спати, я щойно тоді повністю зрозумів, яка то благодать і розкіш лягти повним ростом на соломі та дихати на повні груди смердючим густим повітрям!...” [220, с. 50]. Звичайно, в карцер за

зразкову поведінку не поміщали. На думку П. Мірчука, дострокове звільнення в'язнів, яке розпочалося вже з вересня 1934 р. було пов'язане з тим, що заснування концентраційного табору в Березі Картузькій для політичних в'язнів (розпорядження президента польської держави І. Мосціцького від 17 червня 1934 р.) створювало для Польщі погану славу в очах цивілізованого світу. Через це “після першої хвилини захоплення польської влади “місцем відокремлення” в Березі Картузькій, як прекрасним засобом тероризування українського населення та власної польської опозиції до існуючого режиму, швидко прийшло деяке опам'ятання...” [406, с. 431].

Після звільнення Т. Боровець займається організацією роботи гранітних кар'єрів на Поліссі. Літом 1936 р. в селі Карпилівка Сарненської округи (нині Рокитнянського району Рівненської області) він відкриває свій власний гранітний кар'єр. У його приватну власність переходять й інші кар'єри. У найкращі роки на цих підприємствах працювало до 500 робітників [276, с. 2]. Це підтверджують і повідомлення з окупованих територій Сходу, в яких зазначається, що завдяки власним зусиллям Т. Боровець зміг придбати каменоломню і отримував значні замовлення з різних польських міст, у тому числі й Варшави [10, арк. 106]. Економічна стабільність підприємств Т. Боровця давала йому змогу фінансувати з власного бюджету різні заходи національно-просвітницького характеру серед українського населення. Про авторитет Т. Боровця та професіоналізм працівників його кар'єрів свідчить такий факт: згідно із заповітом Ю. Пілсудського, після смерті його серце поховали в могилу матері у Вільнюсі. Замовлення на виробництво надгробного пам'ятника для поховання отримала фірма Т. Боровця. Його каменотеси виробили надгробний пам'ятник, вибили на ньому напис польською мовою “Матка й серце сина” і встановили на кладовищі [276, с. 2; 501, 13 березня, с. 3].

Проте Т. Боровець, як колишній в'язень Берези Картузької та “непевний елемент”, постійно перебуває під пильним контролем польської влади, від якої систематично мав утиски. Отримавши в 1937 р. заборону жити у прикордонній зоні, він переїздить углиб Польщі, до Варшави, де і зустрічає жахливе “пекло

новітньої війни”, стає очевидцем початку найтрагічніших подій ХХ ст. Тут він деякий час працює в допомоговому комітеті, що був організований у столиці Польщі зусиллями варшавських українців на чолі з Юрієм Липою, який займався справами допомоги біженцям-українцям. Однак Т. Боровець через напружені стосунки з керівництвом залишає посаду секретаря комітету та виїжджає з Варшави до Кракова, де займається організацією вугільного виробництва, пізніше до міста Холм [220, с. 63], де мав власну типографію [10, арк. 107].

За словами Т. Бульби-Боровця, у листопаді 1939 р. у Холмі відбулася нарада керівництва УНВ у складі І. Литвиненка, В. Раєвського та Т. Боровця. Було прийнято рішення про повернення Т. Боровця на Полісся, щоб тут “заснувати свою базу, перевести повну реорганізацію всіх наших сил, змилітаризувати УНВ та інші співзвучні наші організації, скоординувати їх роботу і так разом з народом реагувати на розвиток подій” [220, с. 74]. Було також вирішено підготувати детальний план політично-мілітарної акції демократичних сил на території України на випадок німецько-радянської війни партизанськими методами. Проект плану був поданий для подальшого опрацювання Військовому міністру та Начальнику Генерального штабу УНР генералові В. Сальському та його заступнику полковнику А. Валійському. План був ухвалений 20 червня 1940 р. Президентом і Головним Отаманом військ УНР А. Лівіцьким на таємному засіданні Державного Центру. Т. Боровця призначено керівником усього підпілля УНР та командиром майбутньої повстанської армії, він також отримав наказ повернутися в Україну для реалізації щойно затвердженого документу [220, с. 75; 222, с. 142]. Син Президента А. Лівіцького М. Лівіцький у своїх спогадах зазначає: “...якщо отаман Бульба-Боровець твердив, що він діяв за пляном, випрацьованим генеральним штабом УНР, то в цьому випадкові не йшлося про якийсь новий, спеціально для отамана Боровця випрацьований плян, а про загальну, прийняту ще в 20-их роках засаду штабу генерала Сальського: так підготувати ґрунт, щоб на місцях в Україні

створити можливість для захоплення влади місцевими повстансько-збройними відділами ще до приходу чужого війська...” [233, с. 28].

Перехід Т. Боровцем кордону між зонами впливу Німеччини та СРСР разом із зв’язковою Валентиною Кульчинською відбувся 1 серпня 1940 р. в околицях міста Володави через річку Буг. У сутичці з радянськими прикордонниками В. Кульчинська загинула [220, с. 82; 254, с. 10]. Я. Гайвас ставить під сумнів можливість підпільного переходу нового німецько-радянського кордону в цей час. Він зазначає, що з початку 30-х рр. перейти західний кордон СРСР було дуже тяжко. У Володаві, на Підляшші, де через кордон переправився у 1940 р. Т. Боровець, був нелегальний перехід ОУН(М). Однак через небезпеку протягом усього 1940 р. організаційні чинники ОУН(М) не наважувалися використати цей коридор [227, № 10, с. 1185]. Проте необхідно зважати на те, що свої визначені перевірені переходи на територію УРСР мав і еміграційний Уряд, які неодноразово, починаючи з 1930-х рр., використовував Т. Боровець, одним з яких він і скористався на початку серпня 1940 р.

За деякими даними, Т. Боровець у цей час був агентом Абверу і його перехід у межі СРСР у середині 1940 р. був ініційований нацистською військовою розвідкою. Про контакти Т. Боровця напередодні Другої світової війни з німецькими військовими інстанціями не повідомляється в жодному німецькому документі. Не зазначає про це і сам Т. Боровець. Очевидно, така думка підтримується деякими сучасними дослідниками з посиланнями на радянську історіографію, яка, зважаючи на всі подальші зв’язки Т. Бульби-Боровця з вермахтом, беззаперечно зараховувала його до “агента німецької розвідки” [480, с. 373; 493, с. 131]. Не дає остаточної відповіді на питання щодо зв’язку Т. Боровця з німецькими розвідувальними органами напередодні німецько-радянської війни й один із документів архіву Управління Служби безпеки України у Рівненській області, де повідомляється: “Німецькими розвідувальними органами у момент підготовки війни проти Радянського Союзу на територію УРСР через нелегальні канали зв’язку для організації антирадянського підпілля т. зв. “УНР” (Українська Народна Республіка) і збору

шпигунської інформації був спрямований кадровий український націоналіст Боровець Тарас Дмитрович...

Прибувши на територію Ровенської області, з групи антирадянськи налаштованих осіб, а також колишніх кулаків, намагався створити на території Степанського, Соснівського районів підпілля “УНР”, але органами НКВС це підпілля було викрите і частина його учасників заарештована, а Боровець у той час зумів зникнути на території окупованої німцями Польщі, де він знаходився до початку війни”¹.

Т. Боровець, перейшовши новостворений німецько-радянський кордон, розпочинає організаційну діяльність серед місцевого українського населення щодо створення військово-революційної формації – Поліської Січі Української повстанської армії. Організаційною передумовою її виникнення стала культурно-освітня й пропагандистська робота Т. Боровця в контексті діяльності УНВ, а ідейно-політичною засадою – ідеали ДЦ УНР. На тому, що Поліська Січ виникла на основі УНВ наголошено і в “Армії без держави” [220, с. 121].

В історіографії існують різні припущення щодо часу створення Поліської Січі (починаючи з другої половини 1940 р. і до перших місяців німецько-радянської війни). В. Дзьобак вважає, найбільш імовірно, що Поліська Січ виникла у червні – серпні 1941 р. [319, с. 70]. Виникнення Поліської Січі на початку німецько-радянської війни підтверджується й у “Хроніці “Поліської Січі” в газеті “Гайдамака” від 21 вересня 1941 р.: “Організатором і ініціатором “Поліської Січі” був отаман ТАРАС БУЛЬБА. Підготовку організації він вів ще перед німецько-совітською війною, працюючи в підпіллі цілий рік” [212, с. 162; 256, с. 3].

А. Жуківський у своїх матеріалах зазначає, що назва “Поліська Січ” була ніби відлунням “Карпатської Січі” – збройних військових формувань Карпатської Республіки (1938–1939 рр.) [331, с. 53]. Означення “поліська”

¹ Цит. за: Петренко М. Слідами армії без держави (післямова : Марчук І. Військові формування під командуванням отамана Тараса Бульби-Боровця – УПА “Поліська Січ”, УНРА) / М. Петренко. – Київ – Торонто : Українська Видавнича Спілка : Студіум, 2004. – С. 258.

зумовлювалося поліським регіоном діяльності організації. З часу закріплення військових формувань Т. Бульби-Боровця в Олевську іноді для їх означення використовувалася назва “Олевська Січ” [81, арк. 27; 82, арк. 12]. Назва ж “Українська повстанська армія” нагадувала останню фазу визвольної боротьби кінця 20-х рр. XX ст. [331, с. 53].

Т. Боровець починає вживати псевдонім “Бульба” із початком війни між Німеччиною та СРСР. У деяких документах зустрічається також його псевдонім “Боровик” [115, арк. 10; 164, арк. 1]. Крім того, в період діяльності Поліської Січі прихильники Т. Боровця називали його “Батьком” [153, арк. 2].

Із нападом Німеччини на Радянський Союз німці, окрилені військовими перемогами, основну увагу приділяли фронту, просуваючись головними шосейними шляхами, лише іноді з’являючись у селах [99, арк. 1]. Після наступу німецьких військ на Східному фронті Поліська котловина була ними не зачеплена, тому там виникла можливість створити українські національні військові з’єднання, не вводячи їх у конфлікт із вермахтом [421, с. 408]. На цій території діяли розрізнені радянські військові загони: “...коли німецькі війська брали Смоленськ та Київ, у їх глибокому запіллі, а саме в трикутнику Пінськ – Мозир – Коростень, бродили розбиті частини советських дивізій, частин військ НКВД, міліції та всяких інших советських організацій, що з вибухом війни носили зброю” [220, с. 122]. У такій ситуації, відповідно до загальної концепції, прийнятої в 1920-х рр. штабом генерала В. Сальського, Т. Бульба-Боровець із своїми однодумцями ще до вступу німецької армії до міста Сарни (Рівненська область) захоплює владу на місці. У повідомленні з окупованих територій Сходу № 55 зазначається, що напередодні окупації міста Сарни Т. Бульба-Боровець із невеликою кількістю своїх прихильників, озброєних лише одним пістолетом, роззброїли більшовицьку міліцію й місто перейшло в їх управління. Із приходом німецьких військ Т. Бульба-Боровець за власною ініціативою отримав завдання організувати міліцейські сили з метою очищення лісів у північній Волині від розрізнених загонів більшовиків [10, арк. 107].

Для керівництва більшою частиною окупованих українських земель німці

створили щось на зразок імперського міністерства – Рейхскомісаріат у Рівному на чолі з Еріхом Кохом. Розміщення центру Рейхскомісаріату не в Києві, а в Рівному означало, що німці збиралися управляти Україною як колонією з відсутністю будь-яких проявів автономії. Відповідно до колишнього обласного територіального поділу країни, на території Рейхскомісаріату були створені генерал-губернаторства (провінції), на чолі яких стояли генеральні комісари. У свою чергу генерал-губернаторства поділялися на округи – гебітскомісаріати на чолі з гебітскомісарами. До складу гебітскомісаріату входило декілька районів, у кожному з яких був районний господарський керівник – крейсляндвірт (як правило, німець) та районний шеф із представників місцевих жителів. На групу сіл призначався ляндвірт, який окрім господарських функцій відповідав також і за політичну обстановку місцевості. У районах і селах були створені районні та сільські управи, які на перших порах мали видимість виборних.

Німцями були також створені спеціальні каральні органи, найвищим серед яких була політична поліція, яка перебувала у безпосередньому підпорядкуванні гестапо. У містах і районах, окрім німецької жандармерії, була українська поліція із представників місцевих жителів. Її офіційна назва – “шуцманшафт”, а поліцаїв – “шуцмани”. Поліція була також й у великих селах. Вона виконувала офіційну функцію боротьби з порушниками “громадського порядку”. Справи так званих “кримінальних злочинців” розглядала окружна кримінальна поліція [99, арк. 2-4].

Шеф СД Волині та Поділля доктор Пютц із погодження гебітскомісара Беєра призначає Т. Боровця комендантом служби безпеки в Сарненському й Олевському округах. Голова Олевської районної управи Б. Симонович згадував про Т. Бульбу-Боровця: “Як тільки почалась війна між Німеччиною і Радянським Союзом, Боровець був призначений німцями на керівну роботу по лінії служби безпеки на території Сарненського і Олевського округів”¹. Т. Боровець, отримавши такі повноваження, створює озброєну групу під назвою

---

¹ Цит. за: Шелюг М. ОУН : сторінки історії / Михайло Шелюг. – Житомир : Видання газети “Житомир”, 1997. – С. 15.

“Поліська Січ” [105, арк. 4]. У праці “Армії без держави” Т. Бульба-Боровець зазначає: “Ми переставляємо військо УПА на офіційну “міліцію”, організовуємо в Сарнах Окружну Команду Української Міліції” [220, с. 122-123].

Усі звернення до німців із домаганнями визнати Поліську Січ як окрему національну військову частину успіху не мали. Представники німецької влади аргументували це тим, що у справі організації української армії вони ще не мають жодних наказів. Через це генерал Кацінгер погодився на піввійськову, півміліцейську акцію спеціально для поліського регіону. Таким чином, українська міліція на Поліссі мала право діяти без всіх тих обмежень, які стосувалися міліції інших регіонів. “Цього нам було досить. В очах німців ми лишалися далі, як міліція, а для себе ми, хоч і неофіційно, діяли і рахували себе як українське національне військо”, – зазначав отаман [220, с. 125]. Не маючи заперечення щодо своєї діяльності з боку німецьких урядовців Поліська Січ під командуванням Т. Бульби-Боровця з метою закріплення в регіоні розпочала акції проти радянських озброєних формувань на території Рівненщини. Отаман пізніше згадував: “Німці намагаються використати наші сили для своїх цілей, а ми намагаємось використати своє упривілейоване становище...” [220, с. 123]. У рапорті до голови Окружної Управи у Сарнах від 25 липня 1941 р. Т. Бульба-Боровець відзначав: “Повідомляємо, що протягом минулого тижня наша повстанча група “ПОЛІСЬКА СІЧ” очистила Рокітновський район від всяких БІЛЬШОВЕЦЬКИХ банд. Вони втікали й окопались в оборонних точках за Олевському. Наші розвідачі стежать розіслані за ними і в найближчий час група вдарить на ворога, щоб очистити район Олевська.

Вчора 24 липня 1941 р. о 14-й годині “ПОЛІСЬКА СІЧ” обсіяла місто Рокітно і я проголосив АКТ САМОСТІЙНОСТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ та заснував районну владу...” [241, с. 12-13].

8 серпня 1941 р. Т. Бульба-Боровець звернувся до командування 213 німецької дивізії, яке дало дозвіл на формування Поліської Січі в кількості 1

тисячі козаків. Командування 213 дивізії черговий раз визначило основні завдання січовиків – нейтралізація розповсюджених більшовицьких партизанів і парашутистів, які проявляли свою діяльність на Поліссі. Німці також пообіцяли забезпечити загін озброєнням та одностроєм [212, s. 162-163; 256, с. 3].

Дозволом на утворення Поліської Січі вермахт вирішував проблему знищення радянських партизанських сил на досить значній території Полісся, а також позбувався можливості виникнення, в особі українських повстанців, руху опору в тилу. На початковому етапі війни проти СРСР Німеччина, зіткнувшись з дефіцитом живої сили для знищення оточених з'єднань Червоної армії, була зацікавлена в підігріванні національно-визвольної діяльності українських напіввоєнізованих і радикальних організацій та йшла з ними на співробітництво. Із початком Другої світової війни німецька армія творила до певної міри другий політичний фактор в Німеччині [325, с. 3]. Для самого отамана основним ворогом незалежної України як у 1941 р., так і до кінця Другої світової війни був Радянський Союз, а Німеччина розглядалася тимчасовим окупантом та потенційним союзником у боротьбі проти СРСР. Крім того, українські національні сили на початку Другої світової війни керувалися тезою, яка повною мірою була реалізована Т. Бульбою-Боровцем: “Ми повинні використати момент і знищити німецькими руками все комуністичне” [159, арк. 13].

В основі підпільної організації Українська повстанська армія Поліська Січ (УПА-ПС) був принцип територіально-адміністративного поділу країни. Основною бойовою одиницею Поліської Січі була сотня. Керувала організацією Головна Команда. Отаманом та Головнокомандуючим військ Поліської Січі був Т. Бульба-Боровець. Тимчасово обов'язки начальника штабу УПА-ПС виконував полковник армії УНР Іван Комар-Рогатий, а потім полковник Петро Дяченко, в минулому командир кавалерійського полку “Чорних Запорозжців” армії УНР, перед Другою світовою війною – старшина польської армії. Пізніше штаб Поліської Січі очолив Петро Смородський, полковник армії УНР, який залишався на цій посаді до самого розпаду Січі в листопаді 1941 р. [220, с. 127-

131; 402, с. 1038-1041].

Неоднозначним на сьогодні є питання кількісного складу Поліської Січі, який у різних джерелах наводиться по-різному. Зокрема, в німецьких архівних джерелах говориться, що Поліська Січ налічувала 2–3 тисячі чоловік [10, арк. 107], хоча офіційна кількість членів добровольчого міліцейського формування, яка була дозволена командуванням 213 німецької дивізії, становила 1 тисячу чоловік [212, с. 163; 256, с. 3]. Радянські документи також визначають чисельність січовиків до 3 тисяч чоловік [33, арк. 39]. Сам же Т. Бульба-Боровець зазначає: “Загальним числом наша “міліція” в усьому Поліссі перевищує 10000 вояків...” [220, с. 123]. Цифру в 10 тисяч чоловік наводить також О. Шуляк [254, с. 11]. Така цифра подається і в газеті УНДП “Земля і влада”: “З кінцем вересня 1941 р. людський стан відділів УПА розташованих у північно-західній Україні та південній Білорусі доходив до 10000 душ” [264, с. 5].

Найбільш об’єктивним твердженням щодо чисельності військ Поліської Січі можуть бути дані німецьких та радянських джерел, які ретельно фіксували діяльність національних сил на терені. Варто взяти до уваги й той факт, що для Т. Бульби-Боровця тактично було вигідно, щоб точна кількість його військ для німців відомою не була. Тому окрім 2-х – 3-х тисяч, про які зазначається в джерелах, він міг мобілізувати ще кілька тисяч, які, зважаючи на партизанське становище, перебували на місцях свого проживання. Отож, орієнтована боєздатна кількість військ Поліської Січі, на нашу думку, становила близько 5 тисяч чоловік. Варто зазначити, що 5-тисячна армія виступала як потенційна й могла стати реальною військовою силою лише за певних об’єктивних обставин. У дійсності, в другій половині 1941 р. Поліська Січ діяла малими партизанськими загонами від кількох десятків до кількох сотень чоловік в одному і їхня сукупна кількість не перевищувала в сумі 2-х – 3-х тисяч чоловік.

Командно-старшинський склад Поліської Січі складали в основному колишні військові, а мобілізація основної маси військ відбувалася за рахунок добровольців із поліського регіону. Головна Команда ПС видала оголошення

про прийом у ряди Поліської Січі добровольців старшинського та рядового складу, ознайомлених із військовою службою, з усієї території Західної України [258, с. 1; 259, с. 2; 416, с. 62-63]. Як згадує Т. Бульба-Боровець: “Це були старші люди з царської та української армій та молодші вояки з польської та советської армій. Багато було також втікачів від советського переслідування, етапів та тюрем” [220, с. 126]. Причому жодних кількісних обмежень для добровольців не було, адже: “Українська Повстанська Армія – це надбання всього українського народу. В її військово-революційні лави мають право вступати всі українці” [220, с. 137].

Різноманітне забезпечення формувань УПА-ПС відбувалося за рахунок трофейних здобутків та підтримки місцевих жителів. У тексті “Закону українського партизана” від 1941 р. визначаються два основні шляхи забезпечення партизанських відділів: трофейний та шляхом добровільної допомоги цивільного населення [125, арк. 11]. До місцевого населення видавалися накази про здачу різного військового майна, які завжди виконувалися. За словами Т. Бульби-Боровця, жодних конфліктів поміж військом та місцевим населенням на ґрунті незначних реквізицій ніколи не було [220, 133-134]. Крім того, певна забезпеченість (в тому числі зброєю) формувань Поліської Січі, могла надходити й від німців, по відношенню до яких вона стояла на офіційних союзницьких відносинах [226, с. 89].

Важливими проблемами, які постали перед Т. Бульбою-Боровцем були: забезпечення Поліської Січі командно-старшинським складом, якого не вистачало, та заручення підтримкою інших українських організацій. Із метою вирішення цієї проблеми в кінці липня – на початку серпня 1941 р. отаман зі зверненням до обох фракцій ОУН прибуває до Львова. Усі звернення до бандерівців успіху не мали, оскільки вони вимагали повного підпорядкування всіх українських повстанських формацій генеральній політичній лінії ОУН(Б) [220, с. 127-128]. Пізніше отаман звинувачував бандерівців за таку позицію: “Коли в липні 1941 р. Українська Повстанча Армія-“Поліська Січ” розпочала свою збройну акцію, Ви зайняли супроти неї негативне становище, яке триває

до останньої хвилини. Непорозуміння заключалися в тому, що ми не підпорядкувалися урядові Степана Бандери, і це Ви вважали за прояв отаманії, та як анархію з нашого боку” [46, арк. 428]. На відміну від ОУН(Б), Т. Бульба-Боровець 5 серпня 1941 р. уклав договір з мельниківцями. На засіданні Т. Бульби-Боровця з представниками ОУН(М) Миколою Сціборським та сотником Омеляном Сеником-Грибівським було прийнято спільне рішення, яке, зокрема, передбачало кадрову допомогу ОУН(М) формуванням Поліської Січі.

ОУН А. Мельника, уклавши з Т. Боровцем договір про співробітництво у військовій сфері, одразу надала йому п'ять старшин із військового керівництва ОУН до штабу Поліської Січі. Ці старшини разом із отаманом виїхали до місця дислокації Січі [421, с. 333]. Як зазначав О. Жданович, з Поліською Січчю потрібно було налагодити якнайтісніші відносини, бо “це готова база вишколу, це готовий зав'язок збройної сили, це готове прибіжище для всіх розконспірованих, яких завтра чи післязавтра почне травити Гештапо” [421, с. 409]. Таким чином, ОУН(М) намагалася здійснити певний вплив на УПА-ПС. Львівський вчений Ю. Киричук зауважує, що досвідчені політики О. Сенік і М. Сціборський із часом сподівалися підпорядкувати собі Т. Бульбу-Боровця [358, с. 79]. Сам отаман заперечував можливість перебільшеного впливу ОУН(М) на УПА-ПС: “...ОУН могла мати свій вплив на політичну та стратегічно-тактичну лінію УПА тільки, як рівноправний консультант з дорадчим голосом...” [220, с. 129]. Після переїзду, за умовами договору, до штабу Поліської Січі групи старшин, організаційні чинники мельниківців у Львові почали готувати другу групу військових кадрів для цієї організації. Однак розпад у листопаді Поліської Січі не дав змоги реалізувати цих задумів [254, с. 12; 421, с. 409].

Під час переговорів між Т. Бульбою-Боровцем та представниками ОУН(М) не було укладено жодних письмових підсумків і в майбутньому кожна зі сторін, передаючи зміст досягнутих домовленостей, мала змогу їх варіювати. Причому відсутність протоколу переговорів у подальшому призвела до

спекуляцій на цьому ґрунті [227, № 11, с. 1358].

На середину серпня 1941 р. основні радянські сили сконцентрувалися в районі Олевська, оскільки північно-західному регіону Житомирщини, який розміщувався далеко від стратегічних наступальних напрямків німців і де місцевість до того ж була ускладнена природно-географічними умовами (наявність широких, іноді малопрохідних лісисто-болотистих масивів), не надавалося спочатку стільки значення, як основним лініям фронту: німецька група армій “Південь”, пройшовши територією Житомирської області, першочергову атаку спрямувала на столицю України по лінії шосе Житомир – Київ. Крім того, в регіоні був цілий ряд укріплених вогневих точок колишнього польсько-радянського кордону (“лінія Сталіна”). Це створювало сприятливі умови для концентрування тут відступаючих радянських фронтових формувань та партизанських відділів. Уже в другій половині 1941 р. у північно-західній частині Житомирської області активно діяли окремі партизанські загони [185, с. 14; 186, с. 41]. Після окупації району німецькими військами члени бюро Олевського районного комітету КП(б)У разом із винищувальним батальйоном відступили з міста. Після відступу з райцентру винищувальний батальйон був переформований в партизанський загін ім. Чапаєва у складі 260 осіб і залишений на окупованій території з завданням проводити диверсійно-підривну діяльність у тилу ворога [14, арк. 168; 15, арк. 211; 155, арк. 13; 332, с. 23; 345, с. 532]. Проти цих радянських партизанських сил та залишків фронтових формувань Червоної армії і було “дозволено” Поліській Січі вести бойові дії.

Ситуація в південно-східній частині Білорусі була схожою до регіону українського Полісся: поліська частина країни перебувала в руках радянських сил, оскільки німці ще не змогли повністю встановити тут свій контроль. Це створювало можливість для активізації діяльності місцевих націоналістичних організацій, зокрема відділів Білоруської самооборони [288, с. 31], яка діяла під політичним керівництвом Р. Островського. Літом 1941 р. Поліська Січ встановила контакт із Білоруською самообороною, було також домовлено про спільні антирадянські дії [220, с. 130]. З’єднання січовиків неодноразово

проводили військові акції на булоруській території. Військове співробітництво Т. Бульби-Боровця з Самообороною, його діяльність на білоруському Поліссі сприяли тому, що про нього як національного героя Білорусі в часи перебудови писали білоруські самвидави [485, с. 121-122].

Напередодні наступу Поліської Січі проти радянських сил у район Олевська проводилися постійні організаційні роботи, диверсійно-розвідувальні акції. 11 серпня 1941 р. поручник Омелянів із 40 козаками Поліської Січі з Клесова вирушив до Рокитного, куди прибули козаки з навколишніх сіл. Об'єднавшись, вони перейшли до місцевості Дерть та провели розвідувальні дії в напрямку Сновидовичів, Кам'янки, Лопатичів. 14 серпня 1941 р. поручник Омелянів із підрозділом січовиків перейшов старий польсько-радянський кордон на постій до Кам'янки. Звідси було вислано розвідників до Олевська, Кишина, Рудні, Зольні. Дані розвідки показали про розміщення в Олевську 70 радянських партизанів. 15 серпня загін через Лопатичі вирушив на Олевськ. У Лопатичах місцеве цивільне населення зустріло січовиків з образами та вітало їх хлібом і сіллю. У середині дня загін Поліської Січі під командуванням поручника Омелянова в кількості 300 чоловік вступив до Олевська, змусивши партизан відійти в ліси на північ від міста. 16 серпня весь відділ вирушив з Олевська та через кілька днів закріпився у Сновидовичах. 20 серпня до Сновидовичів прибув отаман Т. Бульба-Боровець та видав наказ поручнику Омелянову знову перейти до Олевська і більше його не передавати з рук в руки [212, с. 163; 256, с. 3].

Такий задокументований перебіг бойових дій Поліської Січі проти радянських збройних сил у північно-західній частині Житомирщини не відповідає пафосу “Армії без держави”. Т. Бульба-Боровець у книзі спогадів значно перебільшує масштаби акції генерального наступу у плані як територіальному, так і кількісному (за словами отамана, сили Поліської Січі становили 10 тисяч чоловік, союзниці Білоруської самооборони – 5 тисяч, а радянські сили складали загалом 15 тисяч чоловік). Проте сам Т. Бульба-Боровець зізнається: “Може така назва (генеральний наступ. – Авт.) надміру

претенсійна, але це був справжній наступ невеликих сил і невеликого масштабу, але дуже великого і всестороннього значення” [220, с. 147].

Таким чином, зважаючи на ряд фактів, можна стверджувати, що на початку 30-х рр. XX ст. на позиції еміграційного Уряду УНР переходить Т. Боровець, який напередодні та в часи німецько-радянської війни діяв відповідно до його завдань та директив. У 1932–1933 рр. за участю представників ДЦ УНР на території українського Полісся була створена просвітня підпільна організація УНВ, яку очолив Т. Боровець. Культурно-освітня та пропагандистська робота Т. Боровця в контексті діяльності Відродження на українських землях Полісся стала організаційною передумовою виникнення в часи німецько-радянської війни УПА-ПС, а ідейно-політичною засадою бульбівського руху стали ідеали ДЦ УНР. Відповідно до плану політично-військової акції на території України на випадок можливого збройного конфлікту за участю Радянського Союзу, прийнятого вищим керівництвом республіканців 20 червня 1940 р., Т. Боровець вже на початку серпня 1940 р. переходить новий німецько-радянський кордон у межі СРСР. Тут він розпочинає діяльність по створенню майбутньої військової формації.

Перед вступом німців до міста Сарни Т. Бульба-Боровець, захопивши владу на місці, з дозволу німецької військової адміністрації, зокрема командування 213 дивізії, легалізує та очолює створені ним особливі антирадянські поліцейні сили (шущманшафт) під назвою “Поліська Січ”, а сам отримує статус коменданта служби безпеки в Сарненському та Олевському округах. Зазначені дії Т. Бульби-Боровця відповідали концепції захоплення влади на місці ще до прибуття ворожих військ, яка була прийнята у 20-х рр. XX ст. Військовим міністром та Начальником Генерального штабу еміграційного Уряду УНР генералом В. Сальським Створення поліцейної формації Поліська Січ було вигідним для обох сторін: Т. Бульба-Боровець очолив національні військові формування, які він вважав зародком майбутньої української армії, а німці зуміли її спрямувати виключно в антирадянське русло та взяти над нею контроль.

Провівши вдалі операції на Рівненщині та готуючись до наступу проти радянських партизанських та відступаючих тилових формувань регулярної Червоної армії в стратегічному регіоні північно-західної частини Житомирської області, де були колишні укріплення оборонної “лінії Сталіна”, Т. Бульба-Боровець домовляється про співпрацю з ОУН(М) та Білоруською народною самообороною. Причому контакт отамана з іншими українськими національними організаціями передбачав бажання заручитися їх підтримкою.

2.3. Основні напрямки діяльності Поліської Січі в період Олевської республіки (21.08.1941 р. – 15.11.1941 р.)

21 серпня 1941 р. в ході Олевської наступальної операції проти радянських партизанських формувань та залишків регулярних частин Червоної армії підрозділи Поліської Січі під командуванням поручника Омелянова в кількості не менше 300 чоловік остаточно заволоділи Олевськом [212, с. 163; 256, с. 3] і поширили свій контроль на територію Олевського, частини Овруцького, Ємільчинського, Лугинського районів Житомирської області. В Олевську розташовується штаб Поліської Січі. Тут же розміщується гарнізон із трьох сотень піхоти, 1-ї кулеметної сотні та 1-ї сотні підстаршинської школи. Решта військ дислокувалася по всьому Поліссі [432, с. 3]. Козацькі сотні Поліської Січі були створені в Олевську та ряді сіл Олевського району: Варварівка, Зубковичі, Обище, Перга, Радовель, Стовпинка, Суцани, Устинівка, Хочине, Чиста Луга (Соснівка), Юрово [330, с. 173; 339, с. 131; 402, с. 1038-1040].

Олевськ було проголошено центром своєїрідної Олевської (Поліської) республіки. Назва “Олевська республіка” для означення регіону діяльності Поліської Січі в цей час широко використовується Т. Бульбою-Боровцем у спогадах “Армія без держави” [220, с. 153-166]. Така назва набула поширення і

в ряді сучасних публікацій, присвячених дослідженню бульбівського руху [402, с. 1022-1041; 417]. У цьому випадку поняття “республіка” вживається не у своєму прямому значенні як форма політичного устрою, де всі вищі органи державної влади на певний період обираються громадянами, а в значенні своєрідного державного утворення, яке виникло на території, що була підпорядкована Поліській Січі, під контролем якої створювалися та діяли місцеві адміністративні органи.

Територія Олевської республіки включала територію Олевського району (відповідно до німецького перепису населення від 1 жовтня 1941 р., площа району складала 2218 км², а кількість населення району становила 40614 чоловік [154, арк. 54]), частини суміжних з Олевським Овруцького, Лугинського, Ємільчинського районів Житомирської області, а також частину північно-східного регіону Рівненської області. Крім того, загони Поліської Січі поширювали свій вплив на південь білоруського Полісся (Лельчицький район).

На середину вересня 1941 р. у ході ряду бойових операцій Поліської Січі в районі Олевська радянські сили в основному були розбиті. Наказом № 19 Головної Команди Поліської Січі від 10 вересня 1941 р. за успішну збройну кампанію на Олевщині деякі старшин отримали підвищення військових звань [151, арк. 1].

Після проведення січовиками успішних боїв на території північно-західної частини Житомирської області німецьке військове командування планувало використати Поліську Січ проти радянських партизанів під Черніговом. Перед формуванням німці поставили завдання просуватися в лісові масиви за Чернігів. Однак вони категорично відкинули вимогу Т. Бульби-Боровця про забезпечення вояків Поліської Січі нарівні з солдатами німецької армії, мотивуючи це відсутністю необхідного спорядження, зокрема одягу.

На нараді керівного складу Поліської Січі 16 вересня 1941 р. Т. Бульба-Боровець підкреслив, що в умовах, які склалися на той момент, беручи до уваги політичну лінію німецької влади, яка останнім часом ведеться в Україні, Поліська Січ надалі не може співпрацювати з німецькою армією [151, арк. 5-6].

Тому наказом № 20 ГК ПС від 16 вересня 1941 р. повідомлялося про розпуск формування: “У зв’язку із закінченням наших бойових дій по очищенню Полісся від більшовицьких партизан і всяких анархічних банд, наш відділ “Поліська Січ” розпускається” [151, арк. 3]. Цей наказ був виданий відповідно до постанови Ради старшин Української повстанської армії Поліська Січ від 15 вересня 1941 р. [151, арк. 5].

Таким чином, дату 16 вересня 1941 р. можна вважати датою першого розпуску Поліської Січі. І. Марчук зазначає, що перший розпуск формування був спричинений браком керівного складу та неможливістю матеріального забезпечення такої великої кількості людей. Через це в підпорядкуванні Т. Бульби-Боровця залишився лише Олевський гарнізон у складі одного куреня (300–400) чоловік та школа підстаршин [241, с. 260]. Решта ж вояків Поліської Січі, відповідно до розпорядження Т. Бульби-Боровця, склали зброю й амуніцію в магазин Олевського гарнізону. Вони отримали можливість взяти свідоцтва штабу Головної Команди про звільнення й організовано розійтися по домівках [151, арк. 8]. На нашу думку, такі дії відповідали політичній лінії Т. Бульби-Боровця, який вважав Поліську Січ зародком української національної армії, що йшло всупереч німецьким інтересам. Розпуск основної частини вояків дозволяв уникнути повного підпорядкування німецьким наказам (просування у лісові масиви за Чернігів) та зайняти позицію очікування. У газеті “Гайдамака” зазначається, що з переведенням Поліської Січі до Олевська відбулася певна реорганізація загону. Перш за все були звільнені військові, які проявили недисциплінованість, командування доповнилося новими фаховими людьми [256, с. 4].

Ідейною основою збройної боротьби відділів січовиків у цей час став “Закон українського партизана”, розроблений Головною Командою УПА-ПС у другій половині 1941 р. У ньому наголошується: “Український партизан не є “бандитом”, як його називають вороги, а вірним сином і щирим патріотом України. Він добровільно жертвує своє життя для загального добра свого рідного краю і народу”. У Законі партизанка проголошується зародком

української національної армії та підпорядковується Головній Команді українських збройних сил.

Документ визначає основні обов'язки кожного партизана: 1) боротьба всіма засобами з кожним ворогом України; 2) безоглядне винищення будь-якої явної чи таємної ворожої сили в Україні; 3) поборювання будь-якої чужої диверсії та своєї анархії. Кожного українського партизана зобов'язує безоглядна військова дисципліна та абсолютне і беззастережне підпорядкування командуванню, без наказу якого забороняється будь-який збройний виступ за винятком самооборони. Усякі анархічні банди так званих “партизанів”, зазначається в Законі, не підпорядковані Головній Команді, буде винищено українською збройною силою.

У Законі визначено два основні шляхи забезпечення партизанських відділів: шляхом роззброювання ворогів, розбивання ворожих арсеналів, магазинів, складів тощо та шляхом добровільної допомоги цивільного населення. При цьому примусова реквізиція будь-яких речей від місцевого цивільного населення, незалежно від його національності, забороняється. За порушення Закону встановлювалося два види покарання: догана та смертна кара [125, арк. 11].

Соціально-політичною платформою діяльності УПА-ПС у період Олевської республіки стала програма під назвою “За що бореться Українська Повстанська Армія”. Дослідники підкреслюють демократичність цього документу. Так, В. Дзьобак зазначає, що тут багато положень демократичного характеру, частина з яких випередила свій час, зокрема в соціальній сфері [319, с. 75]. На нашу думку, аналіз програми “За що бореться Українська Повстанська Армія” дає підставу стверджувати, що формування УПА-ПС, відповідно до спадкоємності ДЦ УНР соціалістичним Центральній Раді та Директорії УНР, стояли на лівополітичних позиціях. Крім того, у ній проголошується: “УПА не підлягає жодній політичній партії. Свою діяльність УПА підпорядковує тільки законному Урядові української держави” [221, с. 106].

Маючи в основі демократичні засади, програма передбачала необхідність створення загальноукраїнського уряду, який в умовах війни повинен був складатися з представників всіх політичних угруповань та спиратися на українську військову силу. У програмі УПА-ПС було визначено як позапартійну національну військову структуру, яка в боротьбі за відновлення суверенної держави стоїть на позиціях безкомпромісної боротьби з будь-якими ворогами українського народу.

У соціальному плані проголошувалася боротьба за рівноправність всіх громадян України, свободу думки, слова, віри, чину кожного громадянина незалежно від його національної, релігійної, майнової та статевої приналежності.

Відповідно до проголошених позицій, в майбутній українській державі планувалося співіснування різних форм власності (державної, комунальної, кооперативної та приватної), при цьому передбачалася націоналізація більшості ресурсів країни державою та їх перехід у державну власність, яка повинна була стати основною. Винятково в державній власності повинні були перебувати військова та тяжка промисловість. У той же час було проголошено свободу приватної ініціативи “шляхом організації регульованого державою народного капіталізму”. Для робітників було передбачено впровадження нормованого 8-годинного робочого дня, гарантованого відпочинку та створення профспілок для захисту їхніх прав як перед приватним, так і кооперативним та державним капіталом. У самому ж промисловому секторі рекомендувався перехід фабрик і заводів у власність трудового народу на основі спеціальних товариств, де кожен робітник виступав би акціонером. Реформа аграрного сектору передбачала можливість співіснування державної, кооперативної та приватної власності на землю, яка переходила у власність народу безкоштовно. Колективізоване в часи радянської влади село повинно було заступити нове приватне хутірне господарство з відповідною агротехнікою [220, с. 137-141].

“Під охороною своєї рідної збройної сили усе Полісся, мов щойно на світ народилось. Відроджується громадське життя, адміністративна самоуправа,

господарство, культура, освіта, преса, видавництва, охорона здоров'я – одним словом все, що хоч на деякий час вирвалось з-під гніту серпа та молота й білого орла”, – так відгукується про ті події Т. Бульба-Боровець [220, с. 156-157]. За підтримки Поліської Січі на місцях організовувалися районні та сільські адміністративні органи. В Олевську було створено районну управу, яка в деяких публікаціях називається “урядом” [402, с. 1022-1041]. Очолив районну управу Б. Симонович. Районна управа мала свої функціональні відділи: відділ безпеки і правопорядку (очолював Іван Дежнюк), господарський відділ (Тарасюк), відділ здоров'я, відділ освіти (Ніна Денисович-Троїцька), відділ торгівлі та промисловості (Іван Лукашевич (Лук'янчук)), відділ військових справ (Мандебура), відділ фінансів і кооперації (Іван Свиридчук) тощо [256; 259; 402, с. 1038].

Майже по всіх селах району створено сільські управи. Всі органи місцевого самоуправління були організовані за участю та під контролем керівного складу Поліської Січі, зокрема Т. Бульби-Боровця. Як згадував голова Олевської районної управи Б. Симонович: “Я особисто читав документ у Боровця, виданий йому німцями. На основі котрого він мав право підбирати і призначати по своєму бажанню голів райуправ та інших робітників управ і поліції”¹.

В Олевську був створений районний комісаріат української міліції. Командування українською міліцією району перейшло до Т. Бульби-Боровця, відповідно до наказу якого в Олевському районі оголошувався воєнний стан. Заборонялося перебувати на вулиці та в громадських місцях з 8 години вечора до 5 години ранку; в громадських місцях заборонено збиратися групами; проводити збори, створювати політичні партії та організації; виїжджати з міста або села без перепустки міліції; вивозити поза межі місця свого проживання будь-які речі, окрім харчових продуктів [256, с. 4].

---

¹ Цит. за: Шелюг М. ОУН : сторінки історії / Михайло Шелюг. – Житомир : Видання газети “Житомир”, 1997. – С. 15.

За допомогою Поліської Січі місцева адміністрація в Олевській республіці розпочала відновлення господарського та громадсько-культурного життя. Перш за все відновлювалося виробництво на промислових підприємствах та в колгоспних господарствах, які функціонували до початку війни. За статистичними даними 1940 р., в районі існувало 4 підприємства республіканського підпорядкування (Олевський ліспромхоз, Фарфоровий завод, Журбовицький лісозавод, Олевська меблева фабрика), а станом на 1 січня 1941 р. тут нараховувалося 39 колгоспів, до складу яких входило 7241 двори [163, арк. 31, 40]. Із наближенням фронту бойових дій до міста, у східні райони СРСР були евакуйовані трактори МТС, обладнання фарфорового заводу, велика рогата худоба тощо [345, с. 532].

Про часткове відновлення роботи промислових підприємств району повідомляють і радянські документи [93, арк. 6; 94, арк. 6]. Відновлювалося виробництво фарфорового заводу, меблевої фабрики, підприємства гончарного посуду, на 1 листопада 1941 р. було заплановано пуск електростанції. Промислове виробництво відновлювалося і на периферії [257, с. 3]. На сотнях кілометрів по лініях Сарни – Олевськ – Рокитне – Мочулянка, Олевськ – Лельчиця, Олевськ – Коростень тощо була відновлена інфраструктура телефонного зв'язку. Як зазначає Т. Бульба-Боровець: “Все це виробництво організовує сам робітник на тимчасовому положенні про трудову власність, в якому проектується оформити того робітника в майбутньому, як дійсного власника-акціонера заводу чи фабрики” [220, с. 157]. Крім того, отаман зауважував, що багато з положень політичної платформи діяльності УПА-ПС “За що бореться Українська Повстанська Армія” впроваджувалися в життя в районах, підконтрольних Поліській Січі [220, с. 141].

Значно ускладнювали роботу місцевих промислових підприємств диверсійні акції представників радянського партизанського загону ім. Чапаєва [156, арк. 211]. Так, 11 вересня ними в Олевську було підірвано фарфоровий завод і електростанцію заводу, 9 жовтня – меблеву фабрику, 13 жовтня – млин, 29 жовтня – маслозавод у селі Радовель Олевського району [158, арк. 3-4].

У районі було налагоджено роботу кооперативних торгово-промислових підприємств. Поряд з кооперативною було дозволено приватну власність. Для відкриття приватного підприємства необхідно було зареєструватися та отримати дозвіл у фінансовому відділі районної управи. На підставі постанови Олевської районної управи від 16 вересня 1941 р. в Олевську кожного вівторка проводилися ярмарки. Щоденно, за винятком неділі, релігійних та національних українських свят, проводилися базарно-торгові дні. До моменту запровадження української грошової одиниці в грошовому обігу серед населення перебували радянський карбованець і німецька марка за курсом 10 до 1 [256, с. 4].

Проте відновлення господарського життя регіону було передбачене передусім для потреб німецького війська та господарської команди. Наказом № 11 Олевської районної управи від 11 жовтня 1941 р., відповідно до розпорядження Житомирського обласного управління, голови сільських та міських управлінь зобов'язувалися провести серед місцевого населення роботу про заборону поділу колгоспних угідь та виділення сімейних господарств. Відповідно до цього заборонялося розподіляти загальне майно, реманент та худобу. А на підставі постанови № 12 Житомирського обласного управління від 10 серпня 1941 р. про запровадження серед міського населення Житомирської області податків із нерухомого майна, фінансовий відділ районної управи зобов'язав населення міста Олевськ подати до 25 жовтня 1941 р. декларації на оподаткування [258, с. 5-6]. Водночас працівники сільського господарства отримували в натуральному вигляді частину виробленого продукту. Так, наприклад, із вимолочених зернових сезону 1941 р. вимагали забезпечити посівний фонд, здати 10% для держави, а решта розподілялася серед населення. Для картоплі також вимагалось виконати посівний фонд, 20% здати для держави, а решта розподілялася серед населення [256, с. 4].

В Олевській республіці в складі районної управи був створений освітній відділ, адже відповідно до даних німецького перепису населення від 1 жовтня 1941 р., в регіоні нараховувалося 7445 учнів початкових та середніх шкіл [154, арк. 59]. Важливою проблемою освітнього життя була відсутність учительських

кадрів, тому освітній відділ за участі старшин Поліської Січі постановив провести короткий семінар для осіб, які закінчили 10-річну школу для поповнення ними недостачі вчителів Олевського району. Також для підняття національного духу місцевого населення було висловлено бажання залучити в район педагогів із Західної України [256, с. 2]. Як зазначав пізніше Т. Бульба-Боровець, у цей час населення ремонтувало школи, отримувало шкільне обладнання, адміністрація знаходила шкільних спеціалістів та інструктувала їх у справі навчання в антибільшовицькому дусі [138, арк. 16].

Певну увагу місцева влада надавала культурному життю регіону. 15 вересня 1941 р. із нагоди присяги вояків Поліської Січі та місцевого “уряду” до Олевська з Рокитного (Рівненська область) із гастрольною програмою прибули оркестр та аматорський театральний гурток під керівництвом Г. Божовської [256, с. 2]. Було також заплановано відновлення роботи місцевого кінотеатру, а військові Поліської Січі для постановки в олевському театрі готували п’єсу “Посол на сесії”. Постановка п’єси планувалася і в більшості сіл району, однак розпад Січі не дав змоги реалізувати ці плани [260, с. 3].

Керівництво Поліської Січі значну увагу надавало релігійній політиці. У політичній платформі “За що бореться Українська Повстанська Армія” було проголошено: “УПА бореться за відновлення вільної діяльності всіх віровизнань та церкви як одного з дуже важливих чинників національно-державного будівництва” [221 с. 107]. Серед місцевого релігійного населення найбільший відсоток був православних (96,2%) [154, арк. 58], тому не випадково православ’я було підтримане новою владою. Поліська Січ мала свого офіційного духівника Михайла Симоновича, священика Святомиколаївської церкви [402, с. 1038]. Окрім церковних богослужінь, проводилися військовопольові, зокрема під час військової присяги вояків Поліської Січі [256, с. 2].

Друкованим органом Поліської Січі була газета “Гайдамака” [256; 257; 258; 259; 260; 261]. Вона вирізнялася з-поміж розмаїття газет пронімецького інформаційно-пропагандистського типу, що виходили на окупованій території

України. Але офіційний статус Січі, наданий німецькою владою, не сприяв уникненню пронімецьких нот. Через це важливою умовою існування газети була німецька цензура. Висвітлюючи діяльність Поліської Січі, вона в багатьох випадках прямо стосувалася питань німецької політики, змальовувала у яскравих тонах Гітлера та початок існування його імперії нового порядку. Та сказати, що “Гайдамака” – одна з німецьких районних газет, буде неправильно: ситуація впливала на діяльність редакції газети.

Газета видавалася в типографії, яка була впорядкована в місті Олевськ після його окупації німецькими військами [155, арк. 14]. Її редакторами в різний час були сотник К. Сиголенко, житомирський вчитель Г. Бабенко. Оскільки вони не були професійними журналістами, та за сприяння Т. Бульби-Боровця неофіційним редактором газети став І. Міtringа [220, с. 162; 402, с. 1038]. Завдяки його зусиллям з метою вишколу юнацтва та пропаганди українознавства в газеті почали друкувати популярно-історичний нарис “Хто ми такі?” [220, с. 165].

Із розпуском Поліської Січі газета припиняє своє існування, про що зазначається і в оголошенні редакції: “З уваги на розв’язання “Поліської Січі” – наша газета “Гайдамака” з ч. 11 перестане виходити. Районова Управа в Олевську буде видавати свою районову газету під іншою назвою – при отримці на це дозволу” [261, с. 4]. Такою газетою стала газета “Олевські вісті”, яка займала відкриту пронімецьку позицію.

У радянський час статті “Гайдамаки” часто використовувалися для показу “колабораціонізму” Т. Бульби-Боровця з німецькою військовою та окупаційною адміністраціями, при чому матеріал тенденційно підбирався, виривався із загального контексту [357, с. 41]. Така тенденція підтримується також деякими сучасними авторами [503, с. 14].

Починаючи з другої половини вересня й до середини листопада 1941 р. відбулося ряд збройних зіткнень між УПА-ПС та радянськими партизанами. Зокрема, досить частими були бої з радянським партизанським загonom ім. Чапаса: 18 вересня – в селі Журжевичі Олевського району, 29 жовтня – в

селі Сущани Олевського району, 18 листопада – в урочищі Шебедиха Олевського району [156, арк. 211; 158, арк. 4; 165, арк. 1; 295, с. 41].

Частини січовиків виконували бойові завдання як на українських, так і на суміжних білоруських територіях. 11 жовтня 1941 р. штаб Поліської Січі отримав повідомлення, що в селах Перга, Люксембург і Лохвичи Лельчицького району (Білорусь) з'явилася група радянських партизанів кількістю понад 60 чоловік. 3-тя сотня піхоти під командуванням хорунжого Чортенкова і автомашини з кулеметами під керівництвом поручника Ломоноса, не вступаючи в бій, змусили їх відступити на північний схід [257, с. 1]. 14 жовтня 1941 р. наказом штабу Поліської Січі частини козаків та команди кулеметів під командуванням хорунжого Гайдачука відмарширували в напрямку міста Овруча. Їхнім завданням було очистити терен від партизанів, із якими довелося вести бої. 15 жовтня 1941 р. через свою розвідку штаб Поліської Січі отримав повідомлення, що в околицях села Войтковичі (Білорусь) з'явилася група партизан чисельністю близько 90 чоловік. Сюди була вислана школа підстаршин Поліської Січі під командуванням поручника Ломоноса [258, с. 2].

Німецьке військове командування постійно намагалось тримати Поліську Січ під своїм контролем та, по можливості, керувати її діями. Так, 15 вересня 1941 р. в Олевськ, де розміщувався гарнізон Поліської Січі, прибула німецька сотня піхоти під командуванням гауптмана Шульце, якому була зроблена доповідь про діяльність січовиків. Офіційно німці в Олевський район прибули з метою ліквідації партизанських груп, але найбільш імовірно, що основна мета їхнього візиту – взяти контроль над діями Поліської Січі. Про це можуть свідчити військові накази, які німці видавали для виконання частинам Поліської Січі, спільні німецько-українські військові акції проти партизанських загонів. Зокрема, 20 вересня 1941 р. сотня Поліської Січі під командуванням Сердитого спільно з німецьким відділом гауптмана Шульце вели бойові дії з радянськими партизанами в селі Борове Лельчицького району (Білорусь) та змусили останніх відступити в лельчицькі ліси [256, с. 1].

Незважаючи на офіційний статус Поліської Січі, в її діях проявлялася певна самостійність, велика увага надавалася культурі управління. Відповідно до наказу Головної Команди Поліської Січі від 10 жовтня 1941 р., усі міліціонери мусили мати службові посвідчення. Абсолютно заборонялося проводити ревізії без наказу на це районної команди, а в затриманих осіб заборонялося забирати будь-які речі, окрім зброї та вибухових речовин. За порушення цих вимог міліціонерів та комендантів суворо карали [257, с. 1].

Дискусійним та неоднозначним є питання щодо знищення в регіоні мирного населення єврейської національності за участю військ Т. Бульби-Боровця. Незважаючи на офіційний статус, наданий німецькою владою, загони Поліської Січі були зобов'язані підтримувати ці антигуманні дії німецької влади. У такому випадку перед нами постає питання, наскільки частини Т. Бульби-Боровця проявляли самостійність у цих акціях. Уперше січовики зіткнулися з єврейським питанням 15 серпня 1941 р., коли загін під командуванням поручника Омелянова в кількості 300 чоловік вступив до Олевська і малодисципліновані козаки почали захоплювати особисті речі єврейського та іншого населення, що залишило місто при відході більшовиків. У зв'язку з цим, поручник Омелянів зібрав курінь і наказав повернути особисті речі, а частину з них – роздати бідним мешканцям міста, що викликало незадоволення серед військових [256, с. 3].

За деякими даними, до складу формувань Поліської Січі на рівних правах з українцями входили представники національних меншин, зокрема євреї та поляки. Захист представників національних меншин було проголошено у програмних документах руху. Зокрема, як ми вже зазначали, “Закон українського партизана” забороняв реквізиції серед місцевого цивільного населення, в тому числі й серед представників національних меншин [125, арк. 11]. Як згадував один із учасників бульбівського руху С. Гожий, працівниця олевської друкарні, єврейка за національністю, свого часу сказала Т. Бульбі-Боровцю: “Доки ви тут, ми тут живемо. Не буде вас – не буде й нас” [229, с. 37].

У період німецької окупації нацистські війська проводили винищення певних етнічних груп населення – в першу чергу населення єврейської національності. На території Житомирської області планомірне винищення осіб єврейської національності розпочалося з перших днів окупації в Житомирі, Бердичеві, Новоград-Волинському, Коростені, Коростишеві та в інших населених пунктах компактного проживання євреїв. З другої половини липня 1941 р. масові розстріли єврейського населення систематично проводилися “Зондеркомандою 4а”, поліцейським батальйоном, підрозділами СС. Протягом липня 1941 р. в Житомирській області було знищено близько 3 тисяч євреїв, протягом серпня – 10 тисяч, а протягом вересня – понад 27 тисяч чоловік; у жовтні-листопаді 1941 р. було знищено ще понад 8,5 тисячі євреїв [362, с. 10, 14].

Акція знищення єврейського населення Олевська за участю січовиків відбулася 19 листопада 1941 р., вже після офіційного розпуску Поліської Січі. Це питання стояло на порядку денному Ради старшин Поліської Січі 18 листопада 1941 р., коли до її штабу із Житомира прибув капітан німецьких військ СС Гічке. Перед керівництвом організації він поставив вимогу розстрілу всіх євреїв Олевська 19 листопада 1941 р. Сотник К. Сиголенко відповів німецькому представнику, що відділ уже розпущено, через що він не має права видавати своїм людям такі накази. Він заявив, що колишні січовики будуть зібрані для боротьби з озброєним ворогом як воїни, а не знищувати беззбройних жінок, стариків, калік та дітей, не дивлячись на їх національність. На цю відповідь капітан СС Гічке пригрозив застосуванням відповідних заходів за невиконання наказу. Ним було насильно мобілізовано двох старшин та 60 демобілізованих козаків, які 19 листопада розстріляли 535 євреїв. Факт знищення єврейського населення в Олевську 19 листопада 1941 р. німецьким командуванням разом з січовиками підтверджується очевидцями цієї трагедії [164, арк. 2]. Ці дії Рада старшин Поліської Січі засудила як ганебні [151, арк. 9-10].

Основною трагедією цих подій є те, що сам сотник К. Сиголенко, який

брав у них участь як представник Поліської Січі, за національністю був євреєм (справжнє прізвище Сигал Хаїм Ісаакович). 14 травня 1951 р. він був арештований Управлінням МДБ Рівненської області (затриманий в Берліні апаратом Уповноваженого МДБ СРСР). Його було звинувачено за статтями 54-1“б” та 54-11 КК УРСР. У витягу з рішення про обвинувачення зазначається, що Сигал Хаїм Ісаакович в пред’явленому йому звинуваченні винним себе визнав (серед звинувачень – діяльність, пов’язана з існуванням Поліської Січі та діяльність у складі німецько-української поліції після розпаду Січі), відмовляючись лише від кількох пунктів, серед яких те, що особисто розстрілював євреїв. Перебуваючи у складі німецько-української поліції вже після розпаду Поліської Січі і не маючи до УПА(Б-Б) жодного відношення (дані про його зв’язки з Т. Бульбою-Боровцем після розпаду Січі відсутні), як комендант районної поліції Дубровицького району (Рівненська область), він, очевидно, брав участь у антиєврейських акціях, про що доводить комісія зі звинувачення [213, с. 301-303]. Дані про участь К. Сиголєнка в акціях знищення єврейського населення Дубровицького району Рівненської області підтверджують також матеріали Галузевого державного архіву СБУ [137, арк. 6].

Для відтворення історичної правди потребує вивчення кожний конкретний випадок знищення представників єврейської національності за участю бульбівців. Адже часто деякі дослідники наводять дані про знищення євреїв, які можна поставити під сумнів. Так, М. Шелюг зазначає, що восени 1941 р. бульбівці поблизу села Варварівка Олевського району разом із німцями взяли участь у розстрілі понад 600 чоловік єврейської національності, поблизу села Юрківщина Ярунського району вони розстріляли близько 200 євреїв. Крім того, М. Шелюг стверджує, що січовики були причетні до знищення 2567 осіб різних національностей навіть у тих регіонах Житомирської області, на які їхня діяльність ніколи не поширювалася, зокрема біля містечка Баранівка [231, с. 256; 503, с. 16; 504, с. 7; 506, с. 43]. Подібні ніким і нічим не підтверджені “дані” про знищення місцевого населення відділами Поліської Січі наводяться і

в інших публікаціях [361, с. 489-490; 363, с. 338].

Як видно з таблиці № 2.3.1. (графу “інші нації”, куди були віднесені євреї), кількість єврейського населення в Олевському районі на жовтень місяць 1941 р., відповідно до німецького перепису населення території гебітскомісаріату Олевськ від 1 жовтня 1941 р., не перевищувала 613 чоловік [154, арк. 57]. Окрім цього, в графу “інші нації” могли входити не лише євреї, а й представники інших національностей і, таким чином, кількість єврейського населення статистично могла була ще меншою. На нашу думку, кількість євреїв не набагато перевищувала кількість осіб, які були знищені 19 листопада 1941 р. – 535 чоловік.

Табл. № 2.3.1.

**Розподіл населення Олевського району за національністю
станом на 1 жовтня 1941 р.**

	Українців	Поляків	Росіян	Німців	Чехів	Інших націй	Всього
Абсолютна кількість	39044	634	138	176	9	613	40614
Кількість у %	96,1	1,6	0,3	0,4	–	1,6	100

Комісія з розслідування злочинів, спричинених мирним громадянам сільрад Олевського району Житомирської області УРСР за період тимчасової окупації району з серпня 1941 р. по грудень 1943 р., повідомляла, що всі ці акції очолювали гебітскомісар міста Олевськ Фішер та полковник Грацер: “Винувниками злочинських убійств мирного радянського населення по сільрадам Олевського району являлись також пособники німецьких фашистів – українські націоналісти так званої “Поліської Січі” на чолі з їх отаманом Боровиком (Боровцем. – Авт.), орудовавшим під псевдонімом “Тарас Бульба” [164, арк. 1].

Детальна характеристика положень цього документу свідчить про його досить суперечливий характер. Для того, щоб дійсно сказати, що Т. Бульба-Боровець був постійним “пособником німецького нацизму” у знищенні мирного населення Олевського району, варто відзначити, що формування Поліської Січі

перебували на офіційному становищі стосовно німецької адміністрації лише до кінця листопада 1941 р., а пізніше їх співпраця обмежувалася лише столом переговорів. Цей документ укладений не за протокольним принципом. Лише в 1944 р., підбиваючи підсумки жахів німецької окупації, можна було підвести під це й інші негативні аспекти, небажані для радянської влади, такі як національний рух опору Т. Бульби-Боровця. Отож, через ряд суб'єктивних чинників у документі іде ототожнення дій німецької окупаційної політики з діями руху Т. Бульби-Боровця.

З іншого ж радянського документа випливає, що всі накази про знищення населення Олевського району надходили від керівництва місцевої німецької адміністрації [162, арк. 30-30зв].

Після завершення Другої світової війни Т. Бульба-Боровець постав перед англійським судом, де поряд зі звинуваченням у прислужництві німцям, йому інкримінували єврейські погроми на окупованій території. Під час судового процесу з квітня по листопад 1946 р. було допитано понад тисячу свідків, серед яких було чимало євреїв. За результатами слідства Т. Бульбу-Боровця було виправдано [314, 6 червня, с. 3].

Поліська Січ, як український добровольчий легіон, протягом всього часу свого існування вела боротьбу проти радянських партизанських загонів, відступаючих фронтових формувань Червоної армії, проти місцевих комуністів, радянських активістів тощо. Ця боротьба, окрім усього іншого, передбачала збройне протистояння між ними, наслідком чого були жертви як з однієї, так і з другої сторони. Тому повідомлення про знищення населення січовиками – ніщо інше як підведення під рамку “знищення” мирного населення вбитих у збройних протистояннях.

З приходом до влади на Поліссі німецької цивільної адміністрації та її курсом на ліквідацію будь-яких проявів українського національного життя перед Т. Бульбою-Боровцем постала проблема розробки плану подальших дій. На переговорах у Рівному 9 листопада 1941р. Т. Боровець перед начальником тилу України генералом Кацінгером вимагав визнати Поліську Січ як

спеціальну військову українську організацію. Переговори успіху на мали. Єдине, що запропонував Кацінгер, – це можливість організувати за допомогою сил Поліської Січі охорону лісів на Чернігівщині від радянських партизанів, але Боровця це не влаштовувало, тому 15 листопада 1941 р. він приймає рішення про розпуск Поліської Січі [220, с. 170]. Це підтверджує наказ Головної Команди Поліської Січі від 16 листопада 1941 р.: “З уваги на закінчення нашої бойової акції по очищуванню Полісся від більшовицьких партизанів і всяких анархічних банд, наш відділ “Поліська Січ” – розв’язується” [261, с. 1]. У німецьких повідомленнях з окупованих східних областей зазначається, що після проведення операцій з очищення лісів Полісся та північної Волині, Т. Боровець почав домовлятися з німецькою армією про організацію нових операцій у лісах Чернігівщини. Але через труднощі озброєння план реалізувати не вдалося і Поліська Січ була розпущена [10, арк. 107]. В. Косик вважає: “Причиною розпуску “Поліської Січі” (15 листопада 1941 р.) був з усією правдоподібністю опір німецьких політичних і поліційних чинників (СД), а не нестача зброї та оснащення. Тоді вермахт ще не мав права використовувати для військової служби німецькі допоміжні підрозділи, хоча настирливі спроби були зроблені в секторі армії “Центр” якраз для боротьби із залишками радянських військ і проти партизанів” [206, с. 172]. А. Кентій зазначає, що у зв’язку з розгортанням діяльності німецької окупаційної адміністрації було прийнято рішення про ліквідацію усіх допоміжних військових формацій з національними ознаками й створення замість них української допоміжної поліції. За цих умов були розформовані легіони “Нахтігаль” і “Роланд”, Буковинський курінь та Поліська Січ [352, с. 59].

У цьому контексті можна заперечити твердження самого Т. Бульби-Боровця про те, що наприкінці 1941 р. перед ним постала проблема розробки плану подальших дій, оскільки за директивою екзильного Уряду УНР, за словами самого Т. Бульби-Боровця, потрібно було розпочати збройну боротьбу проти німецьких військ як тільки головний фронт військових дій досягне Волги. Розпочати цю акцію одразу було неможливо, оскільки Поліська Січ існувала ще

на легальному становищі, що спричинило б хвилю репресій проти місцевого населення з боку гітлерівських військ. Вихід з цієї ситуації “був лише один: розв’язати Поліську Січ офіційною дорогою” [220, с. 169]. Зазначені передумови ліквідації Поліської Січі, як бачимо, не відповідають дійсності й були висловлені Т. Бульбою-Боровцем для показу того, що антинімецька акція його формувань була завчасно спланована.

Серед останніх рішень по штабу формації було видання демобілізованим воякам Поліської Січі довідок про службу, послужних особистих анкет, документів про підвищення у військових чинах. З пропозиції начальника штабу, полковника П. Смородського, спеціальна нарада Головної Команди ПС схвалила постанову про присвоєння отаманові Т. Бульбі-Боровцю старшинського звання та рангу генерал-отамана (генерал-хорунжий) повстанських військ України [220, с. 174]. Сам отаман після розпуску Поліської Січі у зверненні до січовиків сказав: “Прийде час, Січ буде знову відновлена, і ви знову будете потрібні” [152, арк. 11].

Отже, в другій половині серпня 1941 р. військові підрозділи Поліської Січі витісняють радянські сили з міста Олевськ і роблять його центром своєрідної Олевської республіки. Окрім північно-західної частини Житомирської області Поліська Січ поширює свій вплив на північно-східну частину Рівненської області та південь білоруського Полісся. 16 вересня 1941 р. Т. Бульба-Боровець своїм наказом, відповідно до постанови Ради старшин УПА-ПС, приймає рішення про розпуск Поліської Січі, що було зумовлено небажанням отамана підпорядкуватися наказу німецької військової влади про переведення формування для боротьби проти радянських сил за Чернігів. Таке рішення дало змогу Т. Бульбі-Боровцю зайняти позицію очікування та розпустити надлишок рядового складу формування.

В олевський період діяльності Поліська Січ в умовах постійного німецького тиску, продовжуючи вести боротьбу проти незначних радянських партизанських формувань, створила місцеві адміністративні органи самоуправління, які відновлювали промисловий та сільськогосподарський

потенціал республіки, її духовне та культурне життя. Програмною основою діяльності УПА-ПС стали “Закон українського партизана” та політична платформа “За що бореться Українська Повстанська Армія”, які відзначаються своїм демократичним та лівополітичним спрямуванням.

У зв’язку з наступом німецької цивільної адміністрації у середині листопада 1941 р. було прийнято рішення про розпуск формування. Пізніше німці залучають демобілізованих вояків УПА-ПС до акції знищення єврейського населення міста Олевськ, хоча керівництво організації такого наказу не видавало і засудило дії німецької влади.

РОЗДІЛ 3
ВІЙСЬКОВІ ТА ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ
УПА(Б-Б) – УНРА З ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИМИ СИЛАМИ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКИМИ
НАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

3.1. Період двофронтової збройної боротьби УПА(Б-Б) (1942 – середина 1943 рр.)

Німецькі документи початку 1942 р. містять інформацію про спробу створення самооборони колишніми членами Поліської Січі. Так, 7 лютого 1942 р. гебітскомісар Фішер із Олевська повідомляв вище німецьке командування про утворення в межах його району українського легіону, на організацію якого дозволу ніхто не видавав. Умовним днем виступу визначено 21 лютого 1942 р. Керівником нової організації мав бути відомий для німців Тарас Бульба (“Батько”) [152, арк. 11; 153, арк. 1].

Німецьким органам ця інформація стала відомою в процесі розслідування після перехоплення телеграм, відправлених 3 лютого 1942 р. із села Бистричі до Олевська представникам української поліції, колишнім членам Поліської Січі, Сидору Рижку та Юрку. Перша телеграма, адресована начальнику групи поліції Рижку, повідомляла: “Не хвилюйтесь! Все в порядку. Батько радить нам на 21”. У другій телеграмі, відправленій шуцману Юрку, зазначалося: “Робіть, що потрібно! Батько повернувся і сказав твердо, що все добре”. Відправив телеграми колишній січовик Онуфрійчук [153, арк. 5]. Пізніше німцям став відомий текст третьої телеграми, відправленої з двома першими тим же самим відправником. Телеграма також була адресована колишньому члену Поліської Січі Ковальчуку і повідомляла: “Прийжджай обов’язково, Батько приїхав. Все в порядку” [153, арк. 5]. Арештовані німцями Рижко та Юрко заявили, що

Т. Бульба-Боровець повернувся і йому дозволено відновити Січ. Рижко на допиті зізнався, що отаман перебував у Берліні, де вирішував питання відновлення Поліської Січі, яке було дозволено німцями на 21 лютого 1942 р. [153, арк. 2]. Колишні січовики так офіційно заявили про мету своєї нової організації: “Оскільки німці через натиск росіян вимушені відступати, українці для самооборони країни організують сильні з’єднання. Українська військова сила зобов’язана допомогти німцям. Якщо повернуться більшовики, ми першими повинні подумати про це, оскільки ми боролися проти партизан” [152, арк. 12].

Повідомлення з окупованих територій Сходу № 55 свідчать, що Т. Бульба-Боровець вже в лютому 1942 р. здійснив спробу розпочати переговори з німецькою владою з приводу відновлення Поліської Січі, які, однак, залишилися безуспішними [10, арк. 108]. Після цього Т. Боровець відправився в Генерал-Губернаторство, де зробив фото, на яких він зображений в уніформі колишнього керівника Поліської Січі. Ці фотографії, на яких був напис “Українці, вибирайте Тараса Бульбу”, отаман на початку 1942 р. поширював серед своїх однодумців [153, арк. 2, 6]. Фотографії стали своєрідним засобом пропаганди, в основі якої лежала легендаризація Поліської Січі та особи її отамана. Така традиція була започаткована ще в газеті “Волинь” від 21 вересня 1941 р. Тут на фото біля арки зображений Т. Бульба-Боровець в оточенні найближчих сподвижників. Під фотографією вміщено напис: “Начальник окружної міліції у Сарнах і комендант партизанських відділів “Поліська Січ” Тарас Боровець зі своїм штабом” [105, арк. 5; 255, с. 3].

Німецька влада, виявивши спроби організації “недозволеного” партизанського формування колишніми членами Поліської Січі, розпочала їх переслідування і арешти [152, арк. 12]. Перед німцями також постало завдання виявлення колишніх січовиків у складі української допоміжної поліції. Адже, як згадує Т. Бульба-Боровець, після розпаду частин УПА-ПС деякі представники вже колишньої формації отримали наказ вступати на службу в німецько-українську поліцію, інші німецькі установи в Рівному та в інших містах для

виконання там довірених завдань свого штабу [220, с. 179-180]. Тому перед німецькими органами ставилося завдання: як тільки серед шуцманів знайдуться січовики, вони одразу повинні бути звільнені. Жандармерії Костополя було також доручено визначити місцеперебування Бульби [153, арк. 3]. Отож, після поширення чуток про арешти колишніх членів Поліської Січі, Т. Бульба-Боровець із кількома найбільш наближеними особами втік і створив із них нове об'єднання [10, арк. 108]. Як зазначає В. Дзьобак: "...стає зрозумілим, що лише терор гітлерівців змусив Бульбу організувати нове формування. Ні про яке планомірне переведення частин "Поліської Січі" в партизанські загони немає й мови. Тому, якщо стрижнем "Поліської Січі" було антирадянське спрямування, то для УПА(Б-Б) – після зими 1942 року – воно стало антинімецьким" [316, с. 132-133].

І в радянських документах проаналізовано процеси творення Т. Боровцем нового партизанського з'єднання. Начальник УШПР, комісар держбезпеки Т. Строкач зазначав, що Т. Бульба після розпуску Поліської Січі з 300 людьми пішов у ліс і дислокувався в районі сіл Карпилівка та Борове Рокитнянського району, поступово поширивши вплив на населені пункти сусідніх районів Рівненської області – Людвипільського, Костопільського, Степаньського. У 1942 р. кількість бійців його загонів зросла до 700 чоловік [67, арк. 4].

Отже, після розпаду Поліської Січі в листопаді 1941 р. Т. Бульба-Боровець лише з лютого 1942 р. приступає до створення нового партизанського з'єднання на території Полісся та Волині. Питання про його місцеперебування й діяльність протягом кількох місяців після розпаду Поліської Січі в історіографії до сьогодні є дискусійними. Як уже зазначалося, в повідомленні з окупованих східних областей № 55 говориться про спробу отамана в лютому 1942 р. розпочати переговори з німецькою владою з приводу відновлення УПА-ПС. Як відомо, німецькі повідомлення з окупованих східних областей укладалися штабом командування начальника поліції безпеки та служби безпеки у Берліні на основі донесень окружних управлінь поліції безпеки з окупованої території. Тому теза про спробу Т. Бульби-Боровця розпочати переговори з німцями про

відновлення УПА-ПС була внесена до повідомлення на основі донесення гебітскомісара Фішера після проведеного ним розслідування ситуації з телеграмами та допиту колишніх січовиків, які зізналися, що Т. Бульба-Боровець вів переговори з німцями стосовно відновлення Січі, що, на думку арештованих, ними було дозволено на 21 лютого 1942 р. Проте гебітскомісар Олевська зазначав, що дозволу на організацію українського легіону ніхто не видавав. Очевидно, інформація арештованих не відповідала дійсності й була поширена Т. Бульбою-Боровцем та його сподвижниками серед колишніх січовиків для їх мобілізації на зазначене число з метою створення нового партизанського формування. На той момент німецька окупаційна політика ще не проявилася повною мірою, тому більшість колишніх вояків УПА-ПС, які мали антирадянські настрої, лояльно ставилися до Німеччини й могли виступити на заклик отамана.

Сам Т. Бульба-Боровець запевняє, що наприкінці 1941 р. він поїхав до Варшави, щоб провітувати Президентові УНР в екзилі А. Лівичькому. Колишній учасник руху опору, представник ОУН(Б) Р. Петренко у спогадах “Слідами армії без держави” розповідає про свою розмову в 1946 р. із сотником Борисом Шевченком, який брав участь у зустрічі Т. Бульби-Боровця з А. Лівичьким у Варшаві на початку 1942 р. Р. Петренко згадує про Б. Шевченка: “...він говорив, що не пам’ятає, хто був ініціатором цієї зустрічі. Вважав, що можливість у Варшаві почути безпосередньо від людини з “того боку подій” зібрала певну групу людей, в тім і його, що був на той час у Варшаві. Про зустріч було мало відомо, крім близького оточення през. А. Лівичького. Про неї сотник довідався від свого знайомого приятеля полк. А. Валійського, з ним і прибув на місце зустрічі. Присутність през. УНР А. Лівичького на зборах і його мовчазна участь робила якесь загадкове враження. Увага всіх була скерована на “Бульбу”, що прибув з України з сотн. Малинівським.

Сотн. Шевченко пригадував, що його оглядали і з цікавістю слухали. Боровець говорив багато нового, подав багато відомостей про жахвиле відношення німців до українського населення, про себе і свою збройну

боротьбу з комуністичною партизанкою на Поліссі і захоплював слухачів потребою організованої і постійної боротьби проти ворогів. З його розмов і дискусій виглядало, що він зараз в процесі приготувань до такої боротьби, яка вже необхідна й неминуча.

Б. Шевченко пригадував, що присутні були захоплені розповіддю Боровця, його розумінням загальної справи в Україні і потреби оборони населення перед ворогом. Так, приблизно, оповідав Шевченко про цю подію. На моє питання, чи було продовження цих дебат на другий день і устійнено бодай загальні напрями діянь в Україні – він сказав, що сам цікавився наслідком цих розмов, але, як йому було відомо, все скінчилось того дня загальними до нічого обов'язуючими дискусіями” [241, с. 147-148].

Т. Бульба-Боровець зазначає, що після загальних розмов 1 січня 1942 р. з А. Лівичким та іншими представниками еміграційного Уряду, 2 січня 1942 р. відбулася таємна зустріч з Президентом. А. Лівичкий доручив отаману діяти за встановленим планом продовження військової операції – починати військові дії проти Німеччини, як тільки фронт бойових дій досягне Волги. Це завдання повинно бути виконано не шляхом загального повстання, а окремими летючими бригадами [220, с. 182-183]. Офіційна ж позиція ДЦ УНР полягала в підтримці німецької політики, оскільки керівництво еміграційного Уряду на чолі з А. Лівичким вважало, що саме вони отримають дозвіл німців на створення української влади [352, с. 110]. Твердження про взаємодію Т. Бульби-Боровця з вищим керівництвом ДЦ УНР у Варшаві на початку 1942 р. підтримують деякі українські історики. Так, І. Муковський та О. Лисенко у книзі “Звитяга і жертовність: українці на фронтах другої світової війни” зазначають, що після консультацій з Урядом УНР у Варшаві, який категорично заборонив піднімати повстання в окупованих районах, Т. Бульба-Боровець повертається на Полісся з новими вказівками, відповідно до яких діяльність його загонів була зорієнтована на обмеження німецького терору і створення перешкод для постачання фронтових частин вермахту [412, с. 409].

Оскільки Т. Бульба-Боровець послідовно відстоював позиції незалежності України (пункт № 6 політичної програми “За що бореться Українська Повстанська Армія”), а УПА-ПС вважав зародком української національної армії (пункт № 1 “Закону українського партизана” від 1941 р.), його відкрита проукраїнська позиція не знайшла підтримки в німців, тому створені ним на початку 1942 р. партизанські формування у своїй суті були як антирадянськими, так і антинімецькими. Адже ставлення офіційної німецької влади до українських національних сил Т. Боровець міг побачити вже після подій 30 червня 1941 р., коли ОУН С. Бандери в окупованому німецькими військами Львові проголосила “Акт відновлення Української Держави” [106, арк. 3]. Ця акція німецькою владою була суворо засуджена, а провідні члени ОУН(Б) – заарештовані та ув’язнені. Та й розпуск Поліської Січі відбувся через тиск німецької цивільної адміністрації. Водночас, на початку 1942 р. німецьке командування на території окупованих областей України починає створювати в складі німецької армії добровольчі загони для боротьби з радянською владою. Комплектування цих відділів проводилося в основному за рахунок дезертирів, військовополонених, осіб, які свого часу ухилилися від призову до лав Червоної армії, репресованих тощо [19, арк. 26-27]. За подібних умов була також сформована “Галицька стрілецька дивізія СС” [26, арк. 173-174].

Навесні 1942 р. органи безпеки генерального округу Волинь-Поділля посилили репресії проти осіб, які чинили опір поставкам продовольства, вивезенню молоді до Німеччини, передачі найбільш родючих земель німецьким колоністам. У першу чергу репресії були спрямовані проти колишніх січовиків, які мали досвід збройних виступів [385, с. 234]. У листі до А. Гітлера від 14 січня 1942 р., підписаному головою Української національної ради у Львові митрополитом А. Шептицьким, головним отаманом УНР у Варшаві А. Лівичком, головою Української національної ради у Києві професором М. Величківським, головою Генеральної ради українських комбатантів генералом М. Омеляновичем-Павленком, головою Проводу українських націоналістів (ПУН) А. Мельником українські національні діячі у досить

шанобливій та обережній формі висловлюють критику щодо української політики Німеччини. Водночас вони запевняли А. Гітлера про можливість співпраці в боротьбі зі спільним ворогом [22, арк. 104; 46, арк. 47-51].

Т. Бульба-Боровець у цій ситуації для показу нацистам своєї сили, що стало б корисним у майбутніх переговорах, для того, щоб дати вихід антинімецьким настроям певної частини свого формування, та з метою оборони місцевого населення приймає рішення про антинімецьку боротьбу [319, с. 87; 419, с. 126]. О. Шуляк у своїх спогадах “В ім’я правди” зауважує, що вже в березні 1942 р. німці бояться вільно пересуватися в регіоні. Проте Т. Бульба-Боровець у цей час “широкої війни не починає, знаючи, що вона не уникнима, що вона принесе нам і так нечувані втрати, отже, спішитися з нею не конче треба” [254, с. 14].

В “Армії без держави” зазначається: “Організація почала виступати тільки під назвою “Українська Повстанська Армія”. Армія переходить з територіяльно-осадної системи на рухомо-рейдуючу літаючими партизанськими загонами” [220, с. 179]. Територіальний принцип дислокації військ Поліської Січі з закріпленням партизанських з’єднань до певної території змінюється на рухомі мобільні малі партизанські групи, які постійно знаходяться в русі. Основою нової партизанської тактики стає засада – “з-під землі та під землю” [220, с. 192]. Г. Стародубець зауважує, що вже в перші місяці 1942 р. відділи УПА Т. Бульби-Боровця, поряд із радянськими партизанами, була найдієвішою силою антиокупаційного руху опору [463, с. 59].

У цьому контексті до нинішнього часу в українській історичній науці актуальним залишається питання часу виникнення Української повстанської армії. Сучасні дослідники висловлюють різні припущення початків УПА: УПА виникла восени 1942 р. з ініціативи ОУН(Б); перші загони УПА створив на Поліссі літом 1941 р. отаман Т. Бульба-Боровець (певний вплив на діяльність якого мала ОУН(М)), які власне під назвою “УПА” виступають на початку 1942 р. Такий підхід, який утвердився у вітчизняній історіографії, був започаткований у післявоєнний період еміграційними дослідниками історії

української повстанської боротьби, які намагалися “вивести” початки УПА саме із діяльності своєї організації.

Уже в 1946 р. М. Лебедь у книзі “УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу” початок УПА відносив до кінця 1942 р., коли було організовано збройний відділ під командуванням Коробки (Перегійняка) [383, с. 76]. Така думка стверджується в дослідженнях інших еміграційних вчених, прихильників ОУН(Б), зокрема П. Мірчука [408], В. Косика [368; 369] та інших. На противагу їм у спогадах та дослідженнях представників ОУН(М) виникнення УПА відноситься до середини 1941 р. і пов’язується з діяльністю Поліської Січі Т. Бульби-Боровця, яка активно співпрацювала з мельниківцями. Про це, зокрема, зазначає у книзі “В ім’я правди” (1947 р.) [254] колишній представник ОУН(М) при штабі Української народної революційної армії О. Штуль. Відповідно ж до висновку робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, остання виникла навесні 1943 р., що фіксується багатьма конкретними фактами. Тому “тезу про виникнення УПА навесні 1943 р. слід сприймати як аксіому” [420, с. 16].

Загальновизнану дату утворення УПА – “14 жовтня 1942 р.” – було прийнято постановою Української головної визвольної ради (УГВР) від 30 травня 1947 р. У постанові УГВР “Про визнання дня 14-го жовтня 1942 р. днем постановня Української Повстанчої Армії (УПА) та про встановлення цього дня святковим днем УПА” зазначено: “В м. жовтні 1942 р. на Поліссі постали перші збройні відділи, що дали початок Українській Повстанчій Армії” [194, с. 238]. У повідомленні ОУН(Б) від 30 липня 1947 р. проголошено: “14-го жовтня 1942 р. в лісах Полісся з окремих збройних груп повстала Українська Повстанча Армія... Для ознаменування історичної дати утворення Української Повстанчої Армії, день 14-го жовтня проголошено святом УПА”, яке збігається з козацьким святом Покрови [139, арк. 108].

Проте, як зазначають деякі дослідники цього питання, зокрема А. Кентій, відомі на сьогодні документи ОУН-УПА за 1942–1944 рр. не підтверджують

факту створення в жовтні 1942 р. УПА під керівництвом ОУН(Б), а найімовірнішим є той факт, що вона виникла навесні 1943 р. Поява постанови УГВР від 30 травня 1947 р., на думку вченого, була зумовлена певними політичними мотивами. І коли “вважати жовтень 1942 р. днем постанови УПА, то це може бути щонайбільше УПА Бульби-Боровця, хоч вона, як відомо, виникла раніше” [355, с. 10-11].

Матеріали ОУН(Б) 1942 р. свідчать, що вона в цей час стояла на позиції очікування, а її діяльність зводилася до антирадянської та антинімецької критики, а не до відкритої збройної боротьби. У квітні 1942 р. відбулася II Конференція ОУН(Б), у тексті постанови якої наголошується: “На Осередніх і Східних Українських Землях критику колоніальної політики поєднуємо з боротьбою проти московсько-більшевицьких впливів, проти пропаганди партизанщини, санкціонованих московським імперіалізмом”. У іншому пункті постанови йдеться: “Критику німецької політично-господарської системи ведемо шляхом роз’яснювальної пропаганди серед мас, боротьби з вислужниками й опортуністами...” [197, с. 68-69]. Відсутня інформація про збройну боротьбу ОУН(Б) і в різних відозвах 1942 р. У “Слові Організації Українських Націоналістів в першу річницю проголошення самостійності української держави у Львові дня 30 червня 1941 року” від 30 червня 1942 р. зазначено: “Ми українці знайшлися в тяжкому положенні. З одної сторони московсько-жидівська навала ще дихає своїм чадом, з другої нова Німеччина з своєю колоніальною політикою вже дається нам добре в знаки...” [50, арк. 19-19зв]. У листівці “Партизанка і наше ставлення до неї” (жовтень 1942 р.) ОУН(Б) висловлює ще різко негативне відношення до питання партизанської збройної боротьби. У цьому контексті бандерівці також негативно ставилися до бульбівців, а самі партизани ними названі “агентами Сталіна і Сікорського” [50, арк. 27].

Неготовність ОУН(Б) на початку 1942 р. до відкритої збройної боротьби проти німців започаткувала непорозуміння в самому бандерівському Проводі. Прихильники відкритого антинімецького напрямку розпочали підготовку до

створення партизанських формувань [432, с. 4]. У жовтні 1942 р. військовий референт Краєвого Проводу ОУН(Б) на північно-західних українських землях Сергій Качинський (“Остап”) створює на Поліссі перший повстанський відділ. Восени 1942 р. також утворено озброєний відділ сотника Довбешки-Коробки (“Перегійняк”) на Волині. Тому, на думку П. Мірчука, партизанський відділ, створений С. Качинським у жовтні 1942 р., можна вважати початком УПА [408, с. 30-33].

Однак, незважаючи на існування цих військових формувань бандерівців з кінця 1942 р., їх відкрита збройна боротьба проти німців та радянських партизанів розпочалася лише на початку 1943 р. Так, 7 лютого 1943 р. відбувся перший бій відділу сотника Коробки із німцями під час наступу на містечко Володимирець [408, с. 30-33].

Рішення про збройну боротьбу ОУН(Б) прийняла на III Конференції, яка проходила 17 – 21 лютого 1943 р. поблизу Олеська на Львівщині: “Провід ОУН на III-ій Конференції в лютому 1943 р. зважив стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянув зовнішні політичні обставини для військової дії. Після цього на теренах Полісся й Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанської Армії (УПА)” [197, с. 97].

Про причини переходу до повстанської акції ОУН(Б) на початку 1943 р. зазначає у листі до брата Володимира Василь Макар, керівник СБ на північно-західних українських землях: “Повстанчу акцію на північно-західних і частинно східних теренах ми мусіли почати, і це не було зарано, як дехто каже, але вже запізно. Мусіли ми це робити з двох причин. Перша: терен виривався нам з рук. З одної сторони – почали множитись отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони – червона партизанка почала заливати терен. Отже, коли б ми не були почали повстанчої акції, то не мали б що робити. Друге: ще тоді, коли ми не починали повстанчої акції, німота почала масово винищувати села... У зв’язку з тим маса людей почала втікати в ліси і блукати самопас. Почались грабіжі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т. п. Отже, ми мусіли організаційно охоплювати тих людей в лісі. – Оце дві засадничі

причини нашої повстанчої акції” [182, с. 43-44; 192, с. 408].

Використання Волині як бази для розгортання військових відділів ОУН(Б) зумовлене рядом причин. Уже з 1942 р. у регіоні проводили певну підготовчу роботу для майбутньої партизанської акції (діяльність збройних груп С. Качинського). Крім того, місцеве населення регіону, бажаючи вести боротьбу проти німців, активно вступало до формувань бульбівців та радянських партизанів. Прихильність місцевих жителів до бульбівських формувань змушувала Р. Шухевича рахуватися з цим, тому створювані ним загони при потребі маскувалися під бульбівців. Про це в червні 1943 р. Р. Шухевич у приватній розмові розповідав директору маслозаводу в Тернополі М. Польовому, який виконував таємні доручення проводу ОУН [349, с. 76]. У свідомості населення Рівненської області, особливо її північної частини міцно закріпилося означення “бульбівці”, яким вони часто називали нову УПА, загони якої іноді маскувалися під бульбівців [355, с. 36].

Відповідно до рішень травневої конференції в Почаєві та З’їзду Українських Самостійників у серпні 1942 р. у Києві ОУН під командуванням полковника А. Мельника зайняла відкриту антинімецьку позицію [432, с. 4]. Після незначних сутичок із німцями, починаючи з кінця 1942 р., в січні 1943 р. партизанський відділ Білого здійснює напад на в’язницю в Дубно та звільнює політичних в’язнів. Цей напад вважається початком антинімецької боротьби ОУН(М) [254, с. 18].

Виникнення українського національного руху опору та Української повстанської армії як однієї з його складових є складним та тривалим процесом, який був зумовлений дією комплексу різних чинників, що проявлялися на політичному, економічному, соціальному та духовному рівнях. Головну роль в цьому відіграло, по суті, підневільне, колоніальне становище території України у складі сусідніх держав, зокрема СРСР та Польщі, що не відповідало її життєвому потенціалу. Як наслідок такої суперечності в українському суспільстві з часом з’явилися колоніально-метропольні антагонізми, які в кінцевому результаті й призвели до виникнення руху опору, важливою умовою

якого стала німецько-радянська війна.

Інша справа, хто першим очолив спрямування цих процесів у русло організаційної революційно-військової боротьби та вперше використав назву “УПА” для означення власних збройних формувань. Перші повстанські загони під назвою “Українська повстанська армія Поліська Січ” створив на Поліссі літом 1941 р. отаман Т. Бульба-Боровець. Зокрема, напис “УПА” було розміщено на печатці Поліської Січі, в центрі якої був зображений тризуб: “Головна Команда Української Повстанчої Армії Поліська Січ” [125, арк. 11]. Однак оскільки формування УПА-ПС, маючи офіційний статус міліції, наданий німецькою владою, мали виключне антирадянське спрямування, вони можуть розглядатися лише як “зародок” УПА. Початком бульбівської УПА (“перша” УПА, “первісна” УПА) можна вважати весну 1942 р., коли вона переходить на позиції двофронтової збройної боротьби. У цей час формування Т. Бульби-Боровця, окрім Полісся, поширюють свою діяльність на територію Волині, тому означення “поліська” втрачає попереднє значення й використовується лише назва “УПА”. У газеті “Земля і влада” від червня 1943 р. зазначається: “...УПА перейшла до збройної боротьби проти німців і веде її до сьогодні під командою отамана Т. Бульби-Боровця, змінивши офіційну назву (“Поліська Січ” – Авт.) на “Українська Повстанча Армія” з огляду на поширення своєї діяльності також на неполіські терени” [264, с. 5]. Як зазначає О. Шуляк, збройні формування ОУН(Б) оформилися під назвою “Військові відділи ОУН С. Бандери”, збройні формування ОУН(М) – “Військові відділи ОУН А. Мельника”. Назва ж “УПА” вживалася лише відділами Т. Бульби [254, с. 20-21]. Незважаючи на це, в радянських та німецьких документах військові формування Т. Бульби-Боровця періоду 1942–1943 рр. часто називаються “Поліська Січ” або рух “Тарас Бульба”.

Із весни 1943 р. назву “УПА”, яка була запозичена у бульбівців, широко почали вживати військові формування ОУН(Б). Це призвело до існування під однією назвою протягом певного часу двох різних течій руху опору: бульбівської та бандерівської. В історіографії з метою їх розрізнення

використовуються відповідні назви. Бандерівська УПА часто означається як “ОУН-УПА” або власне “УПА”, а бульбівська – “УПА(Б-Б)” (“УПА Бульби-Боровця”). Із кінця липня 1943 р. загони УПА(Б-Б) виступають під назвою “Українська народна революційна армія” (“УНРА”).

Уперше словосполучення “повстанська армія” вживали в 1918–1921 рр. для назви більшовицьких формувань (“Повстанська армія радянської України”), які вели боротьбу проти гетьманського режиму. Словосполучення “повстанська армія” також використовували війська Н. Махна (“Повстанська армія України імені батька Махна”) [355, с. 58-59]. Уперше ж назва “Українська повстанська армія” була застосована по відношенню до учасників Другого зимового походу військ армії УНР у 1921 р. під командуванням Ю. Тютюнника. Після поразки рейду залишки його військ утворили на території Волині “Волинську повстанську армію”, яка проіснувала до жовтня 1922 р. У документах періоду Другої світової війни аббревіатура “УПА” розшифровувалася як “Українська повстанча армія”. Назва “повстанська” пізнішого походження і вживалася переважно в публікаціях на Заході [306, с. 345].

За словами Т. Бульби-Боровця, навесні 1942 р. новий оперативний план формувань УПА(Б-Б) був готовий. Згідно з планом, боротьба проти Німеччини ділилася на дві фази та мала два основні завдання:

- удар по цивільній адміністрації Гітлера як акт політичного спротиву Німеччині;

- удар по всій системі постачання Східному німецькому фронту як військово-стратегічний акт України проти німецького загарбництва на сході Європи.

Обидві фази мали свій визначений час й окремі методи та засоби боротьби [220, с. 188-190]. Очевидно, вищенаведений оперативний план боротьби проти Німеччини в спогадах отамана дещо перебільшений, адже 15 березня 1943 р. у листі до рівненського гебітскомісара Беєра Т. Бульба-Боровець запевняв німецького урядовця, що досі не видавав наказів стріляти в німців і дотримується по відношенню до Німеччини абсолютного нейтралітету.

Незважаючи на це, підрозділи УПА з початку 1942 р. в окремих випадках змушені були воювати з німцями [171, арк. 2]. Як вважає А. Кентій, Т. Бульба-Боровець не ставив питання про розгортання широкої збройної боротьби проти німців. Отаман не мав для цього достатньої кількості збройних сил і не вбачав у Німеччині головного ворога самостійної України. Та все ж він час від часу демонстрував німцям можливості своєї організації [349, с. 74]. Його першочергове завдання полягало в тому, щоб завоювати прихильність місцевого населення та показати німецькій владі, що український рух опору може стати фактором, з яким їй доведеться рахуватися [352, с. 146]. К. Гірняк пояснює антинімецьку боротьбу Т. Бульби-Боровця намаганням захистити місцеве цивільне населення від свавілля німецької окупаційної політики: “Поліська Січ-УПА повинна була вдаряти німців по пальцях тільки там, де німецька зажерливість виявлялась зокрема наявно і вперто, але так витончено і хитро, щоб збройну відплату ворога стягати виключно на себе і в жодному разі не на мирне цивільне населення” [303, с. 11].

На цьому етапі діяльності формування Т. Бульби-Боровця (летючі бригади) становили порівняно невелику кількість бійців. Кожна з 5-ти летючих бригад складалася приблизно з бойової сотні вояків. Розчленовуючись на менші оперативні мобільні групи від 5 до 10 чоловік, вони мали дуже високу боєздатність. Іноді для створення ілюзії “великої” армії серед ворога та виконання оперативних завдань вони знову сходилися в сотні та могли діяти по кілька сотень одночасно [220, с. 200].

У зв’язку з продовженням політики посилення масового терору цивільної німецької адміністрації проти місцевого українського населення навесні 1942 р. Т. Бульба-Боровець приймає рішення про антинімецьку боротьбу. Про протистояння між УПА та німцями в цей час свідчать радянські архівні документи. У звіті про діяльність Олевського підпільного райкому КП(б)У про роботу підпільних груп із травня 1942 р. по травень 1943 р. наявна інформація про те, що між німцями та українськими націоналістами (маються на увазі бульбівці) точиться боротьба [155, арк. 17].

Т. Бульба-Боровець зазначає, що у червні 1942 р. Головна Команда УПА(Б-Б) висилає до Е. Коха листа, де повідомляє його, що перша антинімецька бойова акція УПА була відповіддю на злочинну політику німців, яка проявляється у формі репресій проти цивільного населення України. Якщо німецька політика зміненою не буде, повідомлялося в листі, тоді УПА змушена буде продовжити свою антинімецьку боротьбу у значно ширшому масштабі [220, с. 202-204]. Однак усі звернення Т. Боровця до німецької адміністрації у Рівному з вимогою змінити репресивну політику щодо українського населення успіху не мали. Не вплинув на Е. Коха також лист Т. Бульби-Боровця від 15 серпня 1942 р., де зазначається: “До Вас і на руки самого канцлера, склалися всякі меморандуми від українського громадянства про жахливе положення в Україні. Всі ті голоси є тільки “горохом до стіни”. Тепер, до Вас востаннє промовляє голос самої землі” [212, с. 166].

За словами Т. Бульби-Боровця, однією з перших антинімецьких акцій широкого масштабу диверсійно-демонстративного характеру була Шепетівська операція, проведена в ніч на 19 серпня 1942 р. з'єднаними в одну оперативну групу кількома летючими бригадами [220, с. 205-213].

На нашу думку, масштаби цієї акції Т. Бульбою-Боровцем у книзі спогадів значно перебільшені. Очевидно, Шепетівська операція – це одна із незначних сутичок між українськими повстанцями та німцями. Адже задокументовані дані про неї в жодних інших джерелах, окрім як в “Армії без держави”, відсутні. Заперечує факт проведення відділами Т. Бульби-Боровця Шепетівської операції в тому масштабі, як її описує у своїх спогадах отаман і представник мельниківської ОУН Я. Гайвас: “Між іншим про ту операцію ніхто ніколи не згадував, ані не було про неї в будь-якій нашій літературі, ані зустрічалися її учасники, вийшла вона на денне світло щойно у книжці Бульби” [227, № 11, с. 1360]. На противагу, український письменник О. Опанасюк, автор повісті “Копище”, в якій змальовується трагедія невеличкого поліського села Копище (у липні 1943 р., у період окупації краю німецькими загарбниками воно було вщент спалене разом із 2887 жителями), в одній зі своїх публіцистичних статей

зазначає, що карателі, здійснюючи жакливу відплатну акцію проти українського населення села, мали в арсеналі свого лексикону як “аргумент” слова: “бандіт Кольпак”, “бандіт Пульпа” (“бандит Бульба”) та “Шіпітовка” (“Шепетівка”) [417, 13 вересня, с. 3].

Нові завдання та стратегія диктували необхідність реорганізації УПА, основою якої став “Закон українського партизана”, затверджений Головною Командою УПА 15 вересня 1942 р. Закон складався з 12 пунктів і був розширеним варіантом “Закону українського партизана” від 1941 р. [125, арк. 11]. У ньому наголошується: “Українська партизанка не є жодним розбійницьким ремеслом, як її називають наші вороги, а єдино можливою в цей час для українського народу формою збройної боротьби та зародком Української Національної Армії”. У тексті Закону збройні відділи Т. Бульби-Боровця називаються “Українською Повстанчою Армією”. На зміну тезі про добровільну матеріальну допомогу цивільного населення збройним партизанським відділам з’являється теза про примусову реквізицію за рівновартісну оплату. До двох видів покарання за порушення Закону – догани та смертної кари – додається фізична кара (шомполами). У ньому також з’являється пункт про абсолютну заборону вживання алкоголю в рядах УПА [102, арк. 90; 123, арк. 1; 124, арк. 13; 125, арк. 12-13], що дублюється в гігієнічно-санітарному правильнику, прийнятому Головною Командою УПА(Б-Б) 15 вересня 1942 р. [124, арк. 6; 125, арк. 10].

Антинімецька позиція Т. Бульби-Боровця та підтримка його формувань місцевим населенням викликали занепокоєння у радянських органів, які для встановлення контакту з отаманом направили загін особливого призначення під командуванням підполковника Д. Медведєва. Загін Д. Медведєва в середині літа 1942 р. десантом висадився в південних лісових масивах Білоруської РСР, а згодом з’явився на півночі України [161, арк. 32]. До складу загону входив представник Генерального штабу Червоної армії О. Лукін, завданням якого було ведення переговорів із Т. Бульбою-Боровцем [319, с. 111].

16 вересня 1942 р. на хуторі біля села Бельчанки-Глушків відбулася перша

зустріч О. Лукіна з Т. Бульбою-Боровцем, якому було запропоновано приєднатися до радянських партизан та спільно виступити проти німців. У разі прийняття такої пропозиції, радянська сторона брала на себе зобов'язання постачати бульбівців зброєю, запасними частинами, засобами зв'язку тощо. Українським повстанцям було також запропоновано спільними зусиллями здійснити атентат на рейхскомісара Е. Коха [138, арк. 12]. Як зазначає Д. Медведєв, для прийняття остаточного рішення Т. Бульба-Боровець висловив бажання провести консультації та скоординувати це питання з “центром”. Наступна зустріч була призначена на 26 вересня 1942 р., однак через можливі німецькі напади на загін Д. Медведєва, вона була перенесена на 28 жовтня 1942 р. Проте жодних домовленостей про політичну або військову співпрацю між делегаціями О. Лукіна та Т. Бульби-Боровця, окрім нейтралітету, досягнуто не було. Для попередження сутичок між радянськими партизанами та формуваннями Т. Бульби-Боровця був встановлений умовний пароль. При зустрічі сторін на запитання: “Куди йде дорога на Львів?”, – давалася відповідь: “Через річку” [236, с. 85-89]. Т. Бульба-Боровець та Д. Медведєв обмінялися своїми зв'язковими [64, арк. 29]. Пізніше контакт із Т. Бульбою-Боровцем встановлювали й інші партизанські формування, зокрема з'єднання під командуванням С. Ковпака [319, с. 115]. Намагався налагодити зв'язки з бульбівцями і командир чехословацького партизанського загону Я. Налєпка [450, с. 87].

Проти договору з радянськими партизанами була певна антирадянськи налаштована частина представників бульбівської УПА. Зокрема, категорично проти договору з О. Лукіним виступав І. Міtringа [334, с. 191]. На нашу думку, окрім розвідувального, основне завдання, яке стояло перед делегацією О. Лукіна, – уклавши нейтралітет, створити протистояння між німцями та бульбівцями, що мало бути досягнути також і завдяки запропонованому “спільному” вбивству Е. Коха.

Договір Т. Бульби-Боровця з О. Лукіним про нейтралітет пізніше став підставою для радянської пропаганди, яка проголошувала, що справжні

західноукраїнські патріоти, об'єднані в УПА, боруться проти німців спільно з радянськими партизанами [499, с. 57].

Про нейтралітет між УПА(Б-Б) та радянськими партизанами повідомляють німецькі матеріали. У звіті шефа поліції безпеки і служби безпеки від 23 жовтня 1942 р. зазначається, що в районі міста Сарни виявлено велике формування під керівництвом Т. Бульби-Боровця, яке по відношенню до партизан займає нейтралітет [7, арк. 121; 129, арк. 121]. На думку В. Косика, мова тут іде про відділ Остапа, а не про загін під командуванням Т. Бульби-Боровця, який у цей час діяв недалеко від Рівного у районі Людвипіль – Костопіль [191, с. 274]. За радянськими ж даними, в кінці листопада 1942 р. у 35 км. на схід від Сарн розміщувала та облаштовувала зимові квартири армія Т. Бульби-Боровця, яка нараховувала у своєму складі до 5000 чоловік [75, арк. 65]. На початку грудня 1942 р. командир об'єднаних партизанських загонів О. Сабуров у шифротелеграмі повідомляв Т. Строкача, що великі групи Т. Бульби-Боровця є на території Білоруської РСР у Пінській області в лісах Острога, Шумська, Мізоча [56, арк. 140зв; 60, арк. 15-16; 68, арк. 189-194].

Незважаючи на нейтралітет, між бульбівцями та радянськими партизанами іноді відбувалися певні збройні сутички, які, однак, не мали кровопролитного характеру [319, с. 119; 419, с. 139]. Самі ж вояки УПА(Б-Б) для створення протистояння між своїми ворогами іноді вдавалися до провокаційних акцій. Так, у ніч із 2 на 3 грудня 1942 р. група озброєних бульбівців переодягнених у радянських партизан здійснила напад на районний центр Рівненської області місто Тучин. Після бою з німцями та поліцією (місцева поліція про запланований напад була повідомлена завчасно) бульбівцями було вивезено частину майна типографії [105, арк. 1].

На нашу думку, переговори з радянськими партизанами в другій половині 1942 р. для Т. Бульби-Боровця переслідували мету викликати занепокоєння в німецьких органів щодо можливої консолідації націоналістичних та радянських сил антинімецького опору. На практиці така консолідація була не можливою, оскільки своїм основним ворогом бульбівці вважали Радянський Союз.

Німеччина ж розглядалася як тимчасовий ворог і потенційний союзник у боротьбі проти СРСР. Проте, О. Жданович зауважував: “...німці не могли змінити своєї тактики, не міняючи стратегії, а українська сторона не могла зріктись своєї мети, яка йшла врозріз із німецькою політикою” [421, с. 411].

І дійсно, переговори отамана з О. Лукіним викликали занепокоєння в німецької сторони. Із метою унеможливлення їх зближення в контакт з Т. Бульбою вступає начальник поліції безпеки і СД генерального округу Волинь-Поділля оберштурмбанфюрер СС доктор Пютц [355, с. 4-5]. Сам Т. Бульба-Боровець зазначав, що Командування УПА вважало за доцільне в певній ситуації проводити переговори з німецькою стороною, під час яких виникала можливість вияснення подальшої німецької політики щодо України та пред’явлення перед німцями вимог про визнання української державності [199, с. 7]. Під час переговорів із німцями на початку листопада 1942 р. Т. Бульба-Боровець наголосив, що внаслідок його попередньої діяльності не пролилася німецька кров, а збройні напади були здійснені виключно з метою постачання його формувань. Отаман через уповноважених осіб передав листа до рейхскомісара, в якому він, між іншим, називаючи обласних керівників господарськими грабіжниками, звертається до рейхскомісара зі словами: “Я не хочу з Вами сперечатися про те, хто з нас є більшим бандитом – Ви чи я” [10, арк. 108-109].

Під час переговорів із німецькою стороною Т. Бульба-Боровець, ставлячи перед ними вимогу самостійності України, наголошував, щоб на перших порах йому були дані обіцянки про виконання цієї вимоги. Він з жалем говорив про розпуск у листопаді 1941 р. Поліської Січі та проведення цивільною адміністрацією колоніальної політики в Україні [10, арк. 110].

Нові переговори між німцями та УПА(Б-Б) розпочалися за посередництва колишнього начальника штабу Поліської Січі полковника П. Смородського, який в цей час стояв на пронімецьких позиціях. У 1942 р. за підтримки німців він створив на Рівненщині Український штурмовий батальйон у кількості 500 чоловік, завданням якого було знищення радянського партизанського руху [66,

арк. 32; 97, арк. 24зв]. Залучити Т. Бульбу-Боровця до переговорів із німцями мав також лист єпископа Мстислава від 15 листопада 1942 р. У листі він закликає отамана змінити антинімецьку позицію, оскільки вона може бути шкідливою для національних інтересів українського народу. У відповідь Т. Бульба-Боровець 26 листопада 1942 р. писав єпископу Мстиславу: “Ви співпрацюєте з кожною чужою владою в Україні, а я її – поборюю” [170, арк. 1-3]. За деякими даними (Бюлетень СВУ, Нью-Йорк, 2/1982, с. 8.), наприкінці грудня 1942 р. за посередництво в переговорах військовий суд УПА засудив єпископа Мстислава до смертної кари [206, с. 174].

Для залучення Т. Боровця до переговорів з німецькою владою офіцер поліції безпеки і СД генерального округу Волинь-Поділля штурмбанфюрер СС доктор Пютц 16 листопада 1942 р. видав директиву № 641/42, яка на певний час забороняла арешти серед прихильників українського національного руху [20, арк. 6; 31, арк. 55].

Переговори між отаманом Т. Бульбою-Боровцем та представниками німецької влади пройшли 23 листопада 1942 р. у селі Моквин Березнівського району Рівненської області в окупованому помешканні Степана Рудницького. Із німецької сторони були присутні офіцер поліції безпеки і СД генерального округу Волинь-Поділля штурмбанфюрер СС доктор Пютц та шеф політичного відділу СД Волині і Поділля Йоргенс, парламентарем-посередником виступив пор. Ковальчук, представником-посередником від українського громадянства німецькою владою був запрошений полковник П. Смородський, таємним протокулянтом був Зубатий.

Як повідомляв Пютц, переговори мали на меті досягти угоди про спільні антирадянські дії та нейтралізувати антинімецькі виступи бульбівців у районі Костопіль – Сарни. У зв’язку з тим, що Т. Бульба-Боровець зі своїми прихильниками протягом кількох місяців вів нелегальне “бандитське” життя стосовно німецької влади, здійснював збройні напади і зберігав певний час нейтралітет відносно радянських партизанських сил, Пютц під час переговорів обіцяв бульбівцям амністію (волю та життя).

Під час переговорів Т. Боровець перед німецькою владою поставив вимоги, серед яких самостійність України та звільнення українських політичних в'язнів. Однак ці домагання Пютцом були відхилені з посиланням на те, що майбутня державно-політична структура буде визначена Гітлером, і якби сьогодні Україна отримала свою державну самостійність, то це могло б стати загрозою для виконання планів німецької економічної політики. Звільнення ж всіх українських в'язнів ніким гарантовано не буде, оскільки ніхто не може взяти на себе відповідальність за те, що вони не візьмуть участі в антинімецькій діяльності.

Офіцер Пютц заявив Т. Бульбі-Боровцю, що його “нелегальна діяльність” і “бандитське життя” не дають можливості звертатися з якими-небудь вимогами до німецької влади. За словами Пютца, чим швидше розпочнеться між ними лояльна співпраця, тим швидше буде підготовлений ґрунт для загального умиротворення та розрядки обстановки. Продовження бандитської війни після цього зі сторони Т. Боровця принесе нещастя та страждання не лише для нього та його прибічників, а й для всього українського народу.

Т. Бульба-Боровець на пропозиції німецької сторони не дав відповіді одразу, а попросив надати йому двотижневий строк для їх обмірковування та ведення переговорів зі своїм штабом. Проте отаман у листі до Пютца від 8 грудня 1942 р. всі пропозиції відхилив і знову пред'явив свої попередні вимоги: “Я бачу, що за теперішніх німецько-українських політичних взаємовідносинах про звільнення українських політичних в'язнів не може бути й мови. Тому моя спільна з Вами робота неможлива і вона, крім підриву мого власного авторитету, нічого позитивного не принесла б... Наше нелегальне становище не означає, що ми знаходимося в стані боротьби проти Німеччини. Це тільки самозахист. Ми вважаємо Німеччину як тимчасового окупанта, а не як ворога. Якщо Німеччина відхилила нас від участі в цій війні як активну сторону, то ми вирішили до кінця війни залишатися нейтральними спостерігачами. Ми дотримуємося, зрозуміло, політики – вам не допомагати, але і не шкодити. Ми не змінимо нашої позиції, якщо і німецька влада також оцінить створену

анормальну ситуацію, яка виникла в результаті її політики. Якщо ж німецька влада і далі буде ще активніше виступати проти українського населення, то ми будемо змушені, об'єктивно, перетворити наш нейтралітет на антинімецьку боротьбу” [20, арк. 2-4; 31, арк. 51-53].

У листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 р. Т. Боровець зазначав, що його переговори з представниками німецької влади 1 та 23 листопада 1942 р. до поліпшення українсько-німецьких відносин нічого позитивного не внесли: “Вони тільки наочно ще раз переконали, що Німеччина ставиться до України, як до своєї колонії, а український народ трактує не як підмет міжнародного права, а як безвольний предмет” [212, с. 175].

“Лісову дипломатію” Т. Бульби-Боровця, суть якої полягала в одночасній грі на стосунках як з німецькими, так і з радянськими силами, добиваючись поступок від кожної зі сторін, та, залишаючись, по можливості з ними у стані нейтралітету, Я. Гайвас назвав “грою на дві руки” [227, № 12, с. 1436; 441, с. 5]. Така політика не сприяла досягненню успіхів, а, навпаки – послаблювала сили УПА(Б-Б). Внутрішня боротьба між про- та антинімецьким складами організації стояла на заваді її консолідації [419, с. 126; 441, с. 7]. Крім того, на початку літа 1943 р. чисельність УПА(Б-Б) стала різко зменшуватися через неактивність та “компромітуючі переговори і “перемир'я” як із нацистами, так із Червоними партизанами” [460, с. 14]. Як повідомляють німецькі документи, у зв'язку з переговорами, які вів Т. Бульба-Боровець із радянськими партизанами його залишила частина війська, незадоволення у частини формування викликали також безрезультатні переговори з німецькою поліцією безпеки і службою безпеки [10, арк. 113].

Можна припустити, що, окрім переговорів Т. Бульби-Боровця з радянськими та німецькими силами, пізніше мали місце спроби встановлення контактів через ДЦ УНР із західними союзниками, зокрема з деякими політичними колами Великобританії, Франції та інших держав, адже поразка німецьких військ на початку лютого 1943 р. під Сталінградом та їх капітуляція на Орловсько-Курській дузі у серпні 1943 р. ставили під сумнів перемогу Райху

на Східному фронті та крах СРСР. Відверта ж антиукраїнська політика Німеччини засвідчувала, що навіть у випадку її перемоги не може бути й мови про незалежність України. Така військово-політична ситуація вимагала пошуку нових союзників в особі західних держав. На користь припущення щодо можливого контакту Т. Бульби-Боровця за посередництва еміграційного Уряду УНР із західними державами може свідчити його лист до ОУН(Б) від 25 березня 1943 р., де зазначається: “Треба рахуватися з фактом, що цю війну напевно виграє знов Англія...” [175, арк. 1-3]. Крім того, сам Державний Центр ще в кінці 30-х рр. XX ст. робив спроби організувати на території Франції власні військові формування для участі у Другій світовій війні на стороні західних демократій [496, с. 164].

Позиція Т. Бульби-Боровця не влаштовувала окупаційну адміністрацію, тому німці стали на шлях його дискредитації, внесення суперечностей у лави його прихильників. Було поставлено завдання: шляхом каральних акцій проти цивільного населення підкреслювати відповідальність за це отамана. Для боротьби проти бульбівців було створено спеціальну ударну групу, якій надавалися відповідні частини поліції безпеки [10, арк. 114-115].

Крім того, офіцер Пютц прийняв постанову про проведення активної антибульбівської пропаганди серед місцевого українського населення. Він запропонував німецьким органам керуватися правилом: “Всякі страждання і тяжкі удари, які переносить населення – є виною Боровця” [20, арк. 5; 31, арк. 54].

Антибульбівська пропаганда німців особливо посилилася навесні 1943 р. У цей час німецькі окупаційні органи масово поширили листівки, спрямовані проти бульбівців. У статті “Люди з лісу і національний український інтерес”, розміщеній в ряді пронімецьких газет Генерального комісаріату Волинь-Поділля у травні 1943 р. зазначається: “...ці отамани, які прибирають шумні опереткові псевдоніми, коли не зовсім свідомо, то втягнені в майстерну сітку жидівсько-більшовицьких провокацій, перебувають на службі ворогів України, і як це не дивно, в ім’я любові до рідного народу ведуть злочинну діяльність...”

[28, арк. 12; 262, с. 1-2; 267, с. 2-3]. В іншій листівці провідники українського національного руху, в тому числі й Т. Бульба-Боровець, німецькою пропагандою названі “політичними недорослями”, які знаходяться “на службі Москви” [140, арк. 279]. А в листівці “Українки!” німецька влада закликає українських жінок вплинути на дії своїх чоловіків, синів і братів [140, арк. 259]. До антибульбівської пропаганди німців підключилися й релігійні діячі. Голова Управління православної місії протоієрей Федір Гайдено в липні 1943 р. звертається до “лісових дітей” із закликом змінити їхню антинімецьку позицію [263, с. 1-2].

Із весни 1943 р. в дистрикті Галичина німецька влада ініціювала масову агітацію, спрямовану на вступ української молоді до дивізії “Галичина”. Як зазначає А. Боляновський, агітація мотивувалася активізацією українського національного руху опору, а також намаганнями українських національних керівників, зокрема Т. Бульби-Боровця, включити українську молодь до своїх формувань. Про це в листі райхсміністерству пропаганди від 9 липня 1943 р. вказував референт його відділу “Схід” Гілен. Крім того, агітація мала на меті перебрати частину гасел українського національного руху [275, с. 42-43].

Німці також ставили питання про спровокування бойових зіткнень між загонами Т. Бульби-Боровця та радянськими партизанами для порушення існуючого між ними нейтралітету [33, арк. 39; 319, с. 120; 355, с. 6]. Створені німцями козацькі формування нападали на бульбівців під виглядом партизан, що призвело до розриву угоди між бульбівцями та радянськими партизанами [33, арк. 39]. За даними радянських джерел, УПА(Б-Б), а також окремі збройні відділи ОУН, вже з початку 1943 р. розпочали досить активні військові дії проти партизанських формувань [93, арк. 21; 94, арк. 21]. Остаточо нейтралітет був зірваний навесні 1943 р. 1 березня 1943 р. на мосту через річку Случ (поблизу села Хотин тодішнього Людвипільського району) був обстріляний радянський загін особливого призначення розвідника М. Кузнецова, що стало початком жорстокого протистояння між бульбівцями та радянськими партизанами [319, с. 119; 419, с. 139]. 8 та 9 березня 1943 р. між УПА(Б-Б) та загonom Д. Медведєва

велися бої в селі Богуші Березнівського району, а 1 квітня 1943 р. під Берестянами Цуманського району [98, арк. 8-9]. Навесні 1943 р. відбувалося збройне протистояння й з іншими радянськими партизанськими загонами по всій території Рівненської області [72, арк. 119; 89, арк. 39-39-зв; 90, арк. 7]. За даними радянських джерел, наприкінці березня – на початку квітня 1943 р. бульбівці та їхня молодіжна організація Січ розпочали активні дії проти партизан шляхом нападу на їх невеликі групи, влаштуванням засідок, обстрілів при підході до сіл тощо [27, арк. 4]. Про антирадянські виступи УПА(Б-Б) навесні 1943 р. зазначено й у німецьких повідомленнях з окупованих східних областей. Так, у повідомленні № 48 від 2 квітня 1943 р. є інформація, що в районі Костополя відбулися зіткнення між радянськими партизанами та відділами Т. Бульби-Боровця [131, арк. 11].

Щодо антинімецької боротьби бульбівської УПА В. Дзьобак зазначає: “... хоча збройні дії УПА(Б-Б) і перешкоджали діяльності окупаційної адміністрації, проте не були серйозною загрозою нацистам з військової точки зору... Однак не можна не погодитися з тим, що вони мали серйозне політичне і національне значення” [319, с. 91]. Крім того: “Намагання Т. Бульби-Боровця обмежитись переважно невеличкими сутичками з німцями, бойовими акціями, спрямованими на добування продовольства, також означали, що отаман сподівався порозумітись з німецькою владою” [319, с. 94]. Зокрема 2 лютого 1943 р. рівненський гебітскомісар Беєр зустрічався з Т. Бульбою-Боровцем, де отаману було запропоновано боротьбу з радянськими партизанами. У листі до Беєра від 15 березня 1943 р. Т. Бульба відповідав, що така боротьба є необхідністю і повинна розпочатися якнайшвидше, але вона повинна бути відповідним чином оформлена, оскільки за умов анормальних українсько-німецьких відносин є непопулярною серед населення. Зважаючи на негативні настрої населення по відношенню до німців, Т. Бульба-Боровець із метою підняття народних мас на боротьбу проти більшовиків пропонував гебітскомісару Беєру “співпрацю, базовану поки що на тихому порозумінні”, коли б сформована українська партизанка змогла б офіційно виступити

незалежно, а в дійсності в тісному порозумінні з німцями [171, арк. 1]. До листа додавався “План акції по боротьбі з большевицькою партизанкою, сконцентрованою в Поліській котловині в межах: Берестє – Мінськ – Гомель – Житомир”, схваленої Т. Бульбою-Боровцем 15 березня 1943 р. Отаман пропонував Беєру очистити Поліську котловину в зазначених межах від радянських нерегулярних сил і дислокувати тут свою змобілізовану 40-тисячну армію [171, арк. 2]. Проте: “...не йдучи на поступки Т. Бульбі-Боровю, гітлерівці все ж таки не поривали контакти з ним. Їхня позиція зрозуміла. Контакти були потрібні їм, по-перше, для того, щоб не відштовхнути остаточно отамана і тим самим утримати від активної боротьби з окупантами; по-друге, щоб мати можливість своєчасно виявляти і знешкоджувати антигітлерівські сили в УПА(Б-Б), і по-третє, щоб не допустити об’єднання радянських партизан і загонів Т. Бульби-Боровця. До того ж нацисти не хотіли допустити згоди в самому націоналістичному таборі” [319, с. 100-101].

Водночас з антирадянською боротьбою, у відповідь на репресивні дії німецької адміністрації підрозділи УПА(Б-Б) у першій половині 1943 р. в окремих випадках змушені були воювати з німцями. У повідомленні з окупованих східних областей від 19 березня 1943 р. зазначено, що у Волинсько-Подільському окрузі українська національна банда Т. Бульби-Боровця розгорнула особливу активність. Багаточисельні напади, здійснені в цьому районі на схід від залізниці Рівне – Луцьк, в більшості є справою цієї банди. Вона в районі Сарни – Костопіль нараховує близько 1 тисячі чоловік, ні в якому разі не зачіпає місцеве населення, а спрямовує свою діяльність виключно проти німецької влади та різних установ [9, арк. 29, 35; 130, арк. 29, 35]. На початку травня 1943 р. загін Шитова повідомляв Начальника УШПР Т. Строкача про те, що бульбівці ведуть бої з німцями на правому березі річки Случ [69, арк. 34-36; 75, арк. 70]. С. Руднєв, комісар Сумського партизанського з’єднання, у своєму щоденнику від 16 червня 1943 р. записав, що бульбівці ведуть боротьбу як проти німців, так і проти партизан [76, арк. 24]. Про напади бульбівців на німців у цей час повідомляють й інші радянські документи [419, с. 133].

Рівненський дослідник бульбівського руху Й. Пацула в одній із своїх публіцистичних статей розповідає про невідомий епізод боротьби УПА(Б-Б) із німцями, який, однак, не підтверджений документальними матеріалами, тому його масштаби можна поставити під сумнів. Дослідник стверджує, що в цей час німецька влада провела невдалу операцію розгрому формувань УПА Т. Бульби-Боровця, внаслідок чого до нього в полон потрапили 200 курсантів німецького офіцерського училища та деякі рівненські урядовці. Ця операція тимчасово була припинена. Т. Бульба-Боровець запропонував німецькій стороні переговори з метою обміну військовополоненими. На переговори з Полтави в Рівненську область прибув гауптман Г. Кох, який був зв'язковим офіцером між Верховним командуванням вермахту та українськими повстанцями. Під час переговорів із Г. Кохом Т. Бульба-Боровець, окрім обміну військовополоненими, поставив вимогу про передачу йому певної кількості зброї та боєприпасів. Всі вимоги отамана мали бути розглянуті вищими німецькими інстанціями в Рівному, а акція обміну військовополоненими планувалася біля білоруського містечка Столин. Однак німецька влада відмовилася від будь-яких вимог бульбівців і розпочала штурм, у ході якого головним силам Т. Бульби-Боровця з невеликими втратами вдалося вийти з ворожого оточення. Більшість німецьких військовополонених під час цих подій були вбиті [429, с. 6].

Офіцер поліції безпеки і СД генерального округу Волинь-Поділля штурмбанфюрер СС доктор Пютц у листі до Т. Бульби-Боровця від 24 квітня 1943 р. звинувачував українських повстанців у “безладах” на Поліссі. Німецький урядовець запропонував Т. Боровцю та його воякам вийти з підпілля, гарантуючи їм “життя і свободу” [208, с. 188]. 12 травня 1943 р. Т. Бульба-Боровець відповідав німецькому офіцеру: “...коли німці будуть даліше запроваджувати супроти українців свої варварські методи, тоді ми будемо відповідати динамітом і вогнем. За кожне спалене село вилетить в повітря залізничний міст або інший важкий воєнний об’єкт. Наша паперова війна з Вами закінчена. Ініціатива за Вами” [319, с. 251]. А в листі від 19 травня 1943 р. отаман повідомив Пютца, що причиною збройного спротиву є терор німецької

поліції проти українського населення. Припинення цього терору, зазначав Т. Боровець, є передумовою переговорів про співпрацю [208, с. 188]. Однак німецька політика по відношенню до України зміненою не була. Вже у червні 1943 р. бульбівці здійснили ряд антинімецьких акцій після того, як німці спалили близько 30 українських сіл [206, с. 210].

Антинімецьку збройну боротьбу бульбівців доповнювала пропаганда. Навесні 1943 р. УПА(Б-Б) серед населення провела агітаційну кампанію про невийїзд молоді на роботу до Німеччини [86, арк. 19зв]. Бульбівці проводили пропагандистську роботу також серед підрозділів місцевої поліції та допоміжних козацьких формувань німецької армії. В одному зі своїх звернень Т. Бульба-Боровець обіцяє козакам, що ті, хто залишать німецьку армію й перейдуть на сторону УПА, при першій же можливості будуть розпущені по домівках [136, арк. 30].

Про певний успіх пропагандистської роботи УПА серед підрозділів місцевої поліції свідчить видана у квітні 1943 р. німецькою владою листівка “Втікші шуцмани! Українські націоналісти!” У ній зазначено: “Тарас Бульба” мав можливість не дивлячись на свою нелегальну працю і на розбійницькі напади, бути помилуваним і, працюючи разом з німцями, зберегти своє життя і волю. Ця великодушна пропозиція, яка була зроблена при свідках і гарантована, була ним відхилена...” Німецька влада закликала повернутися на службу до німців шуцманів, які перейшли в націоналістичні формування, зокрема в формування Т. Бульби-Боровця. Шуцмани, які добровільно повернуться на свою службу до 25 квітня 1943 р., повідомлялося в листівці, покарані не будуть [75, арк. 126-127; 140, арк. 229]. Незважаючи на це, у своєму звіті від 14 травня 1943 р. шеф поліції безпеки і служби безпеки повідомляв, що Т. Бульба-Боровець видав наказ про перехід до його формувань шуцманів [210, с. 201].

Наказ Т. Бульби-Боровця про перехід до УПА допоміжної поліції спрямовувався на підтримку боєздатності військових формувань українських повстанців. Із цією ж метою з весни 1943 р. Головна Команда УПА(Б-Б) провела мобілізаційну кампанію серед місцевого населення. Мобілізаційні

закони збройних формувань Т. Бульби-Боровця, як й інших організацій українського національного руху опору, не відзначалися жодною поступливістю на користь “військовозобов’язаних”. У мобілізаційних картках бульбівського руху, які поширювалися серед населення спеціальними зв’язковими, зазначалося, що “невиконання мобілізаційного наказу карається розстрілом” [131, арк. 78-79; 355, с. 94]. Для залучення до УПА місцевого населення Т. Бульба-Боровець видавав також спеціальні відозви. Так, у зверненні “Українці!” від 15 травня 1943 р. зазначається: “...хто піде в ряди оборонців своєї Рідної Землі, того труд буде чесним вкладом у наше спільне змагання за визволення. Організуйте свої партизанські відділи та підпорядковуйте їх Головній Команді Української Повстанчої Армії” [44, арк. 58].

На підтримання боєздатності військових формувань була спрямована й антиалкогольна кампанія [319, с. 91]. Головна Команда УПА(Б-Б) спеціальним наказом заборонила всім своїм воякам вживати алкогольні напої, а наказом від 1 березня 1943 р. зобов’язала знищити всі самогонні апарати. За порушення антиалкогольних наказів жандармерія УПА мала право застосовувати відповідну кару: перший раз – побиття 25 шомполами, другий раз – 50 шомполами, а за третє порушення наказу призначався розстріл [43, арк. 12; 44, арк. 49].

Очевидно така політика мала успіх, оскільки вже 28 травня 1943 р. Генералкомісар Волині й Поділля Шьоне в розмові з митрополитом Полікарпом зазначив, що особливо сильною організацією є банда Т. Бульби-Боровця [212, с. 198]. Це також відзначають радянські джерела, в яких зазначається, що на середину 1943 р. формування УПА(Б-Б), кількість яких становила понад 6 тисяч чоловік, були найбільш сильним націоналістичним угрупованням, яке своїми діями охоплювало значну частину Рівненської (Людвипільський, Костопільський, Рокитнянський, Степаньський, Березнівський райони) та деякі регіони Волинської областей [5, арк. 38; 27, арк. 2; 61, арк. 37; 75, арк. 52, 57]. За німецькими даними, кількісний склад формувань УПА(Б-Б) у першій половині 1943 р. становив від 10 до 20 тисяч чоловік [319, с. 103; 419, с. 133].

Уже в середині 1943 р. Т. Бульба-Боровець приймає рішення про припинення антинімецької боротьби, оскільки вона, за умов відступу німецької армії, втратила тактичне значення. Через наступ Червоної армії та активізацію радянських партизанських формувань на порядку денному постало питання про зосередження боротьби виключно на антирадянському фронті.

Таким чином, після консультацій із Президентом ДЦ УНР А. Лівіцьким щодо подальшої військово-повстанської діяльності, Т. Бульба-Боровець у лютому 1942 р. створює нові партизанські формування під назвою “УПА”, які вже навесні цього року, відповідно до посилення терору та репресій німців по відношенню до цивільного українського населення, переходять на позиції двофронтової боротьби й розпочинають антинімецькі виступи. Відповідно до нових умов діяльності деяких змін зазнав і бульбівський “Закон українського партизана”.

Активною протягом 1942 – середини 1943 рр. була дипломатична діяльність Т. Бульби-Боровця з СРСР та Німеччиною. Одночасні переговори з двома ворогуючими силами Другої світової війни були продиктовані необхідністю зайняти позицію очікування та зберегти сили. Однак така позиція сприяла протистоянню всередині самого формування та призвела до його ослаблення.

3.2. Польська дипломатія Т. Бульби-Боровця

Питання українсько-польських відносин у контексті Другої світової війни є об’єктом гострих дискусій в історіографії обох країн. Суперечки існують, головним чином, навколо так званої “Волинської трагедії” – збройного міжнаціонального конфлікту між українцями та поляками, що мав місце на Волині у 1943–1944 рр. Ці події не були випадковими. Вони мають свою довгу передісторію, яка пов’язана зі складними територіальними польсько-

українськими взаєминами. У період Другої світової війни як перед українськими, так і перед польськими військовими національними організаціями постало завдання не лише боротьби з імперіалістичними зазіханнями СРСР та Німеччини. Загострилося також питання вирішення польсько-українських етнічних кордонів, зокрема державної приналежності частини західноукраїнських земель.

Польський еміграційний уряд В. Сікорського зайняв у цьому випадку відверто шовіністичну позицію і проголошував: “Галичина була, є і буде польською” [21, арк. 9]. У серпні 1942 р. керівництво польської АК (Армія Крайова) в окремий територіальний підрозділ виділило Волинський округ. Делегати уряду Сікорського на Волині у своїй діяльності спиралися на концепцію колишнього волинського воєводи Г. Юзефського. Колишній польський урядовець, “розмежовуючи Волинь і Галичину”, намагався не допустити консолідації українців Польщі та сприяв проведенню політики асиміляції місцевого населення [285, с. 19]. На жодні поступки не йшли й українці. Оскільки політичних компромісних домовленостей у цьому напрямку досягти не вдалося, то основним аргументом розв’язання конфлікту виступає взаємна агресія.

Ворожнеча вийшла за рамки лише власне українсько-польського протистояння. Її активно підтримували зовнішні сили, для яких вона була вигідною. Найбільше це було характерним для Німеччини, яка, щоб не виникало можливості для консолідації антинімецьких сил, вдавалася до створення протистояння між різними етнічними та політичними групами, в чому було досягнуто значних успіхів. Особливо жорстока ворожнеча та неприязнь виникла між українським та польським населенням [349, с. 74]. Німці, спекулюючи на територіальних протиріччях між українцями та поляками, використовували останніх у збройних акціях проти українських націоналістів у Західній Україні. У той же час вони розправлялися з поляками в Генерал-Губернаторстві за допомогою українців [62, арк. 55]. Часто німці організовували спільні виступи з поляками проти українських націоналістичних

формувань [16, арк. 24; 17, арк. 24; 59, арк. 149] або допомагали полякам у цій боротьбі озброєнням [1, арк. 31]. Відповідну лінію зайняла й німецька пропаганда, поширивши, зокрема, серед поляків провокаційні листівки, в яких бандерівці та бульбівці названі “агентами Москви” [28, арк. 3]. Водночас німецька влада намагалася відмежуватися від українсько-польського протистояння. Як сказав полякам сарненський гебітскомісар: “Ви хочете Сікорського, а українці Бандеру. Ну і воюйте між собою. Німці нікому допомагати не будуть” [3, арк. 7; 58, арк. 7].

До розпалювання українсько-польської ворожнечі була причетна й радянська влада. На території Волині було створено окремі польські партизанські загони, які, окрім антинімецької боротьби, воювали також з українськими націоналістами. До боротьби з українськими націоналістичними формуваннями залучали поляків і радянські партизани. Так, протягом періоду з 14 лютого до 16 березня 1943 р. у селах Карпилівка, Борове, Ленчино, Неверово, Ємільчино за сприяння поляків радянським партизанським загonom під командуванням Шитова було розстріляно 20 і заарештовано 34 бульбівці [456, с. 98].

Головна Команда УПА(Б-Б) упродовж літа 1942 та зими 1943 рр. намагалася налагодити контакти з польськими підпільними національними організаціями на західноукраїнських землях із метою встановлення через них зв’язку з делегатами польського екзильного уряду. Метою їх взаємодії мало бути:

- припинення українсько-польської ворожнечі, коли обом націям загрожують спільні вороги;
- нормалізація українсько-польських відносин тимчасовою угодою на період війни, де обидві сторони, замість взаємної боротьби, мобілізують свої сили проти спільних зовнішніх ворогів;
- встановлення ділового контакту між УПА(Б-Б) та польською Армією Крайовою.

В основі військової діяльності Т. Бульби-Боровця, окрім антинімецького

(починаючи з 1942 р.), було антирадянське спрямування. Воно ж було основним і для польських націоналістичних організацій. На цьому ґрунті він хотів із ними досягти, принаймні, нейтралітету [220, с. 244-249].

Контакти з представниками польського підпілля Т. Бульба-Боровець планував налагодити через Рівне за посередництва польського національного діяча Б. Ходоровського, жителя села Мочулянка Людвипільського району. У Рівному Б. Ходоровський декілька разів через свого знайомого Я. Камінського, одного з керівників польської підпільної організації, намагався домовитися про зустріч делегації УПА(Б-Б) з польським підпіллям [220, с. 244-245].

Спроби переговорів бажаних результатів не дали, тому Т. Бульба-Боровець звертався до поляків і через листівки. Так, у зверненні “Поляки” від 16 червня 1943 р. Головної Команди УПА(Б-Б) зазначено: “Поляки! Коли спільними силами не зробимо кінця провокаційній гестапівській роботі, то щораз більше будемо взаємно себе винищувати на радість німцям. ...пора взятися до спільної боротьби за своє визволення” [44, арк. 67]. Шукали спроб порозуміння й деякі рядові польські та українські повстанці [121, арк. 5, 9]. Так, 13 березня 1943 р. у Новинах Людвипільського Району Рівненської області на загальну нараду бульбівців було також запрошене польське населення села [456, с. 45].

Однак всі спроби Т. Бульби-Боровця знайти порозуміння з представниками польського національного руху через їх претензії на частину етнічних західноукраїнських земель успіху не мали. Крім того, за словами Т. Бульби-Боровця, всі взаємовідносини з місцевими польськими організаціями повністю були перервані навесні 1943 р. антипольською акцією ОУН(Б) [319, с. 231-232]. Таким чином, українсько-польські відносини протягом війни не покращувалися, а лише постійно напружувалися, що означало для УПА Т. Бульби-Боровця (за його власними словами) третій відкритий фронт війни – польський [220, с. 244-249].

До цієї тези про “третій відкритий фронт війни – польський” необхідно ставитися із застереженням і не використовувати її як положення, спрямоване

проти польського населення українських земель. Вона свідчить про один із напрямків спрямованості визвольної боротьби Т. Бульби-Боровця – здобуття незалежності України в збройному протистоянні не лише з Німеччиною та СРСР, а й з Польщею. Причому, поняття “Польща” в такому випадку включає лише етнографічні польські землі й не спрямовує фронт боротьби проти польського населення, що проживає на території України, а проти Польщі як держави, як зовнішнього фактора. В уже згаданому зверненні “Поляки” від 16 червня 1943 р. Головна Команда УПА(Б-Б) зазначає: “Ми визнаємо за польським народом право до своєї держави на польських етнографічних землях. Права польської меншини на території України загварантують закони української держави, основані на демократичних засадах” [44, арк. 67].

У деяких польських джерелах є інформація про початок антипольських акцій бульбівців вже в 1942 – перших місяцях 1943 р. Так, в одному з польських документів зазначено: “Можна... встановити, що групові вбивства (поляків. – Авт.) почались на півночі, у Сарненському і Костопільському повітах, де діяв, головним чином, так званий Тарас Бульба, що представлявся головним командиром української народної армії” [203, с. 88]. Я. Е. Вільчур стверджує, що перші епізодичні випадки вбивств поляків відбувалися вже в 1942 р., а масові акції розпочалися наприкінці першого кварталу 1943 р. Він зазначає: “Перших вбивств допустилися відділи, якими раніше командував Бульба-Боровець. У їх склад входили неосвічені люди, котрі вбивали сусідів часто з причин давніх сусідських поррахунків” [293, с. 131]. У звіті про ситуацію на Волині від 7 жовтня 1943 р. окружний представник польського еміграційного уряду К. Банах (“Ліновський”) зауважував, що епізодичне знищення осіб польської національності в регіоні відбувалося вже протягом 1942 р., а масового характеру набуло наприкінці лютого 1943 р. у повітах Сарни, Костопіль, Рівне і Здолбунів [342, с. 58]. Український дослідник цього питання І. Ільюшин, аналізуючи звіт К. Банаха, підкреслює, що масові антипольські виступи на території Сарненського, Костопільського та інших районів східної Волині, які більш за все розпочалися у квітні 1943 р. можна пояснити тим, що саме на

Сарненщині та Костопільщині з кінця 1942 р. активно діяла УПА Т. Бульби-Боровця [342, с. 60].

Звертають увагу на питання участі Т. Бульби-Боровця в українсько-польському протистоянні також інші відомі польські дослідники, зокрема М. Юхневич (“Поляки у радянському партизанському русі. 1941–1944 рр.”) [511] та Р. Торжецький (“Поляки і українці. Українська справа під час II світової війни на території II Річпосполитої”) [514]. Р. Торжецький так оцінює відношення збройних формувань Т. Бульби-Боровця до польської етнічної меншини на території України: “Програма цієї групи не включала в себе антипольських акцентів по відношенню до рідного населення, але не погоджувалась на приналежність українських земель до Польщі. Її ставлення до поляків не було одначе однозначним. Сьогодні вже не вдасться встановити, чи братовбивчі битви розпочали бульбівці чи вчинили це бандерівці. Не включено, що перші вбивства могли бути спровокованими, жодна зі сторін не признається до неї”¹. Однак у багатьох випадках дослідження польських авторів не характеризуються повною об’єктивністю, оскільки досить часто вони однобічно спираються на спогади учасників польського національного руху опору, радянські сфальсифіковані джерела [433, с. 35-43].

За деякими радянськими джерелами, українські національні формування Т. Бульби-Боровця, керуючись гаслом “Бий жида, німця, ляха і кацапа”, розпочали знищувати представників польського населення вже в другій половині 1941 р. [38, арк. 42]. Відповідно до цих повідомлень, вже з середини 1941 р. підрозділи Поліської Січі, зокрема у північно-західній частині Житомирської області, ведуть боротьбу проти “ляхів”. Твердження про винищення польської людності відділами Т. Бульби в цей час не відповідають дійсності. За даними німецького перепису населення гебітскомісаріату Олевськ за національною ознакою, станом на 1 жовтня 1941 р., частка польського населення на цій території становила 1,6% від загальної кількості населення

¹ Цит. за: Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця : [дослідження, спогади, документи]. – Рівне : Азалія, 1998. – С. 41.

[154, арк. 57]. Повідомлення про будь-які форми їх утисків у цей час у джерелах відсутні. Не відповідають дійсності також свідчення радянських документів про боротьбу формувань Поліської Січі в цей період і проти німців, по відношенню до яких січовики спочатку займали союзницькі відносини.

Сам Т. Бульба-Боровець звинувачує в організації польського фронту боротьби бандерівців [175, арк. 1-3]. Це також підтверджують інші джерела. Як зазначає І. Ільюшин, документи польського й українського підпілля свідчать, що УПА Поліська Січ не мала на меті вести боротьбу проти поляків. Останні пояснювали це тим, що у війську Т. Бульби-Боровця була значна кількість радянських українців, які до справ Західної України мали власне ставлення. Проте, можливо, вже тоді від Т. Бульби-Боровця відокремилися певні групи (у звітах місцевих керівників АК згадується зокрема “банда” Крука), які, потрапивши під вплив ОУН(Б), започаткували антипольські виступи. Пропозицію ОУН(Б) на переговорах 22 лютого і 9 квітня 1943 р. очистити українську територію від польського населення отаман не підтримав, оскільки вважав, що за ворожі акти поляків варто карати лише винних. Пізніше Т. Бульба-Боровець публічно засудив мордування польського населення [340, с. 184-185; 342, с. 62-63; 343, с. 131].

У бульбівському русі по відношенню до польського населення можна виділити дві лінії: генеральна (на чолі з Т. Бульбою-Боровцем) та стихійна (в особі рядових вояків).

Державна республіканська концепція руху Т. Бульби-Боровця не виключала зі складу громадян України представників національних меншин, в тому числі і представників польського населення. Так, зокрема, вже “Закон українського партизана” від 1941 р. забороняв утиски представників національних меншин: “Хто примусово реквізує від цивільного населення (без огляду на те якої воно національності) які будь речі, як: харчі, одяг і т. і., той не є українським партизаном, а звичайним злодієм і грабіжницьким бандитом” [125, арк. 11]. Ця ж позиція була підтримана й у “Законі українського партизана” від 15 вересня 1942 р. [102, арк. 90]. Представники національних

меншин на загальних засадах могли входити до складу бульбівських збройних формувань. В одному із документів УНРА повідомляється: “В ряди УНРА входять також ті члени національних меншин України, що вважають Україну своєю батьківщиною і готові чесно боротися за відбудову української незалежної держави” [44, арк. 159].

Т. Бульба-Боровець ставав на захист поляків й у зверненнях до різних військово-політичних сил. У листі до Краєвого Проводу ОУН під проводом С. Бандери від 25 березня 1943 р. Т. Бульба-Боровець звинувачує бандерівців в організації польського фронту боротьби. Отаман відзначав: “Треба рахуватися з фактом, що цю війну напевно виграє знов Англія і таких панів “сокирників” та вішателів з паліями потрактує як агентурних слуг гітлерівського людоджерства, а не чесних борців за волю і людей з державного будівництва... Польська загроза для нас одна з найменших і ми можемо зовсім сміло відложити боротьбу з Польщею на останній план” [175, арк. 1-3]. Отаман також засуджує утиски представників національних меншин у листі до Краєвого Проводу ОУН(Б) від 24 вересня 1943 р. [174, арк. 1-3]. Непорозуміння в ставленні до польської етнічної меншини, очевидно, було важливим фактором протистояння між бандерівцями та бульбівцями. У листівці “Чому Українська Народня Революційна Армія не підпорядкована ОУН” зазначається: “Ми не бажаємо взяти відповідальність на себе перед всім світом, нашим народом та історією за всю злочинну безправність, вбивства та деспотизм, що являється справою бандерівських рук...” [38, арк. 114].

Т. Бульба-Боровець захищав поляків і у зверненнях до німецької влади, зокрема у листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 р. 15 грудня 1942 р. група радянських диверсійних партизанів-парашутистів зіткнулася з німецьким жандармсько-поліційним відділом в околицях села Озірці Людвипільського району Костопільської округи. У результаті бою між ними було вбито кількох німців-жандармів та кількох представників української поліції. Партизани далі пішли своєю дорогою, а німецька влада приступила до виконання акту “солідарної відповідальності” – знищення місцевого цивільного населення,

діяльність якого пов'язували з військовими діями партизанів. 16 грудня 1942 р. на місце згаданих подій прибула жандармерія й поліція з округи та перестріляла фактично всіх жителів Озірців, а саме село було спалене. Населення Озірців у своїй більшості складали поляки. Т. Бульба-Боровець так описує варварські дії виконавців цієї “відплатної акції”: “А “Герої” з труп'ячими головами на лобах, сидячи в кріслах біля ям, цілий день сікли з автоматів безборонних людей, бродили по коліна в мозку і крові, ногами дотоптували конаючих жінок і кидали живцем у вогонь немовлят” [212, s. 175].

Т. Бульба-Боровець у листі до Е. Коха засуджує дії німецької влади: “Я позволю собі запитати Вас, Пане “Володарю” України, яким правом та Ваша державна банда виконала цей дикунський акт. Тут не є прифронтowa зона. В кожній цивілізованій державі зобов'язує порядок переведення докладного слідства та карання тільки винувників, а не кого запопало. Натомість так, як це чините ви, чинить тільки та банда, якій вже усувається ґрунт спід ніг. Нечуване в історії цивілізованого людства масакрування жінок і дітей є останнім, ганебним і безсилим засобом.

В селі Озірцях було 90% польського населення. Однак тому, що воно входило до складу населення України, я вважаю за свій обов'язок стати в його категоричній обороні. Ми не будемо толерувати ані одної краплини безневинної крові громадян України, без огляду на їх національну приналежність” [212, s. 175-176].

Багато подібних фактів були сфабриковані німецькою пропагандою з метою компрометації бульбівського партизанського руху. Часто вся вина за спричинений самою німецькою окупаційною владою жахливий стан в Україні покладалася на бульбівський рух. Не була винятком і ситуація в селі Озірці. Т. Бульба-Боровець відповідає на це так: “Завданням української партизанки, як зародка Української Національної Армії, є оборона цивільного населення України перед кожною окупаційною владою, а не наражування його на зайві та передчасні репресії; при чому категорично стверджується, що з провокаційним вбивством кількох німців, яке послужило причиною до розстрілу мешканців

села Озірець, українські партизани – нічого спільного не мають. Подібних нерозважних актів українська партизанка з засади не виконує” [125, арк. 9; 172, арк. 1].

Фабрикації активно пропагувалися й радянською історіографією [396, с. 180-181; 397, с. 84]. Певна частина сучасних українських дослідників національного руху опору продовжують радянські “історичні традиції”. У серії розвідок М. Шелюга, члена Спілки журналістів України, діяльність Т. Бульби-Боровця висвітлюється лише з негативних позицій, матеріал тенденційно підібраний, причому подекуди спостерігається фальсифікація джерел. У книзі “Вони несли біду, або юридична оцінка діяльності ОУН-УПА” М. Шелюг, цитуючи Т. Бульбу-Боровця (“Армія без держави”, с. 272), зазначає, що в червні 1943 р. штаб Т. Бульби-Боровця отримує від М. Лебеда завдання “негайно і якнайскоріше закінчити акцію тотального очищення української території від польського населення...” [502, с. 16]. В оригіналі в тезі Т. Бульби-Боровця йдеться про те, що це завдання отримав “штаб нової УПА”, а не УПА Т. Бульби-Боровця, оскільки з цього часу назва “УПА” вживається Військовими відділами ОУН(Б), а з липня 1943 р. збройні сили Т. Бульби-Боровця виступають під назвою “УНРА”.

Позицію отамана, спрямовану на захист представників національних меншин, підтверджують також учасники українського руху опору. Так, полковник Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненко у книзі спогадів “Збройна боротьба на Волині” зазначає, що Т. Бульба-Боровець рішуче виступав проти знищення представників національних меншин, в тому числі польської, перш за все жінок та дітей [251, с. 51].

Незважаючи на це, рядовим воякам бульбівських формувань не вдалося уникнути антипольських виступів, про що свідчать радянські архівні матеріали [39, арк. 18; 59, арк. 148; 95, арк. 69; 103, арк. 8]. Однак назвати навіть приблизну цифру знищених у протистоянні з бульбівцями поляків, перш за все цивільних, на сьогодні досить складно. За винятком окремих повідомлень, такі статистичні дані в більшості джерел відсутні.

Як ми вже зазначали, на території Рівненської області існували польські національні загони, які ставили перед собою завдання ведення боротьби проти українських націоналістичних формувань, у тому числі й проти відділів бульбівців [30, арк. 5; 70, арк. 131-132]. Часто такі польські формування створювалися або підтримувалися як Німеччиною, так і СРСР. У такому випадку підрозділи Т. Бульби-Боровця змушені були вести з ними бої й не уникнули агресії проти цивільного польського населення українських земель.

Німецька влада часто використовували поляків у боротьбі проти націоналістів бульбівців та бандерівців. Наприклад, у так званий Костопільський куш, до якого німці включали Костопіль, Березне, Бистричі, Степань та інші населені пункти для боротьби з бандерівцями та бульбівцями був висланий добре озброєний польський батальйон (“поляки з-за Бугу”) у кількості 500 чоловік, який розміщувався за Дніпром [63, арк. 24; 452, с. 56]. Практику розпалювання міжнаціональної ворожнечі використовувала також радянська сторона, яка для боротьби з націоналістами також схиляла поляків [63, арк. 38]. Один із учасників бульбівського руху Я. Бричко згадував: “Стали бити німців, а німці нас. Поляки теж нас били. І ми не давали спуску полякам і ковпаківцям. Почалася різня, поляки палили наші села, а ми їхні, бо поляки були разом з ковпаківцями. Мою Карпилівку і Борове поляки з ковпаківцями спалили до тла, а ми спалили Окопи, Довган, Будки. Може то робилося неправильно, бо було усе на руку німцям і комуністам”¹.

Проте в деяких радянських повідомленнях, зокрема в докладі командира партизанських загонів Житомирської області генерал-майора О. Сабурова Начальнику УШПР комісару держбезпеки Т. Строкачу, зустрічається нерозрізнення різних гілок українського національного руху, зокрема бульбівців і бандерівців [82, арк. 15-19; 212, с. 192]. У цьому повідомленні радянський командир помилився через активну пропаганду ОУН(Б). Тому тут виразно

---

¹ Цит. за: Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / В. Сергійчук. – Київ : Українська Видавнича Спілка, 2003. – С. 37.

бандерівський рух названий “бульбівцями”, який керується засадами, сформованими у “Декалозі українського націоналіста”: “Бульбівці проголошують гасло “Або добудемо самостійну Україну, або згинемо за неї”. Серед бульбівців поширені 10 заповідей...

Бульбівці здійснюють напади на польські села, дрібні німецькі групи і дрібні групи партизан.

В с. Гурля Людвипільського району бульбівці пов’язали дві польські сім’ї, вивели їх до лісу і по-звірячому зарізали кинджалами...

На хуторі Берестовець 10 травня бульбівці вирізали 11 поляків.

В с. Олександрівка 21 травня бульбівці перебили частину польського населення і спалили село...” [82, арк. 18-19]. Однак, як відомо, так званий “Декалог”, або “10 заповідей українця-націоналіста” виражає ідеологічні принципи інтегрального націоналізму ОУН. Подібні випадки ототожнення дій різних українських повстанських формацій у радянських документах не є поодинокими [16, арк. 13-14; 17, арк. 13-14; 65, арк. 67; 83, арк. 109].

Отже, оскільки польські національні організації мали територіальні претензії до частини Західної України, Т. Бульба-Боровець намагався уникнути з ними протистояння шляхом укладання договору про нейтралітет. Незважаючи на провал переговорів, отаман не ставив перед своїми формуваннями завдання боротьби проти польського населення українських земель, що було в контексті генеральної політичної лінії захисту представників національних меншин ПС – УПА(Б-Б) – УНРА, які, поряд з етнічними українцями, на рівних правах могли входити до складу громадян України і, крім того, вступати до лав бульбівських збройних формувань. Однак відділам Т. Бульби-Боровця довелося вести збройне протистояння з окремими польськими національними формуваннями, які ставили перед собою мету боротьби з українським рухом опору, а частині рядового складу бульбівців не вдалося уникнути виступів по відношенню до цивільного польського населення.

3.3. Діяльність УПА(Б-Б) – УНРА в контексті національного руху опору

Українські національні сили вступили в Другу світову війну розрізненими групами. За відсутності єдиної політичної лінії багаточисельні збройні партизанські формування об'єднувалися, розпадалися, вели між собою переговори. В умовах наступу на український національний рух радянських партизанських формувань, німецької влади, претензій польських національних організацій об'єктивно постало питання про об'єднання всіх українських військових та політичних осередків.

У другій половині 1942 р. Т. Бульба-Боровець виступає з ініціативою консолідації існуючих українських національних політичних угруповань в єдиний загальнонаціональний центр. Таким центром всенаціональної політики мала стати Українська національно-революційна рада. Створення органу всенаціональної політики, яким мала б бути УНРР, з причини відсутності єдиного політичного керівного центру, на думку Т. Бульби-Боровця, було на той момент “пекучою життєвою konieczністю”. Щоб зміцнити належне становище УНРР та створити їй умови безпечної праці, УПА готова, на випадок небезпеки, взяти склад Ради під охорону своєї збройної сили [212, s. 177-178].

З ідеєю організації УНРР Головна Команда УПА(Б-Б) через лист звертається до ОУН(Б), ОУН(М) та до українських націонал-демократів. Із цих угруповань, на думку розробників консолідаційного проекту, повинен бути створений основний склад УНРР, який матиме змогу залучати до участі в роботі Ради представників інших національних політичних осередків та безпартійного громадянства з усіх етнографічних українських земель. У листі отаман зазначав, що в час, коли український народ є політично роздроблений, жодна з чинних політичних груп самотійно не в силі впливати на політичне життя всієї України. Неможливою є також консолідація через насильну або добровільну ліквідацію тих чи інших політичних представництв, адже в першому випадку це викликало б руйнуючу міжусобицю, а в другому – було б перекресленням всіх

досягнень та традицій певних політичних організацій. З цього погляду найреальнішою формою консолідації вважалося тільки взаємне порозуміння та створення міжорганізаційної надбудови з компетенціями всенаціонального політичного органу. Кожна з політичних організацій залишала б за собою право збереження своєї організаційної форми та подальшої ідеологічно-програмної роботи. Загальнополітична ж лінія та революційна акція повинні підпорядковуватися УНРР як центрові державного будівництва [212, s. 177-178].

Проти організації УНРР виступила ОУН(Б), що було зумовлено перш за все тим, що в цей час у бандерівців було вкрай негативне ставлення до питання партизанської збройної боротьби (в тому числі до діяльності бульбівців), про що наголошувалося у листівці “Партизанка і наше ставлення до неї” (жовтень 1942 р.) [50, арк. 27].

Крім того, лібералізм УНРР був неприйнятний для ідеології ОУН(Б), керівництво якої вважало, що об'єднання всіх національних сил необхідно здійснити на базі революційної ідеології ОУН. У документах бандерівців зазначено: “ОУН має за завдання дати ініціативу бути проводом і авангардом у реалізації усіх наведених цілей по змозі в цілій Україні, а передусім там, де уже своєю організацією і боротьбою опанувала терен” [197, с. 53]. Засідання Проводу ОУН(Б) визнало потребу посиленої боротьби проти всіх проявів політичного опортунізму. Визнаючи вимогу творення одного революційного фронту боротьби найважливішим завданням, Провід ОУН вважає, що це завдання мусить бути проведено, окрім усього іншого, на усвідомленні того, що творення єдиного революційного фронту повинно здійснюватися у площині революційно-самостійницької концепції ОУН [107, арк. 4]. Цю концепцію ОУН(Б) розпочала втілювати в життя з початком Другої світової війни. У 1941 р. начальний командант Української національної революційної армії, яка поряд з Українським військовим легіоном діяла під керівництвом ОУН(Б), Легенда видав наказ: “Всім Українським стихійно створеним боєвим групам, повстанчим відділам і загонам, негайно підпорядковуватися Командуванню Української Національної Революційної Армії та передати в розпорядження її

все військове майно й засоби.

Дальше самочинне творення збройних військових відділів заборонене.

До тих, що не виконають цього наказу, будуть застосовані з усією рішучістю революційні заходи, як до зрадників і шкідників Держави. Спіймані зі зброєю в руках будуть розстріляні на місці” [111, арк. 1].

Принципам тотальної диктатури революційної ОУН Т. Бульба-Боровець протиставляв ідею єдності українського народу на засадах демократії, де всі мають рівні права та рівні обов’язки. У відкритому листі до членів Проводу ОУН бандерівського крила отаман писав: “Ми стверджуємо світоглядovu багатогранність серед українського народу і не бачимо потреби ліквідовувати її штучними засобами штучної “єдності”, а вважаємо, що саодинок правильна буде та концепція, яка замість розпалювати внутрішню міжусобицю за владу, змобілізує всі сили народу до боротьби в першу чергу з зовнішніми ворогами та підпорядковує її не тій чи іншій партії, а маєстату нації і держави” [46, арк. 428-429].

Незважаючи на генеральну політичну лінію, ОУН(Б) на початку 1943 р. приймає рішення про проведення переговорів зі штабом УПА(Б-Б). На думку деяких дослідників, таке рішення мотивувалося певними об’єктивними причинами: початок формування власних збройних формувань ОУН(Б) та їх спрямованість на антинімецьку боротьбу вимагали пошуку союзників [319, с. 151]. Окрім того, важливою причиною початку переговорів із бульбівцями були протиріччя в самому бандерівському проводі, частина якого, виступивши проти політики диктаторства М. Лебеда, позитивно поставилася до питання організації єдиного центру всенарціональної політики.

22 лютого 1943 р. до штабу УПА(Б-Б) прибув політичний референт Краєвого Проводу ОУН(Б) на північно-західних українських землях Я. Бусол (“Роман Галина”). Він заявив, що ОУН(Б) змінила погляд на проблему повстанської боротьби та пропонує розпочати переговори про спільну акцію всіх революційних сил України в лавах УПА [294, с. 139].

Наступна спільна нарада була запланована на 21 березня 1943 р., однак

через відсутність бандерівців не відбулася. Це змусило Т. Бульбу-Боровця звернутися до ОУН(Б) із листом, у якому він наголосив, що повинна існувати єдина національна армія, до складу якої можуть входити всі сили, незалежно від партійно-політичної приналежності. Українська національна армія повинна підпорядковуватися лише лінії загальнонаціональної політики, а не окремій партії чи світогляду. У листі отаман засудив спробу бандерівців організувати загальнонаціональний зрив, що, на його думку, ще зарано, оскільки може призвести до передчасних репресій німців проти цивільного населення. Він також застерігав, що бандерівська політика перетягування до себе військових з інших угруповань, їх поділ на “наших” і “ваших” у недалекому майбутньому може призвести до братовбивчої війни. Т. Бульба-Боровець із метою організації єдиного командування всіх українських військових сил черговий раз закликає ОУН(Б) дати до Головної Команди УПА своїх людей та позитивно поставитися до проекту організації УНРР [175, арк. 1-3; 212, с. 180-183].

9 квітня 1943 р. на переговорах між УПА(Б-Б) (представники: Т. Бульба-Боровець, Л. Щербатюк) та ОУН(Б) (представники: В. Івахів (“Сонар”), Р. Петренко (“Омелько”)) сторони не дійшли згоди у жодній із політичних домовленостей, лише домовились про спільну назву “УПА” для збройних формувань та створення єдиного військового штабу [294, с. 140-141].

Як зазначає Т. Бульба-Боровець, серед основних питань, запропонованих бандерівцями на переговорах 9 квітня 1943 р., які не знайшли підтримки в Головної Команди УПА(Б-Б), була пропозиція підпорядкування бульбівської УПА не еміграційному Урядові УНР, а політичній лінії ОУН(Б); визнати проголошення української державності 30 червня 1941 р. як єдину державну концепцію України; підпорядкувати армію Проводу ОУН(Б). Т. Бульба-Боровець також категорично відкинув пропозицію бандерівців очищення української території від польського населення [220, с. 251].

9 квітня 1943 р. було вирішено продовжити переговори на початку травня 1943 р. Однак на заплановану зустріч поручник Сонар не прибув, тому нова зустріч за участі УПА(Б-Б), ОУН(Б) та ОУН(М) була знову перенесена. Проте

20 травня (за іншими даними 22 травня) 1943 р. на чергові переговори від бандерівців знову ніхто не прибув і вони остаточно перервалися. Пізніше ОУН(Б) повідомила, що Сонар загинув за нез'ясованих обставин, а іншого уповноваженого на переговори М. Лебедь на призначив. Як зазначають деякі автори, поручник Сонар позитивно ставився до питання організації спільного штабу збройної боротьби, що йшло врозріз генеральній ідеологічній лінії бандерівців [220, с. 252; 254, с. 22; 434, с. 127].

Можна стверджувати, що на заваді створення будь-якої координаційної міжпартійної організації між бандерівцями, з одного боку, та бульбівцями і іншими силами українського руху опору, з іншого, окрім небажання Проводу ОУН(Б) досягти рівноправної співпраці з усіма українськими політичними силами [319, с. 153], стояли особисті амбіції керівника ОУН(Б) М. Лебеда, який очолював Головний Провід після арешту німцями на початку липня 1941 р. С. Бандери. М. Лебедь був відомий як хороший організатор і вмілий конспіратор, однак, його політика диктаторства, зокрема думка про те, що в умовах глибокого підпілля будь-яка демократія в рядах ОУН недопустима, викликала невдоволення серед частини членів Головного Проводу ОУН(Б), зокрема Р. Шухевича [137, арк. 335]. Такі протиріччя в керівництві ОУН(Б) добре розумів Т. Бульба-Боровець, який у переговорах із німцями неодноразово вимагав звільнення українських політичних в'язнів, серед яких С. Бандери [20, арк. 2-4; 31, арк. 51-53; 173, арк. 1], який, на думку отамана, міг вплинути на генеральну політичну лінію революційної ОУН. Отаман у відкритому листі до членів Проводу ОУН(Б) зазначав: "...ми дуже тішилися, коли б сьогодні наш товариш по революційній боротьбі Степан Бандера був на волі і мав вплив на роботу Вашої організації. Ми глибоко переконані, що цей революціонер після гіркого досвіду з "тотальною диктатурою" 1941 р., що позначилося смертю таких людей як полковник Сціборський, сьогодні поставив би роботу Вашої організації на правильний шлях, на шлях всенародньої консолідації і будови муру єдиного революційного фронту" [46, арк. 434].

На відміну від ОУН С. Бандери, контакти та співпраця між ОУН А. Мельника та Т. Бульбою-Боровцем не припинялися протягом всього часу активної повстанської діяльності останнього, яка бере свій початок з військової угоди між ОУН(М) та Поліською Січчю у серпні 1941 р. У червні 1942 р. бульбівський партизан Муха налагодив контакти з командиром Топчанської боївки ОУН(М) Мулярем для встановлення пунктів зв'язку на Межиріч. Кілька разів на переговори в штаб Т. Бульби-Боровця як зв'язковий прибував Михайло Шморгун, а згодом до штабу, як постійний представник мельниківців, делегується Антін Баранівський, який встановив контакти між боївками ОУН(М) та УПА(Б-Б). Для ОУН(М) характерними тепер вже були не лише контакти з Т. Бульбою-Боровцем, але й спільні дії. Зокрема М. Шморгун і А. Баранівський неофіційно брали участь у переговорах Т. Бульби-Боровця з радянськими представниками в кінці 1942 р. [254, с. 15; 434, с. 122]. Весною 1943 р. до штабу УПА(Б-Б) ОУН А. Мельника висилає свого представника О. Ждановича, який тут працював у ранзі сотника, для посилення співпраці [253, с. 8].

За повідомленнями ряду радянських джерел, серед яких доповідна записка керівника обласного штабу партизанського руху Рівненської області генерал-майора В. Бегми секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову та Начальнику УШПР Т. Строкачу, з початком 1943 р. на території Західної України почала створюватися нова політична організація – “Українська національно-демократична партія”, яка остаточно організаційно сформувалася в червні 1943 р. і ставила перед собою мету об'єднання всіх націоналістичних течій під одне керівництво [41, арк. 5; 66, арк. 21; 73, арк. 241; 95, арк. 92; 96, арк. 60]. У згаданих повідомленнях зазначено, що Центральний комітет УНДП у цей час розміщується в одному з північних районів Волинської області, а в північно-західній частині України й південній частині Білорусі УНДП має своє військове формування – Українську повстанську армію під командуванням Т. Бульби-Боровця.

Ідея створення української національної політичної сили в часи Другої світової війни не нова, зокрема в кінці 1942 р. німцями були перервані спроби організації Націонал-української партії на території Житомирської області [8, арк. 4, 10]. Як згадує Т. Бульба-Боровець, ідею заснування політичної партії, яка б вела, насамперед, ідеологічно-світоглядну боротьбу проти компартії, німців та правих націоналістів пропонував йому ще в період діяльності Поліської Січі колишній приятель по Березі Картузькій, певний час член ОУН(Б) (який у ній очолював групу лівополітичного спрямування, що в 1942 р. була включена до організаційного та ідейно-політичного формування УПА(Б-Б) [309, с. 262]), І. Мітринга. Т. Бульба-Боровець тоді відмовився від цієї пропозиції, аргументуючи своє рішення тим, що не вважає за необхідне підпорядковувати військо будь-якій партії [220, с. 163-164]. Однак ідейна суперечність між бандерівцями та бульбівцями вплинула на переконання Т. Бульби-Боровця, який прийняв рішення створити УНДП. На нашу думку, партія мала стати політичною надбудовою УПА(Б-Б) для політичного та ідеологічного протистояння ОУН(Б). На рішення Т. Бульби-Боровця про створення УНДП не вплинуло й одне із програмних положень бульбівського руху, у якому проголошено: “УПА не підлягає жодній політичній партії. Свою діяльність УПА підпорядковує тільки законному Урядові української держави” [221, с. 106].

Німці уважно стежили за процесом творення нової політичної сили, яку вони пов’язували з іменем Т. Бульби-Боровця. У німецькій листівці “Тарас Бульба творить нове об’єднання”, що мала на меті скомпрометувати бульбівський рух в очах місцевого населення, зазначено: “До багатьох об’єднань, груп або організацій, що тут на Волині буквально накидаються населенню, щоб зробити його “щасливим”, долучається нове об’єднання, утворене ватажком бандитів Боровцем. Це нове об’єднання має сміливість називатися “національ-демократичною” партією?” [102, арк. 62-62зв; 143, арк. 21-23].

Т. Бульба-Боровець намагався залучити до складу УНДП представників різних військово-політичних сил: “Українські комуністи, демократи, націоналісти і монархісти, якщо ви хочете боротися за Україну самостійну на демократичних основах, вступайте в наші ряди!” [264, с. 1]. У Центральний комітет УНДП ввійшли Мітринга, Ривак, Щербатюк, Турчманович та керівник ФУРу Яворенко [228, с. 35, 39].

Ідеї лівополітичного спрямування, на які спиралася УПА(Б-Б), знайшли своє відображення в політичній програмі УНДП. У друкованому органі партії – газеті “Земля і влада” – від червня 1943 р. Центральний комітет УНДП проголошував Українську національно-демократичну партію партією українських трудящих міста і села, яка веде боротьбу за повне національне визволення українського народу і одночасно за владу українських трудящих у визволеній від чужого гніту Україні, за перебудову Європи та Азії за принципом самовизначення націй. В основних принципах української націонал-демократії, які повинні були стати основою майбутнього політичного та соціального устрою держави, було проголошено: “Перше: Вся українська земля разом зі своїми надрами і наземними багатствами є власністю цілого українського народу. Друге: Вся влада в Україні належить до українських трудящих міста та села” [264, с. 2].

УНДП займала, окрім антирадянської, антинімецьку позицію: “...Українська Націонал-Демократична Партія кличе сьогодні революційні сили всіх народів Європи та Азії до боротьби проти німецько-фашистського та російсько-більшовицького гніту” [264, с. 3]. Позиція двофронтної боротьби була також висловлена у зверненні Центрального комітету УНДП “Український народі!” в червні 1943 р. У ньому було зазначено: “Українці німецької та російської тюрм народів, пам’ятаймо, що одинокою силою, що зможе нас визволити від “визволителів” – це українська національна революція, оперта на озброєній силі українського народу!” [52, арк. 21; 115, арк. 1].

Друкований орган УНДП “Земля і влада” мав розділ, який містив матеріали УПА(Б-Б). Сам Т. Бульба-Боровець був автором ряду статей часопису

та продовжив тут започатковану в “Гайдамаці” рубрику “Лісова пошта” у формі “Листа Гаврила Обруча до Гітлера”. Газету нелегально поширювали серед місцевого населення. У такий спосіб поширював видання серед мешканців Смільчина у Звягельському повіті на Волині (нині Житомирська область) і полковник Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненко [251, с. 43].

Починаючи з травня 1943 р. військові формування ОУН(Б) все частіше вживають бульбівську назву “УПА” [117, арк. 1]. А в часописі “До зброї” за липень 1943 р., який видавав політичний відділ новоствореної УПА, зазначено: “Політична боротьба українського народу за Українську Державу увійшла в нову фазу. На це склалися ріст внутрішньої сили українського народу і зовнішня політична обстановка. Виявом цієї організованої боротьби є Українська Повстанча Армія (УПА)” [51, арк. 94].

Головна Команда УПА(Б-Б) з метою збереження самоідентифікації своїх збройних формувань та з метою “відмежувати українські демократичні збройні сили від масових злочинів, що їх почали робити під маркою УПА непочитальні елементи українського вождизму М. Лебеда” видає 20 липня 1943 р. наказ № 80 про зміну назви організації: “З огляду на те, що в рядах Української Повстанчої Армії об’єднується багато досі окремо діючих партизанських відділів та з’єднань з усіх областей України, чим партизанська боротьба переходить в площину широкої всенародньої революційної боротьби цілого українського народу проти загарбників – Головна Команда Української Повстанчої Армії постановляє переіменувати Українську Повстанчу Армію на УКРАЇНСЬКУ НАРОДНЮ РЕВОЛЮЦІЙНУ АРМІЮ” [265, с. 1]. У зв’язку з перейменуванням “Української повстанської армії” на “Українську народну революційну армію” (УНРА), Головна Команда УНРА 20 липня 1943 р. усім командирам відділів видає наказ № 81 про те, щоб в подальшому виступати лише під назвою “Українська народна революційна армія” [265, с. 1]. Аббревіатура “УНРА” не була новою в українському русі опору. Вперше вона (“Українська національна революційна армія”) була використана ОУН(Б) у 1941 р. для означення власних збройних сил [111, арк. 1].

У “Короткому організаційному статуті УНРА” було проголошено, що УНРА – це надпартійна військово-революційна організація та осередок революційної боротьби всіх трудящих України за свою незалежну демократичну державу, де всі громадяни будуть мати рівні права та рівні можливості. Її революційна робота ґрунтувалася на демократичних основах міжпартійного порозуміння, щоб таким чином об’єднати всі сили українського народу у боротьбі за визволення України та створити єдиний всенародний революційний фронт.

Згідно зі статутом, до лав УНРА могли входити всі українці без огляду на їх політичні переконання та партійну приналежність, а також безпартійні та представники національних меншин, що вважають Україну своєю батьківщиною й готові чесно боротися за відбудову української незалежної держави. У ряди УНРА могли включатися також іноземці, які або організовують у загальній боротьбі поневолених народів за своє звільнення окремі національні відділи при УНРА, або вступають в УНРА індивідуально [38, арк. 103; 44, арк. 159].

Відповідно до проголошеної програми, до складу збройних відділів УНРА, окрім власне бульбівських формувань, входили рівненська група ОУН(М) під командуванням поручника Волинця (О. Яценюк), представники ФУРу, УНР, гетьманців, УНДП, Вільного козацтва УНАКОР тощо [254, с. 24; 434, с. 124]. Відділи ОУН(М) часто виступали під назвою “Оборона України” [423, с. 95].

Верховним органом УНРА була Політична Рада УНРА, яка окреслювала генеральну політичну лінію, тактику та інші напрями в революційній роботі для Головної Команди УНРА. Політичну Раду вважали найвищим політичним органом до того часу, поки не з’явиться всеукраїнський орган національної політики. У такому разі Політична Рада буде ліквідована, а УНРА – підпорядкована цьому органу [38, арк. 103]. До складу Політичної Ради УНРА входили представники політичних угруповань та позапартійні представники українських земель, об’єднані для революційної боротьби, основаної на

міжпартійному взаєморозумінні: І. Порада (представник Української народної демократичної партії), М. Даниленко (від Союзу українських комуністів-самостійників), О. Жданович (представник організації українських націоналістів під проводом полковника А. Мельника), С. Мазепа (представляв безпартійне громадянство) та А. Бочанов (представник козаків Дону та Кубані) [38, арк. 113; 44, арк. 127]. Проте, як зазначає В. Дзьобак, Політична Рада не мала вагомої політичної сили і носила більше демонстраційний характер [319, с. 158; 419, с. 151].

Керівництво бойовими діями здійснювала Головна Команда УНРА, до складу якої входило 5 чоловік: командуючий УНРА, командант територіальної армії (перший заступник командуючого УНРА), командир діючої армії (другий заступник командуючого УНРА), начальник Головного штабу та секретар Головної Команди. Всю свою роботу Головна Команда УНРА проводила через Головний штаб УНРА, який поділявся на відповідну кількість відділів.

Організаційно УНРА була поділена на територіальну УНРА як підпільну військово-революційну організацію та діючу УНРА як безпосередню військову силу, які були підпорядковані Головному штабу та Головній Команді УНРА.

Територіальна армія виконувала всі функції адміністративного характеру і свою організаційну структуру пристосовувала до адміністративного поділу країни. Відповідно, до її складу входили обласні, окружні, районні та сільські команди, кожна з яких поділялася на 5 відділів: організації зв'язку, пропаганди та політичної освіти, військової підготовки, розвідки і контррозвідки та адміністративно-господарський відділ. Кожну команду очолював командант, призначений командантом вищої команди. Завдання команданта полягало в призначенні начальників відділів своєї команди та проведенні революційної роботи. Командант також відповідав за діяльність своєї команди перед командантом вищої команди. Обласні команди підпорядковувалися безпосередньо Головному штабу УНРА. Членами територіальної армії могли бути лише добровольці.

Діюча армія проводила безпосередню збройну боротьбу і організовувалася на загальних військових засадах під керівництвом оперативного штабу, що підпорядковувався Головному штабу УНРА. Військовими діючої армії могли бути як добровольці, так і мобілізовані.

Усі члени та військові УНРА давали клятву не складати зброї й не припиняти революційної боротьби поки не буде досягнута найвища мета для всіх трудящих України – самостійність української держави [38, арк. 104-105].

У політичному плані через досягнення незалежності України УНРА проголошувала боротьбу за демократію, народовладдя в українській державі, де трудящі будуть мати змогу через вибраних ними представників керувати державними справами та їх контролювати. Відповідно до цього, заперечувалася будь-яка диктатура. Проголошувалася боротьба за основні права та свободи: свободу думки, слова і преси, товариств, творчості, за пошанування людини, її гідності та переконань, за право на вільний культурний розвиток.

Проголошена соціальна платформа відзначалася лівополітичним спрямуванням: справедливий соціальний лад без буржуазії та панування приватного чи державного капіталу, класових і партійних привілеїв. Висловлювалося гасло боротьби за вільну і не експлуатовану працю робітників на заводах і шахтах, які будуть власністю українського народу. Для селян було заплановано безкоштовний розподіл земель. Вони вільним вибором у сільських громадах визначатимуть форму землеволодіння – індивідуальну, кооперативну чи колективну. Передбачався вільний розвиток дрібного ремесла та торгівлі. Трудовій інтелігенції гарантувалася свобода і забезпечення праці. Приватна ініціатива в майбутній українській державі допускалася під контролем народу через органи державної влади [38, арк. 109; 44, арк. 159].

У часописі УНРА “Оборона України” О. Жданович, який певний час працював у її редакції, так визначив завдання УНРА: “Ми боремось за повну свободу українського народу, яку можна досягнути лише створивши українську незалежну державу. Ми боремось проти скажених імперіялізмів Москви й Берліна, за свободні держави всіх поневолених народів на їх етнографічних

землях.

Боремось за могутню державу трудящих України, що стане сторожем порядку на межі Заходу й Сходу, що забезпечить інтереси робітництва, дасть йому вільну працю на заводах і шахтах, які будуть власністю народу, а не капіталістів; державу, що розвине свободну творчість трудової інтелігенції, що дасть селянам мільйони гектарів української землі на умовах ними самими усталених” [265, с. 1-2].

Часописом УНРА була газета “Оборона України”, яка видавалася в друкарні УНРА № 2. Всього вийшло 2 номери газети: № 1 від 1 серпня 1943 р. [265] та позачергове видання від 4 серпня 1943 р. [266]. Т. Бульба-Боровець запропонував редагування “Оборони України” У. Самчуку (редактор рівненського часопису “Волинь”), однак отримав негативну відповідь [246, с. 331-332]. Відмова У. Самчука змусила Т. Бульбу-Боровця надіслати йому листа (“Лист Гаврила Обруча з Полісся до Уласа Самчука”), де У. Самчук названий “гадом”, “антихристом”, “гітлеровим викидишем”. Цей лист неодноразово використовувався в радянській публіцистиці для звинувачень У. Самчука у його співробітництві з німецькою окупаційною владою [246, с. 334; 329, с. 72]. Подальші події свідчать про подолання конфронтації, яка виникла між Т. Бульбою-Боровцем та У. Самчуком у 1943 р. [247, с. 21; 329, с. 99].

Як показує зміст часопису “Оборона України”, рух Т. Бульби-Боровця стоїть на відкритих антинімецьких позиціях. Газета стала важливим засобом пропаганди, її, власне, і редагував відділ пропаганди при Головній Команді УНРА. Про це також свідчить її тираж, зокрема № 1 від 1 серпня 1943 р. вийшов накладом 38000 екземплярів, що дозволяло поширити видання на досить значну територію.

Позачерговий номер “Оборони України” від 4 серпня 1943 р. містив “Відкритий лист до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери”, який був адресований ОУН(Б) із пропозицією створити УНРР як єдиний міжпартійний орган всенародної політики та

головний центр державного будівництва, тому що: “Українську Державу зможемо збудувати лише тоді, коли об’єднаємо під одним прапором боротьби за незалежність весь народ, кожную гвинтівку, кожного українця без огляду на його політичні переконання, без огляду на те, чим він був учора”. Крім того, у листі Т. Бульба-Боровець вдається до критики політики бандерівців [46, арк. 434; 266]. Позачергове видання “Оборони України” мало й інше важливе пропагандистське завдання – схилити на свою сторону ту частину населення, яка підтримувала інтегральних націоналістів.

З кінця літа 1943 р. ідейне протистояння між відділами УНРА та УПА доповнилося збройним. Остання, взявши курс на роззброєння націоналістичних формувань бульбівців, мельниківців, ФУРу, розпочала відкриту збройну боротьбу за першість у національному русі опору [119, арк. 1]. За словами Г. Полікарпенка, М. Лебедь розпочинає “божевілля братовбивчої війни” [434, с. 128].

В історіографії висловлені різні припущення щодо такої політики бандерівців. Радянські вчені підтримували думку (яка не відповідала дійсності), що літом 1943 р. між керівництвом УПА та німецькими інстанціями була досягнута домовленість про ізоляцію Т. Бульби-Боровця та приєднання його формувань до складу УПА [319, с. 159; 419, с. 151]. Неправдоподібно звучать також твердження представника пробандерівської еміграційної історіографії Л. Шанковського про те, що відносини між ОУН(Б) та Т. Бульбою-Боровцем у 1942–1943 рр. були “дуже добрі” і “взаємини погіршилися щойно тоді, коли в штабі УПА о. Бульби знайшли пристановище різні політичні діячі ворожі ОУН Бандери, а теж большевицькі агенти... Тоді почався пробандерівський курс “першої” УПА” [498, с. 14]. На початку 90-х рр. ХХ ст. було зроблене припущення, що початок збройному протистоянню між УПА та УНРА дала публікація Т. Бульбою-Боровцем критичного за своїм змістом “Відкритого листа до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери” [319, с. 159; 419, с. 151]. На нашу думку, основною причиною

протистояння було намагання бандерівського Проводу послабити опозиційний бульбівський рух, який набрав серед населення значної популярності.

18 серпня 1943 р. на Костопільщині бандерівці, за різними даними, у складі від трьох до шести сотень вояків [319, с. 161] під командуванням курінного Дороша оточили Людвипільську сотню УНРА, яка за наказом отамана змушена була відступити без бою, щоб уникнути братовбивства. Бандерівці зуміли захопити в полон понад 100 рядових вояків та трьох полковників УНРА, а також дружину Т. Бульби-Боровця [254, с. 27-28], до якої було застосовано фізичні методи впливу з метою виявлення деяких таємниць її чоловіка, зокрема місць розміщення магазинів зброї та друкарні. Дружина отамана загинула в розпалі міжпартійної боротьби. За словами Т. Бульби-Боровця, 15 листопада 1943 р. ОУН М. Лебеда повідомила “...що Анна Боровець, як полька по національності (вона була чешка), була польським шпигуном серед українців і тому її засуджено ревтрибуналом (СБ – Авт.) на кару смерти та вирок виконано 14.XI.1943 р.” [220, с. 267]. Повідомлення про розстріл СБ А. Боровець є і в інших джерелах [249, с. 176]. В той же час представники ОУН(Б) у своїх публікаціях уже в післявоєнний час, висловлюючи суперечливі думки, намагалися заперечити факт знищення А. Боровець [373, с. 8; 383, с. 77; 407, с. 116; 542].

“Самого отамана “Бульбу”, – як зазначає Р.Петренко, – судив заочно польовий суд... На першому засіданні суду був внесок запропонувати “Бульбі” добровільно зголоситись на суд з повною гарантією особистої безпеки. “Бульба” на суд не з’явився. Основним звинуваченням “Бульби” було те, що він своїми переговорами з німцями і совітами вносив анархію і в без того складні етапи самооборони населення, що було основною ціллю Української Повстанської Армії. В своїй співпраці з ворогами “Бульба” дав їм доступ до запілля УПА, що спричинило ряд диверсій” [542]. Протестом Т. Бульби-Боровця проти таких дій бандерівців стало його звернення до членів Проводу ОУН(Б) від 24 вересня 1943 р., у якому отаман із сумом констатував: “Починаючи від 18.8.1943 р. ціла партійна сітка ОУН та відділи УПА прикоротили боротьбу з

німецькими окупантами та московсько-більшовицькими бандами, а скерували всю свою увагу та зброю проти... “головного ворога України – Бульби” [174, арк. 1].

6 вересня 1943 р. шеф військового штабу УПА групи “Заграва” Славута видав ультимативний наказ командирам відділів Т. Бульби-Боровця з вимогою перейти зі зброєю до 12 години 8 вересня 1943 р. до відділів УПА. У протилежному випадку, зазначено в документі, відділи отамана вважатимуться за ворогів та будуть силою підпорядковані наказам Головної Команди УПА [176, арк. 1]. Водночас ОУН-УПА делегувала до Головної Команди УНРА колишнього підстаршину УНРА Миколу Крука, який потрапив у полон і перейшов на сторону бандерівців. Він заявив, що як Провід ОУН, так і командування УПА хочуть відновити перервані переговори з керівництвом УНРА для спільної співпраці. Основною вимогою для її налагодження мало бути беззастережне підпорядкування УНРА політичній лінії ОУН С. Бандери та наказам Головної Команди УПА. У випадку погодження на підпорядкування, представники УНРА мали б можливість відігравати важливу роль в армії та адміністрації УПА. Через відмову прийняти ультиматум на УНРА чекає “революційний суд і смерть” [174, арк. 1].

УНРА подібних ультимативних вимог не підтримала, засудивши дії ОУН-УПА, яка продовжила політику роззброєння політичних опонентів. 27 вересня 1943 р. відділами УПА було обеззброєно 12 бульбівців у Тучинському районі, а в жовтні 1943 р. у Людвипільському районі було частково роззброєно один із відділів УНРА [141, арк. 51; 148, арк. 18]. Були випадки, коли бульбівців, які відмовлялися вступати до УПА, розстрілювали. Так, у селі Бережниця Сарненського району бандерівці роззброїли один із підрозділів УНРА, спалили його літературу, а тих, хто відмовився вступити у відділи УПА, розстріляли [67, арк. 9].

За даними Головної Команди УНРА за період з 18 серпня 1943 р. до 24 вересня 1943 р. відділами ОУН-УПА було вбито 5 командирів УНРА, поранено 11 козаків, у полон взято більше 100 чоловік. Крім того, вояками УПА було

“здобуто” багато матеріальних цінностей: коней, возів, канцелярського приладдя, медикаментів, одягу, харчових запасів, зброї, амуніції тощо. Як підкреслює Т. Боровець, зі сторони УНРА в бік ОУН-УПА до цього часу не був спрямований жодний постріл. ОУН(Б) цей факт кваліфікувався як слабкість УНРА, тому цілком закономірно, що “такий стан мусить скінчитися” [174, арк. 1].

Про силу протистояння між УПА та УНРА свідчать висловлювання самих представників бульбівських формувань, які на запитання чому вони не йдуть до бандерівців, щоб спільно воювати проти окупантів, відповідали: “Краще підемо до німців або червоних, як до бандерівців” [146, арк. 65; 147, арк. 72]. А 26 грудня 1943 р. група бульбівців у складі 20 осіб затримала біля села Медведівка районного виховника молоді ОУН-УПА. Забравши в нього одяг та взуття, вони сказали: “Ми знаємо хто ти такий, але пускаємо. Ми тебе не вішаємо, як вішають бандерівці, і як згинемо від них то по геройськи. Коли б нам зловити когось з С.Б. то ми його повісили б” [121, арк. 7]. Незважаючи на це, між рядовими бійцями УПА та УНРА подекуди відбувалося братання. Військові УПА знаходили порозуміння також із представниками мельниківців [254, с. 21]. Такі дії своїх вояків вищим керівництвом УПА розглядалися як злочин [120, арк. 8].

У цей час бульбівці започаткували масову антибандерівську пропаганду, поширивши серед місцевого населення листівку “Зозулине яйце” та ряд відозв, виданих відділом пропаганди Головного Штабу УНРА. Вони розповсюджували серед населення також газети “Земля і влада” та “Оборона України” [115, арк. 8-9; 117, арк. 7; 144, арк. 6-7; 146, арк. 65; 147, арк. 81-82, 167; 149, арк. 3зв; 359, с. 64]. Представники УПА в кінці 1943 р. відзначали, що на терені Рівненщини відділи УНРА в силу своєї порівняно незначної чисельності не представляли для них серйозної військової загрози, значно більшу загрозу вони вбачали в їх пропагандистській діяльності. Так, у звіті бандерівської Служби безпеки від 3 вересня 1943 р. зазначено, що “бульбівці в Степаньському та Людвипільському районах “поховали зброю і сидять безчинно”. У Степаньщині ведуть

пропаганду між населенням, щоб останнє не давалося змобілізуватися до УПА. Згадана пропаганда має послух” [127, арк. 4].

Своєю пропагандистською діяльністю Т. Бульба-Боровець стверджував рівноправність усіх політичних угруповань з УПА та засуджував дії бандерівців [149, арк. 5]. Політику ОУН-УПА засудили також багато інших українських національних діячів [230, с. 65]. У жовтні 1943 р. Український Центральний Комітет, який очолював професор В. Кубійович, публікує “Тези Українського Центрального Комітету для акції за вдержання українського правопорядку в Галичині”, де містилося таке застереження діяльності ОУН(Б): “Табір негачії хоче “будувати Україну” у боротьбі проти всіх: проти Німеччини, проти Польщі, Мад’ярщини, Румунії, Чехії, проти Москви і большевизму, а врешті і проти позитивного табору українського. В такій боротьбі проти всіх можна Україну звести хіба остаточно до могили” [36, арк. 31; 349, с. 73-74].

Часткова лібералізація ідеології інтегрального націоналізму відбулася лише на завершальному етапі Другої світової війни, коли в середині 1944 р. на зібранні представників усіх українських земель було створено Українську головну визвольну раду, що стала найвищим керівним органом українського народу на час революційної боротьби аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави. Платформа УГВР, окрім усього іншого, запропонувала важливі доповнення до доктрини інтегрального націоналізму, серед яких – більша терпимість до інших ідеологій [475]. В універсалі УГВР зазначено: “В Українській Головній Визвольній Раді зібрані всі представники активно-діючих революційно-визвольних сил сучасної України та передові одиниці з українських політичних середовищ, що в сучасний момент визнали за єдино правильну вповні незалежну платформу визвольної боротьби Українського Народу за Українську Самостійну Соборну Державу та будуть проводити її в життя.

До Української Головної Визвольної Ради можуть входити всі справді самостійницькі і незалежні сили України, не залежно від їх світоглядového та політично-групового спрямування, ті, котрі готові боротися за Суверенну

Українську Державу” [122, арк. 1].

Підпорядкування ОУН-УПА інших українських повстанських відділів, зокрема бульбівців та мельниківців, значно її посилило, а останніх, відповідно, ослабило. За повідомленнями радянських джерел, до червня 1943 р. найбільш сильним націоналістичним формуванням були бульбівці, кількість яких становила понад 6 тисяч чоловік. Своїм впливом вони охоплювали Людвипільський, Костопільський, Рокитнянський, Степаньський, Березнівський райони Рівненської області та деякі частини Волинської області [5, арк. 38; 27, арк. 2; 61, арк. 37; 75, арк. 52, 57]. Крім того, на території Рівненської області існувала націоналістична молодіжна організація Січ, яка нараховувала у своєму складі до 3 тисяч осіб і знаходилася під політичним впливом бульбівців [5, арк. 39; 61, арк. 28]. Однак вже з другої половини 1943 р. ситуація змінюється і основною течією українського національного руху на цьому етапі стає УПА. УНРА під керівництвом Т. Бульби-Боровця своїми діями охоплювала південні та східні райони Рівненської області [200, с. 117].

Таким чином, провідною ідеєю Т. Бульби-Боровця у ставленні до інших національних військово-політичних сил була ідея загальноукраїнської національної та політичної єдності. Отаман вважав, що лише об'єднавшись навколо єдиного органу всенациональної політики, зокрема навколо УНРР, можна скоординувати в єдине русло розрізнені українські осередки визвольної боротьби та нейтралізувати протистояння між ними, яке ослаблювало їх загальні сили. Проте небажання ОУН(Б) приєднатися до консолідаційного проекту, що йшло врозріз ідеології інтегрального націоналізму та особистим амбіціям М. Лебедя, стало перепорою на шляху творення УНРР. Обидві найбільш впливові сили українського опору – бульбівці та бандерівці – через ідейні розбіжності не змогли укласти будь-яких військово-політичних угод і навесні 1943 р.

Ідейно протистояти ОУН(Б) отаман намагався спільно з іншими українськими національно-визвольними силами, залучивши їх до створення лівополітичної УНДП і включивши до складу УНРА та її Політичної Ради. На

противагу бульбівським військово-політичним структурам з претензіями на роль єдиного центру визвольної боротьби України, за лідерство у середині серпня 1943 р. збройно виступає ОУН-УПА, яка підпорядкувала значну частину вояків УНРА та інших національних повстанських формацій.

3.4. УНРА на завершальному етапі партизанської війни

Наприкінці літа 1943 р. УНРА під командуванням Т.Бульби-Боровця припиняє боротьбу з німцями і розпочинає активні дії проти радянських партизанських сил. Про антирадянську спрямованість збройних формувань бульбівців у цей час повідомляв у доповіді від 4 вересня 1943 р. секретар Рівненського підпільного обкому КП(б)У генерал-майор В. Бегма [355, с. 194]. Антирадянську позицію із другої половини 1943 р. Т. Бульба-Боровець змушений був зайняти в результаті відступу німецьких військ на Східному фронті та наступу Червоної армії. 8 лютого 1944 р. в Берліні він зазначав: “З моменту переходу Червоної армії через Дніпро і подальшого просування більшовиків на Захід, українська національна партизанка ще більше активізувалася і знову спрямувала свій штик головним чином проти Москви” [138, арк. 19].

Крім того, антирадянська боротьба формувань УНРА була наслідком активізації діяльності радянських партизанських сил. Так, 15 липня 1943 р. ЦК КП(б)У перед всіма партизанськими загонами поставив завдання посилити наступ на націоналістичні формування, вести пропаганду проти націоналістів та засилати в їх формування спеціально підготовлених диверсантів [25, арк. 4, 6]. Відповідно до цього, партизанські з’єднання намагалися постійно засилати в УНРА свою агентуру, яка регулярно доповідала про кількісний та якісний стан формувань, наявність озброєння тощо [93, арк. 21; 94, арк. 21]. Один із радянських агентів був навіть зв’язковим Т. Бульби-Боровця [59, арк. 126; 64,

арк. 94]. А 1 вересня 1943 р. секретар Рівненського підпільного обкому КП(б)У генерал-майор В. Бегма отримав вказівку ліквідувати Т. Бульбу-Боровця через наявного агента в його штабі [454, с. 14].

Протягом червня – вересня 1943 р. Сумське партизанське з'єднання під командуванням С. Ковпака провело Карпатський рейд. Особливістю рейду було те, що партизанам треба було готуватися до зіткнень не лише з тиловими частинами німецької армії, а й до можливих збройних сутичок із загонами УПА та УНРА [180, с. 11-12]. Крім того, з'єднання С. Ковпака ставило перед собою завдання, проводячи агітаційну роботу, заручитися підтримкою місцевого населення. Бульбівці робили відповідні заходи у відповідь. Так, зокрема, після проходження територією бульбівських формувань групи С. Ковпака для нейтралізації його впливу бульбівці поширили інформацію про його повний розгром національними силами за містом Рівне. Бульбівці після цього переодягалися у партизанську форму та представлялися місцевому населенню як залишки розбитого радянського формування. За повідомленням начальника штабу Чоповицького партизанського руху Д. Любимова-Гольдингерша, акція мала значний успіх [86, арк. 20зв].

У липні 1943 р. декілька партизанських загонів здійснили рейд по знищенню націоналістичних угруповань бульбівців у Висоцькому, Володимирецькому та Дубровицькому районах Рівненської області [87, арк. 266-319; 88, арк. 265-286зв.]. УНРА здійснювала відповідні акції у відповідь. Так, 26 серпня 1943 р. озброєний загін бульбівців кількістю близько 400 чоловік здійснив наступ на партизанський загін ім. Кармелюка у Володимирецькому районі Рівненської області [74, арк. 65]. Один із своїх ударів радянські партизанські сили спрямували проти бульбівців у кінці грудня 1943 р. Зокрема 22 грудня 1943 р. вони спалили 10 хат бульбівців в селі Ясенці [145, арк. 58].

Беручи до уваги повідомлення верховного командуючого загонами СС та групи армії “Південь”, можна зробити висновок, що в листопаді 1943 р. в українському національному русі відбулися докорінні зміни, пов’язані з тим, що

відтепер провідною в ньому є УПА, яка є військовим інструментом ОУН С. Бандери. Рух Т.Бульби-Боровця перебуває на позиціях поміркованого спрямування, безупинно втрачає вплив і налічує в середньому ще 5-6 тисяч чоловік. Загальна чисельність військ національного руху опору в Україні, за оцінками німецьких джерел, становить 35-40 тисяч осіб [206, с. 332-333]. В той же час, як згадував Д. Андрієвський, один із активних діячів ОУН(М): “В дійсності український нарід вже давно втратив довір’я до німців. Повстанчий рух, посилений включенням до нього групи Бандери, після періоду нещасливої боротьби між Бульбою і Рубаном Лебедем (Максим Рубан – псевдонім М. Лебеда. – Авт.), набув великого розмаху та поважно загрожував тилам німецької армії” [421, с. 159].

За німецькими даними кінця 1943 р., до бульбівських формувань входили представники всіх тих політичних орієнтацій, які в минулому мали конфлікти з німецькою владою. Основна маса членів УНРА формується з осіб, яким вдалося уникнути вивезення до Німеччини або втекти звідти, українських допоміжних поліцаїв, що переховуються в лісах, та невдоволеного місцевого населення [206, с. 355].

З наближенням фронту Т.Бульба-Боровець приймає рішення про припинення будь-яких військових дій та перехід формувань УНРА в підпілля. З віддаленням фронту на захід у тилу Червоної армії планували підняти повстання. 5 жовтня 1943 р. отаман видає наказ № 105 по командах територіальної і відділах діючої УНРА:

1. Скрізь, де можливі сутички з переважаючими силами Червоної армії або бандерівцями, відділи діючої УНРА розформувати й перейти в підпілля.

2. Абсолютно ніде не чинити опір регулярній Червоній армії в її поході на Захід.

3. Утримати населення від будь-яких виступів проти нового окупанта, щоб не викликати зайвих репресій і не нести несвоєчасних даремних жертв.

4. Посилити діяльність органів територіальної УНРА в підпіллі відповідно до окремих наказів та інструкцій [38, арк. 107].

Відповідну пропаганду військові УНРА проводили і серед місцевого населення [95, арк. 127; 96, арк. 95]. Про зазначену лінію УНРА свідчать і радянські джерела, в яких повідомлено, що учасники бульбівського руху, маючи при собі зброю, зазвичай живуть дома й за відповідними сигналами збираються у визначених місцях для здійснення нападів [38, арк. 13]. У листопаді 1943 р. розвідка УПА повідомляла, що Т. Бульба-Боровець зі своїм штабом розміщуються в урочищі Селищина біля Людвиполя. При ньому перебуває озброєний загін у складі 40 осіб. У лісових масивах УНРА інтенсивно створює зимосховища, бази, проводить запас продуктів харчування [120, арк. 28].

В умовах воєнно-політичної ситуації на Східному фронті, де німецька армія зазнає постійних втрат та відступає, Т. Бульба-Боровець намагається знову встановити контакти з німецькими військовими чинниками, щоб ті при відступі залишили зброю українським формуванням, які знаходилися в тилу фронту. Німецькі джерела повідомляють, що Т. Бульба-Боровець вже на початку червня 1943 р. був готовий до переговорів з вермахтом стосовно боротьби проти радянських партизанів. При цьому, він відмовлявся від будь-яких переговорів з органами цивільного управління та виконавчої влади [206, с. 236-237]. Зважаючи на це, німецьке військове командування прийняло рішення розпочати переговори з Т. Бульбою-Боровцем.

15 листопада 1943 р. Головна Команда УНРА схвалює постанову:

- всім реорганізованим частинам під командуванням Л. Щербатюка-Зубатого малими групами просуватися в радянський тил і дислокуватися в підпіллі Полісся та північної Чернігівщини;

- через відступ німецьких військ з української території добиватися порозуміння між українськими повстанцями та німцями, зокрема передачі останніми зброї воякам УНРА;

- у складі делегації для переговорів із німецьким командуванням відправляється Т. Бульба-Боровець та О. Жданович [222, с. 147-148].

У зв'язку з тим, що Головнокомандувач УНРА отаман Т. Бульба-Боровець готувався особисто їхати на переговори з німцями, він наказом по УНРА

передає командування армією начальнику штабу Л. Щербатюкові (“Зубатий”). Відповідно до цього статусу, Л. Щербатюк отримав чин отамана [220, с. 278-279].

У ніч із 15 на 16 листопада 1943 р. Головна Команда УНРА підготувала меморандум до німецького військового командування, яке дало свою згоду на переговори. Меморандум відображав основні пропозиції УНРА щодо співпраці з вермахтом. Окрім іншого Т. Бульба-Боровець пропонував німецькій стороні укласти договір про спільну боротьбу проти більшовизму; звільнити всіх українських політичних в'язнів, репресованих та військовополонених і дозволити їм приєднатися до українських регулярних та партизанських формувань; створити в Німеччині Український національний комітет, який об'єднав би представників всіх національних політичних осередків та громадських організацій [220, с. 278-279].

Головна Команда УНРА також підготувала звернення до німецького уряду в Берліні, де закликала високопоставлених німецьких урядовців:

1. Припинити політику винищування українського народу та дати йому змогу приєднатися до боротьби зі своїми історичними ворогами.

2. Погодитися з незаперечним фактом, що кожний цивілізований європейський народ може по-справжньому впорядковуватися тільки своєю власною державною організацією, а не жодним окупаційно-колоніальним управлінням.

3. Визнати українську самостійну державу із законним Урядом Української Народної Республіки, як спадщини сл. п. С. Петлюри. Уряд УНР має бути доповнений представниками всіх діючих в Україні політичних угруповань.

4. Звільнити з в'язниці українського революціонера С. Бандеру та всіх політичних в'язнів і репресованих.

5. Зняти з усіх українських земель окупаційну адміністрацію.

У разі виконання цих вимог, зазначено у документі, Уряд української держави буде спроможний змобілізувати весь український народ до боротьби

проти СРСР, організувавши українську національну армію та державно-адміністративний апарат [173, арк. 1].

Зі змісту звернення до німецького уряду видно, що в цей час Головнокомандувач УНРА на зміну ідеї організації УНРР розробляє проект об'єднання всіх діючих українських політичних осередків на базі ДЦ УНР. Для узгодження всіх питань консолідації Т. Бульба-Боровець звертався до німецького уряду: якщо уряд візьме до уваги пропозиції ГК УНРА, то необхідно надати можливість делегатам УНРА негайно зустрітися з Президентом ДЦ УНР А. Лівицьким, головою ПУН полковником А. Мельником, головою революційного проводу ОУН С. Бандерою, головою Української національної ради у Києві професором М. Величківським, митрополитом А. Шептицьким та генералом М. Омеляновичем-Павленком [173, арк. 1].

19 листопада 1943 р. Т. Бульба-Боровець у Рівному розпочав переговори зі спеціальним штабом, який був створений при відділі Абверу “Схід” і перед яким стояло завдання налагодження контактів із повстанцями для спільної боротьби з більшовиками [208, с. 191]. Однак з огляду на те, що частина меморандуму ГК УНРА до німецького військового командування носила політичний характер, то потрібно було вести переговори не лише з військовими, а й з політичними інстанціями. Тому 22 листопада 1943 р. Т. Бульбу-Боровця передали СД та відправили до Варшави. Служба безпеки, яка працювала незалежно від райхскомісара України, цього дня чекала у СС-райхсфюрера вказівки стосовно подальшого поводження з Т. Боровцем. Абвер поки що залишався причетним до цієї справи, оскільки СД готова була передати йому Т. Бульбу-Боровця після проведення політичних переговорів [206, с. 339].

Навіть у цей час німці ще мали надію відсунути Східний фронт і були проти організації будь-яких національних армій при німецькій. Вважалося, що порівняно не досить чисельні українські націоналістичні групи припинять свою діяльність також і внаслідок небезпеки, яка загрожує їм від радянської армії. Через це незабаром можна буде очікувати послаблення загрози німецьким тиловим зв'язкам [206, с. 339-340]. У кінці листопада 1943 р. Т. Бульба-

Боровець та О. Штуль-Жданович були доставлені до Варшави, а потім до Берліну. Але, зважаючи на такі обставини, вони потрапляють не на переговори з вищим німецьким командуванням, а до концентраційного табору Заксенхаузену. Т. Бульба-Боровець та О. Штуль-Жданович, як і інші політв'язні, перебували в секретному бараку-бункері “целленбау”, який призначався для найбільш важливих політичних ув'язнених. Тут же перебувало багато українських національних діячів, серед яких С. Бандера, Я. Стецько та інші [239, с. 421]. Про період ув'язнення Т. Бульби-Боровця в Заксенхаузені у своїх спогадах згадує О. Штуль-Жданович, який певний час перебував у одній камері з отаманом: “...тільки один Тарас Бульба, сталевий до кінця, обдумував пляни втечі, хоч на неї не було жодних можливостей” [253, с. 575].

У цей час Українська народна революційна армія за умов відсутності свого Головнокомандуючого та наступу радянської армії, яка, відтісняючи німецькі війська, розпочала активну боротьбу з націоналістичними формуваннями, опинилася в складній ситуації. У порівнянні з вояками УПА, які у своїй діяльності спиралися на широку конспіративну мережу ОУН, формування УНРА виявилися вразливішими та зазнали великих втрат [349, с. 78-79]. Т. Бульба-Боровець зазначає, що УНРА під командуванням отамана Л. Щербатюка-Зубатого, дотримуючись лісисто-багнистих територій північної України, від Підляшшя через поліські простори та Чернігівщину переходить на підпільне становище в радянський тил, маючи великі втрати в живій силі [220, с. 290].

Із переходом націоналістів до підпільної роботи в радянському тилу командування партизанських загонів з метою їх виявлення приймало відповідні заходи. Так, командування Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання в січні 1944 р. організувало спеціальну оперативну групу в складі п'яти чоловік, яка під керівництвом особливого відділу займалася в основному виявленням націоналістів, їх агентури і баз, що закладалися на тривалий період [77, арк. 254; 78, арк. 254]. Партизанська агентура намагалася вплинути на націоналістів також за допомогою пропаганди, поширюючи в їх загонах відповідні листівки

[84, арк. 20]. У зв'язку з прийнятими заходами, певна частина бульбівців, яка перейшла в тил, була викрита [92, арк. 2зв.].

Крім того, залишки бульбівської УНРА в цей час продовжувала включати до свого складу ОУН-УПА. Частина бульбівців переходила в збройні формування УПА або через активну пропаганду останньої, або через безпосереднє роззброєння відділів УНРА та перетягування її бійців у лави УПА. Як повідомляли командир та комісар партизанських з'єднань Тернопільської області, вже на кінець грудня 1943 р. спостерігається частковий розпад бульбівської армії, певна частина формувань якої розійшлася по домівках, а частина – роззброєна бандерівцями [100, арк. 108]. В іншому документі зазначено, що в зайнятих Червоною армією районах західних областей України спостерігається тенденція до об'єднання бульбівців та бандерівців для спільної антирадянської диверсійної боротьби [33, арк. 40].

Багато рядових вояків та старшин формувань Т. Бульби-Боровця брали активну участь у діяльності УПА на Волині. Це, зокрема, полковник Трейко (серед бандерівців був відомий як “Немо”), один із найближчих старшин Т. Бульби-Боровця, який певний час очолював розвідку Північної групи УПА та керував двома “вишколами” розвідників СБ по 15-20 чоловік в кожному [213, с. 252]. У серпні 1943 р. до УПА переходять полковник Кульжинський (командир кавалерійських частин УПА-Північ), полковник Литвиненко (начальник розвідувального відділу УПА-Північ) [194, с. 56; 269, с. 32; 388, с. 135]. До складу політичного відділу УПА входив також бульбівець Мисечко, який займався редагуванням націоналістичних видань [213, с. 256].

На початку 1944 р. основні сили українського національного руху опору були сконцентровані в основному в північно-західному регіоні України, де поряд із формуваннями УПА діяли залишки загонів УНРА та ОУН(М). На території Східної Галичини продовжували діяти формування Української народної самооборони, на базі яких розгорнула діяльність УПА-Захід [356, с. 3]. За даними радянських джерел, у цей час формування бульбівців ще проявляли військову активність, вели бої з окремими партизанськими загонами [42, арк.

10, 12]. Зокрема, навесні 1944 р. вояки УНРА вели певні збройні сутички з партизанськими загонами з'єднання ім. С. Будьонного на території західних областей України [483, с. 126].

Після звільнення західних областей УРСР перед радянською владою республіки постало важливе завдання – повне знищення організованого підпілля та збройних формувань українського національного руху. Влада доклала всіх зусиль для їх компрометації в очах місцевого населення. Так, 12 січня 1944 р. Голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха, Голова Ради Народних Комісарів УРСР Л. Корнієць, Секретар Центрального Комітету КП(б)У М. Хрущов у зверненні “До населення тимчасово окупованих районів України” зазначали: “Ваш ворог не тільки німецькі розбійники. Ваш ворог – згряя німецько-українських націоналістів. Всякі оці бандери, мельники, бульбовці...” [23, арк. 13-14]. 12 лютого 1944 р. Голова Президії Верховної Ради Української РСР М. Гречуха та Голова Ради Народних Комісарів Української РСР М. Хрущов у своєму виступі зверталися “До учасників так званих „УПА” та “УНРА” із закликом розірвати будь-які відносини з ворогами народу – “гітлерівцями-оунівцями” та перейти до підтримки частин Червоної армії. Тим, хто зробить цей крок, обіцялося загальне прощення та амністія всіх “попередніх гріхів” проти радянського народу [24, арк. 19-20]. Звернення “До учасників так званих УПА та УНРА” було видане також рядом обкомів та райкомів КП(б)У [37, арк. 153; 155, арк. 23]. На його основі обкоми КП(б)У та виконкоми Рівненської та Волинської обласних рад видали звернення “До жінок, яких чоловіки, брати, батьки та сини є учасниками так званих “УПА” та “УНРА” [38, арк. 93, 141].

Звернення широко використовували радянські агітатори в проведенні масово-політичної роботи серед місцевого населення західних областей УРСР, що дало певні результати: деяка частина учасників українських національних формувань прийшла з повинною [35, арк. 11-12; 40, арк. 81]. Однак більшість представників національного руху заклик сприйняла вороже. Через це уряд УРСР 27 листопада 1944 р. черговий раз звертається із закликом до учасників

національного руху опору припинити боротьбу проти радянської влади та вийти зі складу націоналістичних організацій [45, арк. 22]. На підставі цих звернень 15 грудня 1944 р. Начальник Управління НКВС Рівненської області, Комісар Державної Безпеки Трубніков звертається “До всіх учасників так званих ОУН, УПА, УНРА, УГВР, до курінних, сотенних, ройових, комендантів СБ і політреферентів обласних, окружних, надрайонних та районних ОУН”: “...з’являйтесь всі групами чи поодинокі, як рядові так і ватажки в радянські органи. Всім гарантую життя і недоторканність” [45, арк. 22зв].

Після відновлення радянської влади в Західній Україні активні учасники УПА та УНРА були виселені. Постанова Державного Комітету Оборони СРСР “Про спеціальні заходи по західних областях України” зобов’язала НКВС СРСР виселити сім’ї активних учасників ОУН, УПА, УНРА у віддалені регіони СРСР [32, арк. 20-22; 414, с. 212]. Так, зокрема, 13 вересня 1944 р. на засіданні бюро Волинського обкому КП(б)У було прийнято рішення про те, щоб протягом вересня оформити матеріал на висилку учасників УПА та УНРА. Крім того, бюро Волинського обкому КП(б)У вирішило організувати в кожному селі озброєні групи в складі 5-10 чоловік для охорони порядку, провести допризовну підготовку з юнаками 1927 року народження, обов’язкову реєстрацію населення в органах міліції [34, арк. 2; 346, с. 52].

Такі заходи радянської влади вплинули на частину представників українського руху опору, в тому числі й на залишки бульбівської УНРА. Зокрема, в одній із довідок Управління МДБ Рівненської області повідомляється, що колишні учасники УНРА легалізувалися і частина з них пішла на фронт. Водночас в матеріалах архіву Управління служби безпеки України у Рівненській області зазначено, що ще в 1948 р. радянськими органами був виявлений і ліквідований окружний провід бульбівців у складі 28 учасників під кодовою назвою “Північна група № 7”, який діяв на території Степаньського та Деражнівського районів області [241, с. 267].

Незважаючи на те, що бульбівський рух під назвою “УНРА” у першій половині 1944 р. припиняє своє існування, вважаємо за необхідне коротко

простежити участь Т. Бульби-Боровця в діяльності Українського національного комітету (УНК) на території Німеччини на завершальному етапі Другої світової війни.

Навіть втративши українські землі, Третій Рейх намагався зіграти на українському питанні, сподіваючись використати його з користю для себе, адже тепер воно не становило для Німеччини жодної небезпеки. Українське питання могло мобілізувати на боротьбу проти більшовицької Москви тих українців, які перебували на території Німеччини та союзних країн (остарбайтери, евакуйовані, біженці). Проте німецькі політичні кола і в цей час не мали єдиної ідеї використання національних армій Східної Європи у боротьбі проти СРСР. Перша концепція, яку підтримував райхсфюрер СС Гімлер та деякі інші урядовці Рейху, полягала в мобілізації всіх сил “народів Росії” (тобто СРСР) навколо руху російського генерала А. Власова як голови визвольного комітету “народів Росії” та Головнокомандуючого Російської визвольної армії (РВА). Ідея другої концепції полягала у створенні національних комітетів на рівній основі на Сході Європи [207, с. 9].

За підтримки німців рух генерала А. Власова на території України розгортається вже з кінця 1942 – початку 1943 рр. У березні 1943 р. на окупованій території УРСР та БРСР німцями була створена організація під назвою “Російський комітет зі звільнення Росії від більшовизму”. Його очолив колишній командуючий 2-ї ударної армії РККА генерал-лейтенант А. Власов [29, арк. 18]. Однак українські національні діячі не підтримали ідею об’єднання всіх сил “народів Росії” навколо руху генерала А. Власова та виступили за організацію УНК. З цією метою вже в серпні 1944 р. німці звільнили Т. Бульбу-Боровця, але під час переговорів не підтримали його кандидатуру на пост голови УНК, оскільки він не мав авторитету серед української еміграції в Європі. На думку В. Дзьобака, вибір на користь отамана пояснювався тим, що він завжди своїм головним ворогом вважав СРСР та не полишав спроб порозумітися з німцями [318, с. 52; 319, с. 172]. Крім того, вибір німців пояснювався й тим, що Т. Бульба-Боровець ще в середині листопада 1943 р. для

втілення програми українсько-німецького співробітництва пропонував німецькому військовому командуванню створити на території Німеччини Український національний комітет, до складу якого ввійшли б представники українських національних політичних угруповань та громадських організацій [220, с. 279].

УНК мав об'єднати всі сили українців в еміграції. На Україні ці сили вже нікого не представляли, за винятком С. Бандери та його прихильників. 25 вересня 1944 р. було прийнято рішення про необхідність звільнення інших українських політичних лідерів, серед яких було звільнено 27 вересня С. Бандеру та Я. Стецька. Однак кандидатура С. Бандери на пост голови УНК також не влаштовувала німців. Тому через відсутність людини, яка могла б очолити УНК і водночас задовільнити німців, а також через спротив деяких німецьких інстанцій створення УНК виявилось спочатку неможливим [191, с. 440-441]. Таким чином, у німецькій політиці почали перемагати проросійські кола, а разом із ними і концепція організації всіх сил довкола А. Власова, який, спираючись на підтримку Гітлера та інших високопоставлених німецьких урядовців, створив 14 листопада 1944 р. “Комітет визволення народів Росії”.

Українські політичні лідери не бажали підпорядковуватися А. Власову. Українська головна визвольна рада засудила нову німецьку політику і проголосила, що УПА буде боротися проти військових сил А. Власова, якщо вони перейдуть на територію України. А Т. Бульба-Боровець 12 листопада 1944 р. в Берліні заявив: “Справа монтажу антикомуністичного блоку так званих “народів Росії”, російським генералом Власовим на чолі, це річ абсолютно безвиглядна... Поневолені Москвою нації можуть співпрацювати з росіянами тільки тоді, коли росіяни вирадо задекларують, що Росія це тільки етнографічні московські землі і що російський народ немає супроти інших націй жодних “опікунчих”, “визвольних”, та союзних намірів, а тільки бореться а своє визволення під комуністичного ярма так само, як і всі інші нації” [538].

Зважаючи на таку реакцію українців, німці все-таки дозволили створити УНК. 23 лютого 1945 р. Розенберг призначив генерала Павла Шандрука

головою УНК і доручив йому організацію комітету, який був утворений 12 березня 1945 р. [207, с. 11]. Німецька влада визнала УНК в Німеччині як єдиного представника українського народу перед німецькою владою і верховний керівний орган для всіх українців на території Німеччини та землях, які були їй підконтрольні. На думку Т. Бульби-Боровця, дозвіл на створення УНК, його офіційне визнання та схвалення програми його діяльності німецькою владою – це було повною перемогою української національної політики стосовно Німеччини [220, с. 313].

17 березня 1945 р. УНК видає Декларацію, де проголошує, що УНК приступає до організації Української національної армії (УНА), яка має відновити збройну боротьбу за українську державність. До складу УНА передусім мали ввійти українці, які перебували у складі німецької армії та інших військових і поліційних формаціях [252, с. 35-36]. 30 березня 1945 р. УНК опублікував заяву, де повідомив, що буде виражати прагнення українців до суверенної національної держави [191, с. 452].

УНА, яка була створена на території Німеччини, мала складатися з двох частин: регулярної наземної армії, основним завданням якої була боротьба на Східному фронті проти СРСР та іррегулярної частини, що офіційно носила назву “Група “Б” Української Національної Армії”. З метою організації регулярної армії П. Шандрук у березні 1945 р. видає наказ про зміну назви дивізії СС “Галичина” на “Першу українську дивізію” [191, с. 452].

Командиром УНА Групи “Б” наказом генерала П. Шандрука від 17 березня 1945 р. було призначено отамана Т. Бульбу-Боровця. Перед ним було поставлено завдання приступити до формування штабу Групи “Б” і бойових відділів відповідно до директив Командуючого УНА [166, арк. 1]. Група “Б” ставила перед собою завдання сформувати й підготувати для переправи на територію України партизанський полк. Формування іррегулярної армії мало здійснюватися з ув’язнених, військовополонених та колишніх представників української поліції [220, с. 308; 222, с. 151].

Крім того, як зазначає Ю. Мельничук, з жовтня 1944 р. Т. Бульба-

Боровець під псевдонімом Коненко був задіяний у німецькій шпигунській організації Ваффен-СС-Ягдфербанд-Ост, створеній у другій половині 1944 р. по лінії управління імперської безпеки і військ СС для шпигунської, диверсійної й підривної роботи на території СРСР та Польщі. Т. Бульба-Боровець був призначений начальником української підгрупи Ягдфербанду, до складу якої входило близько 50 чоловік. Група, відповідно до таємної операції під назвою “Майглекхен” (“Конвалії”), пройшла підготовку в місті Альтбургунд і повинна була повітряним десантом висадитися в районі річки Прип’ять [396, с. 188-191; 397, с. 93-96]. Інший радянський дослідник Ю. Гай стверджує, що до моменту капітуляції Німеччини, з метою підготовки агентів для підривної діяльності в радянському тилу, отаман був задіяний у німецькому шпигунському центрі “Зондерштаб Р” (Росія) [300, с. 127].

Однак заплановані бойові військові акції через несприятливу політичну кон’юнктуру (неоднозначність, невизначеність німців щодо УНК та капітуляція Німеччини в травні 1945 р.) реалізовані не були. Передбачаючи поразку Німеччини, українські діячі вирішили піти на контакт із західними союзниками, який було встановлено у травні 1945 р., ще до капітуляції Німеччини [191, с. 452]. Генерал П. Шандрук, передбачаючи остаточну поразку німецьких військ у Другій світовій війні, видає таємний наказ Першій дивізії та іншим частинам УНА залишити Східний фронт, переправитися на Західний фронт та здатися в полон союзницьким військам [220, с. 312]. Відповідно до цього положення, Перша дивізія була виведена з фронту на територію Словаччини та відійшла на захід, де здалася англо-американським військам і була інтернована в Італії [191, с. 452-453]. Подібні завдання були прийняті й щодо Групи “Б” Української національної армії. У кінці квітня 1945 р. отаман Т. Бульба-Боровець видає наказ групі з аналогічною директивою, відповідно до якої його війська були виведені в Баварію, де частково здалися в американський полон, а частково розчинилися серед німецького цивільного населення [220, с. 312].

Отже, у зв’язку з відступом німецької армії у середині 1943 р. УНРА припиняє антинімецьку боротьбу і зосереджується на антирадянському фронті.

Т. Бульба-Боровець з метою встановлення конструктивної українсько-німецької співпраці у боротьбі проти СРСР вступає в переговори з німецькими військовими та політичними інстанціями, які, зайнявши позицію очікування, ув'язнюють Головнокомандувача УНРА. Сам бульбівський рух за відсутності отамана через наступ радянських сил та натиск ОУН-УПА в першій половині 1944 р. припиняє свою діяльність.

ВИСНОВКИ

Головні наукові результати та підсумки дисертаційного дослідження зводяться до наступного:

1. З'ясовано, що в сучасній історичній науці відсутнє конкретно-історичне дослідження, у якому б всебічно, поряд із практикою, було висвітлено ідейно-політичні засади як сукупність поглядів, ідей, цілей та ідеалів ПС – УПА(Б-Б) – УНРА. Певна кількість наукових досліджень вітчизняної та зарубіжної історіографії присвячені окремим питанням історії національного руху опору Т.Бульби-Боровця. У різний час дослідники торкалися цієї проблематики переважно в контексті розгляду інших проблем або звертали увагу лише на окремі процеси організації та військової діяльності ПС – УПА(Б-Б) – УНРА. Крім того, в умовах ідеологічного диктату радянської влади щодо проявів “українського буржуазного націоналізму” тривалий час історія збройних формувань Т.Бульби-Боровця та його особа висвітлювалися винятково з негативних позицій.

Натомість нами виявлено достатню джерельну базу, яка дозволяє повною мірою вирішити поставлені в дисертаційній роботі завдання. Аналіз та критичне використання неопублікованих джерел ряду центральних і обласних архівних установ, документального фонду Рівненського обласного краєзнавчого музею, опублікованих документів та матеріалів, мемуарної літератури, преси воєнного періоду, а також осмислення доробку попередників дає можливість відтворити основні ідейно-політичні засади діяльності бульбівського руху.

2. Встановлено, що в період між Першою та Другою світовими війнами в еміграції організаційно сформувався український національний рух, важливою складовою якого, разом із Союзом гетьманців-державників, Українським національним козачим рухом та ОУН, які проголошували національне звільнення та побудову власної державно-правової системи, стала

республіканська політична думка. За межами України її виразником виступив Державний Центр УНР, який, вважаючи себе правонаступником Центральної Ради та Директорії УНР, спираючись на норми національних та міжнародних правових актів, ставив перед собою завдання відновлення української державності. Окрім міжнародної пропаганди українського питання в Європі, представники еміграційного Уряду, створивши у другій половині 20-х рр. XX ст. відповідні відділи при штабі військового міністра, проводили практичну організаційну роботу з підготовки українських військових кадрів та розвідувальну й агітаційно-пропагандистську діяльність на етнічних українських землях Польщі та СРСР.

У міжвоєнний період республіканські ідеї поряд з іншими українськими національно-політичними рухами набули значного поширення серед населення Полісся та Волині, що входило до складу Польщі і зазнавало постійних утисків. На початку 30-х рр. XX ст. співробітником еміграційного Уряду у виконанні відповідних завдань на етнічних українських землях став Т. Боровець. Їх співпраця проявилася, зокрема, у створенні та діяльності просвітнього підпільного осередку Українське національне відродження. Не зважаючи на те, що на сьогодні достовірність зв'язків Т. Боровця з керівництвом ДЦ УНР не підтверджена прямими документальними матеріалами Уряду, не виникає сумнівів, що вся його підпільна робота напередодні та повстанська діяльність в роки Другої світової війни здійснювалася відповідно до завдань та директив варшавського осередку УНР, зокрема Президента А. Лівицького. На цьому наголошується не лише в спогадах самого Т. Бульби-Боровця та окремих діячів Державного Центру УНР, а й в ряді виявлених останніми роками архівних матеріалах воєнного періоду.

Культурно-освітня й пропагандистська робота Т. Боровця на українському Поліссі в контексті діяльності Відродження стала важливою організаційною передумовою, яка з початком другого етапу Другої світової війни призвела до виникнення Поліської Січі. Реорганізацію УНВ на антирадянську партизанську формацію передбачав генеральний план республіканців від 20 червня 1940 р.

Ще до приходу німецьких військ влада в Сарни на Рівненщині, відповідно до концепції штабу генерала В. Сальського, місто перейшло під контроль українських повстанців на чолі з Т. Бульбою-Боровцем, і німці, зважаючи на пропозицію останніх, дозволили йому створити особливий поліційний відділ для боротьби проти радянських збройних формувань – як відступаючих тилових, так і партизанських. Таким відділом стала легалізована УПА-ПС. З цього часу зв'язки отамана з керівництвом ДЦ УНР фактично перервалися і він діяв самостійно відповідно до військово-політичної ситуації на Східному фронті. Незважаючи на це, основою ідейно-політичних засад бульбівського руху стала концепція УНР.

Орієнтація Поліської Січі на Німеччину була зумовлена тим, що для Т. Бульби-Боровця протягом всієї Другої світової війни вона виступала тимчасовим окупантом та потенційним союзником у боротьбі проти головного ворога незалежної України – СРСР. Для самих німців створення військового міліційного формування за національною ознакою дозволяло силами українських повстанців нейтралізувати радянську загрозу у віддаленому від стратегічних наступальних напрямів вермахту та досить ускладненому природно-географічними умовами регіоні і уникнути виникнення в тилу антинімецького націоналістичного руху.

Українські збройні сили Поліська Січ, постійно збільшуючи свою кількість та розширюючи сферу діяльності в окремих регіонах Рівненщини, на початку серпня 1941 р. розпочали підготовчу роботу для наступу проти радянських формувань у районі Олевська. Для січовиків закріплення в північно-західній частині Житомирської області мало стратегічне значення, оскільки тут розміщувалися оборонні укріплення колишньої “лінії Сталіна”. У цих умовах для поповнення Січі командно-старшинським складом та, водночас, з метою заручення підтримкою інших українських національних організацій Т. Бульба-Боровець уклав договір про співробітництво з мельниківською гілкою ОУН. Договір про співпрацю був також укладений із Білоруською народною самообороною.

3. Визначено, що в другій половині серпня 1941 р. відділи січовиків, витіснивши радянські партизанські формування та залишки фронтових з'єднань Червоної армії, контролювали значну частину північно-західного регіону Житомирщини, створивши з центром у місті Олевськ Олевську республіку як своєрідне державне утворення, на територію якого поширювала свій вплив УПА-ПС. Окрім власне Олевського району Житомирської області, діяльність січовиків у цей час поширилася також на північно-східну частину Рівненської області та південні регіони Білоруської РСР. Проте в умовах німецького тиску, вже в середині вересня 1941 р. Т. Бульба-Боровець, зайнявши позицію очікування, прийняв рішення про розпуск основної частини формування. “Перший розпуск” Поліської Січі був спричинений також неможливістю та й відсутністю необхідності утримування великої кількості військових.

Засобом ідеологічної та політичної сомоідентифікації збройних формувань Поліської Січі, їх організаційної незалежності в цей час стали “Закон українського партизана” та досить демократична соціально-політична платформа лівого спрямування “За що бореться Українська Повстанська Армія”, розроблені Головною Командою УПА-ПС у другій половині 1941 р. “Лівизна” політичної програми була зумовлена орієнтацією на еміграційний Уряд УНР, який сповідував соціалістичні ідеї Центральної Ради та Директорії УНР. Зазначені документи, перш за все політична платформа “За що бореться Українська Повстанська Армія”, яка, окрім іншого, проголошувала боротьбу за основні соціальні права та свободи, виконувала роль законодавчої бази для Олевської республіки.

Паралельно з веденням періодичних військових дій проти незначних радянських партизанських формувань у регіоні Поліська Січ брала активну участь в організації місцевих адміністративних органів Олевської республіки, серед яких Олевська районна (“уряд” республіки) та сільські управи. Районна управа, яка мала ряд функціональних відділів (відділ безпеки і правопорядку, господарський відділ, торгівлі та промисловості, фінансів і кооперації, військових справ, здоров'я, освіти тощо), розпочала відновлення

господарського та громадсько-культурного життя. Було налагоджено роботу ряду промислових підприємств, колгоспних господарств, приватних та кооперативних торгівельних установ, затверджено порядок проведення базарних та ярмаркових днів. Однак відновлення потенціалу економічного життя регіону передбачалося перш за все для потреб німецького війська та господарської команди. Значні позитивні зрушення відбулися у сфері соціально-духовного життя Олевської республіки: було відновлено процес шкільної освіти, культурне та релігійне життя, розпочато вихід друкованого органу Поліської Січі – газети “Гайдамака”.

Неоднозначністю характеризуються відносини між УПА-ПС та єврейським населенням регіону. Загалом, ставлення Поліської Січі до представників національних меншин не відзначалося упередженістю, програмні документи руху забороняли будь-які форми їх утисків. Дотримання лояльного відношення рядових січовиків до неукраїнського населення забезпечувало керівництво організації. Незважаючи на це, Поліська Січ, як союзниця вермахту, була задіяна німцями під час розстрілу єврейського населення Олевська 19 листопада 1941 р., хоча 15 листопада 1941 р. було проголошено про її офіційний розпуск. Розпуск УПА-ПС відбувся у зв'язку з приходом до влади на Поліссі німецької цивільної адміністрації та її курсом на ліквідацію будь-яких проявів українського національного життя.

4. Встановлено, що після варшавських переговорів із Президентом еміграційного Уряду УНР А. Лівичим, Т. Бульба-Боровець на початку 1942 р. повернувся на територію Волині й Полісся і створив нові партизанські відділи під назвою “УПА”. Відверта проукраїнська позиція отамана йшла врозріз із планами німецької генеральної політики, де не було місця незалежній українській державі, тому нове формування, окрім антирадянського, мало й антинімецьке спрямування. Навесні 1942 р. УПА(Б-Б), розпочавши антинімецькі виступи, переходить на позиції двофронтової збройної боротьби: як проти СРСР, так і проти Німеччини. Це стало відповіддю на посилення окупаційної політики та репресій щодо українського населення. Антинімецька

збройна боротьба бульбівців, яка хоч і не створювала серйозної загрози окупантам, здійснювалася з метою захисту місцевого цивільного населення, яке потенційно виступало резервом для УПА. Крім того, обмежені виступи проти нацистів давали можливість виходу антинімецьким настроям частини формування та, в перспективі, повинні були стати для бульбівців корисним силовим фактором у майбутніх переговорах з окупаційною адміністрацією.

Після переходу навесні 1942 р. військових формувань Т. Бульби-Боровця на позиції двофронтової збройної боротьби, можна говорити про бульбівську УПА як всенародну армію, яка, спираючись на власні сили, вела боротьбу за незалежність української держави. Оскільки УПА-ПС другої половини 1941 р. мала офіційний статус міліції по відношенню до німецької влади та винятково антирадянське спрямування, вона може розглядатися лише “як зародок” УПА. В ідейному плані бульбівська УПА керувалася розширеним варіантом “Закону українського партизана”, який порівняно із “Законом” від другої половини 1941 р., через нові умови повстанської діяльності зазнав деяких змін.

Своєю складністю та водночас суперечливістю характеризуються дипломатичні відносини Головної Команди УПА(Б-Б) із зовнішньополітичними силами Другої світової війни. Основна вимога Т. Бульби-Боровця – визнання незалежності України – не була підтримана ні СРСР, ні Німеччиною, які намагалися схилити формування УПА(Б-Б) на свою сторону та спрямувати її проти іншої воюючої сторони. Одночасні переговори з німецькою та радянською сторонами призвели до внутрішнього протистояння всередині організації та сприяли ослабленню бульбівського руху. У той же час така політика давала змогу зайняти позицію очікування та зосередити сили на кінцевий етап боротьби.

Складними були стосунки бульбівського руху з польським націоналістичним підпіллям. З метою попередження кровопролиття шляхом встановлення нейтралітету Т. Бульба-Боровець намагався встановити контакти з представниками польських національних організацій. Однак їх претензії на частину західноукраїнських земель були на заваді будь-яким формам

співробітництва. Ускладнювала співпрацю й антипольська акція ОУН(Б). Незважаючи на це, Т. Бульба-Боровець не ставив перед своїми формуваннями завдання боротьби проти польського населення українських земель. У програмних документах бульбівського руху на всіх етапах його діяльності заборонялися будь-які форми утисків представників національних меншин, в тому числі поляків, які нарівні з етнічними українцями вважалися повноправними громадянами України. Т. Бульба-Боровець виступав на захист польського населення українських земель і у зверненнях до інших військово-політичних сил, зокрема до ОУН(Б) та до німецької влади в особі рейхскомісара Е. Коха. Водночас, військові формування УПА(Б-Б) та УНРА змушені були вести боротьбу проти деяких польських націоналістичних військових загонів, які сприймали бульбівців як ворогів. Крім того, генеральна політична лінія захисту національних меншин іноді не знаходила підтримки у частини радикально налаштованих вояків бульбівських формувань, які вороже ставилися до польського цивільного населення українських земель.

5. З'ясовано, що важливою особливістю діяльності бульбівського руху в контексті національного руху опору було його намагання враховувати принципи загальноукраїнської національної та політичної єдності. Отаман розумів, що розрізнені українські національно-визвольні сили приречені на загибель у протистоянні з сильнішими ворогами, тому в другій половині 1942 р. він виступив з ініціативою створення спільного органу всенациональної політики – Української національно-революційної ради. Однак вкрай негативне відношення до проекту організації Ради Проводу ОУН(Б), який вважав, що об'єднання українських національних сил повинне відбуватися на базі революційної ідеології ОУН, звело нанівець консолідаційні зусилля Т. Бульби-Боровця. Така позиція ОУН(Б) та особисті амбіції М. Лебеда стали на перешкоді конструктивному діалогу з Головною Командою УПА(Б-Б) і на переговорах у березні – травні 1943 р.

У середині 1943 р. з метою політичного та ідеологічного протистояння ОУН(Б) Т. Бульба-Боровець спільно з іншими українськими національно-

визвольними силами створює Українську національно-демократичну партію, яка, незважаючи на принцип позапартійності збройних підрозділів бульбівців через їх підпорядкування ДЦ УНР, стала політичною надбудовою для УПА(Б-Б). Лівополітичні ідеї бульбівської УПА та її позиція двофронтової збройної боротьби отримали широке відображення в демократичній політичній програмі УНДП як партії українських трудящих міста і села. Боротьбу за демократизм та справедливу соціальну платформу проголосила й опозиційна до ОУН-УПА Українська народна революційна армія Т. Бульби-Боровця, яка, як надпартійна військово-революційна організація, була підпорядкована Політичній Раді і включала до свого складу представників інших повстанських організацій. Однак, незважаючи на те, що до Політичної Ради входили делегати кількох українських політичних партій та позапартійного громадянства українських земель, вона так і не стала реальним найвищим політичним органом національної політики. Починаючи з серпня 1943 р. бандерівська УПА з метою послаблення опозиційних бульбівських та інших українських повстанських формувань стала на шлях їх збройного підпорядкування, що призвело до відкриття внутрішньонаціонального фронту Другої світової війни.

Двофронтowa збройна боротьба бульбівських військових формувань тривала до середини 1943 р. У зв'язку з втратою Німеччиною позицій на Східному фронті Головна Команда УНРА вирішила перейти до виключно антирадянської боротьби, яка, окрім відкритого збройного протистояння з партизанськими формуваннями, відзначалася також масштабною ідеологічною та пропагандистською війною. У той же час в умовах наближення Червоної армії Т. Бульба-Боровець прийняв рішення про перехід формувань територіальної та діючої УНРА в підпілля для збереження сил на завершальний етап війни.

Крім того, Т. Бульба-Боровець робив спроби налагодження контактів з німецькими військовими чинниками. Метою співпраці з німцями в цей час мало бути перш за все досягнення домовленості про матеріальну допомогу відступаючих військ вермахту українським повстанцям. Не виключали

українські повстанці також можливості політичного співробітництва з Рейхом. Склавши меморандум до німецького військового командування та до німецького уряду в Берліні, Головна Команда УНРА знову робила ставку на Німеччину як свого головного союзника у боротьбі проти СРСР. Проте німецька сторона не поспішала йти з українцями на співробітництво та спиратися лише на згасаючий бульбівський рух і, ув'язнивши Т. Бульбу-Боровця, зайняла позицію очікування.

За відсутності Головнокомандуючого збройні відділи УНРА, перейшовши в радянський тил, у силу різних обставин, зокрема через активний натиск радянських військ та органів державної безпеки, в тому числі через тотальну радянську пропаганду в середовищі націоналістів та обіцянки прощення їм тяжких “гріхів” перед батьківщиною, а також у зв’язку з залучення значної кількості вояків до УПА Р. Шухевича, в першій половині 1944 р. припиняють активну повстанську діяльність. Т. Бульба-Боровець свій досвід антирадянської партизанської боротьби на останньому етапі Другої світової війни намагався використати в діяльності німецьких шпигунських організації Ваффен-СС-Ягдфербанд-Ост, Зондерштаб “Р”, а також в організації та командуванні Групою “Б” УНА.

Таким чином, практика збройних формувань українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця на всіх етапах їх діяльності ґрунтувалася на чітких ідейно-політичних засадах. Спираючись на еміграційний Уряд УНР, бульбівський рух стояв на принципах демократизму, ідеях всеукраїнської національної та політичної єдності, толерантного ставлення до представників національних меншин. Орієнтація на Державний Центр УНР зумовила лівополітичну спрямованість діяльності Поліської Січі – УПА(Б-Б) – УНРА.

У військовому аспекті бульбівський рух не створив серйозної загрози ні для СРСР, ні для Німеччини і, врешті-решт, через відсутність сприятливої зовнішньополітичної обстановки був приречений на фізичну поразку в протистоянні з сильнішими ворогами. Однак діяльність руху мала значне політичне та національне значення: через Державний Центр УНР збройні

формування ПС – УПА(Б-Б) – УНРА підтримали спадковість визвольних змагань часів національно-демократичної революції 1917–1921 рр. та стали одним із прецедентів для проголошення незалежності української державності в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні джерела

Центральний державний архів громадських об'єднань України у м. Києві

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

- 1.1. *Справки* оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У, НКГБ УССР, отчеты, доклады, политинформации Ровенского подпольного обкома КП(б)У о работе областной подпольной партийной организации, боевой деятельности партизанских отрядов и состоянии народного хозяйства Ровенской области. – 7 июня 1943 г. – 23 марта 1944 г. – Оп. 22. – Од. зб. 16. – 99 арк.
- 1.2. *Разведывательные* сводки УШПД в ЦК КП(б)У о состоянии, расположении и продвижении войск противника. (В деле имеются сведения о действиях украинских буржуазных националистов). – 1 июня 1943 г. – 5 сентября 1944 г. – Оп. 22. – Од. зб. 41. – 171 арк.
- 1.3. *Докладные* записки военного корреспондента газеты “Правда” Л. Коробова о деятельности I-й Украинской партизанской дивизии им. дважды Героя Советского Союза С. А. Ковпака, экономическом положении Западной Украины, фашистском режиме, действиях

украинских буржуазных националистов. – 25 марта 1943 г. – 23 июня 1944 г. – Оп. 22. – Од. зб. 58. – 44 арк.

- 1.4. *Докладные* записки писателя Н. Шеремет и лектора ЦК КП(б)У К. К. Дубины в ЦК КП(б)У о их пребывании в партизанских соединениях под командованием А. Ф. Федорова, Н. А. Сабурова и впечатлениях о политико-моральном состоянии партизан, партийно-политической работе в отрядах, фашистском режиме, действиях украинских буржуазных националистов и другим вопросам. – 13 мая – 1 сентября 1943 г. – Оп. 22. – Од. зб. 61. – 94 арк.
- 1.5. *Докладные* записки, справки, спецсообщения, разведсводки УШПД, командиров партизанских соединений о деятельности украинских буржуазных националистов, их соглашениях с фашистами, враждебных действиях “Русской освободительной армии” (РОА), польских националистических организациях и других. (В деле имеются националистические листовки и показания члена националистической организации Белого (бывшего “Романа”)). – 9 января 1943 г. – 10 мая 1944 г. – Оп. 22. – Од. зб. 75. – 111 арк.
- 1.6. *Информационные* сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками (15 мая – 17 июля 1942 г.). (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу). – 29 ноября 1946 г. – Оп. 22. – Од. зб. 76. – 68 арк.
- 1.7. *Информационные* сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками (24 июля – 6 ноября 1942 г.). (Перевод с немецких документов,

- представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу). – 29 ноября 1946 г. – Оп. 22. – Од. зб. 77. – 127 арк.
- 1.8. *Информационные* сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками. (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу). – 29 ноября 1946 г. – Оп. 22. – Од. зб. 78. – 29 арк.
  - 1.9. *Информационные* сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками (5 марта – 26 марта 1943 г.). (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу). – 29 ноября 1946 г. – Оп. 22. – Од. зб. 80. – 77 арк.
  - 1.10. *Информационные* сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками (2 апреля – 21 мая 1943 г.). (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу). – 29 ноября 1946 г. – Оп. 22. – Од. зб. 82. – 120 арк.
  - 1.11. *Периодические* нелегальные издания, издавшиеся во Львове Польской рабочей партией (ППР), “Народной Гвардией” в период временной фашистской оккупации с конца 1942 г. по апрель 1944 г. (документы на польском и украинском языках). – 1 ноября 1942 г. – 5 апреля 1944 г. – Оп. 22. – Од. зб. 144. – 267 арк.
  - 1.12. *Итоговые* ведомости Ворошиловградского, Винницкого, Днепропетровского, Житомирского, Закарпатского, Запорожского,

Николаевского, Полтавского, Ровенского, Сталинского, Сумского, Харьковского, Херсонского и Черновицкого обкомов КП(б)У о деятельности подпольных большевистских организаций и партизанских отрядов на территории областей Украины в период их временной оккупации. – 29 июня 1946 г. – 24 мая 1947 г. – Оп. 22. – Од. зб. 146. – 110 арк.

- 1.13. *Отчет* Волынского обкома КП(б)У о деятельности подпольных большевистских организаций, антифашистских групп и партизанских отрядов, действовавших в тылу противника в период Великой Отечественной войны на территории области (июль 1941 – июль 1944 гг.). – 1950 г. – Оп. 22. – Од. зб. 175. – 179 арк.
- 1.14. *Отчет* Житомирского обкома КП(б)У о деятельности подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Житомирской области в период Великой Отечественной войны (июль 1941 – январь 1944 гг.) (I-й экз.). – 1945 г. – 18 января 1946 г. – Оп. 22. – Од. зб. 227. – 217 арк.
- 1.15. *Отчет* Житомирского обкома КП(б)У о деятельности подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Житомирской области в период Великой Отечественной войны (июль 1941 – январь 1944 гг.) (2-й экз.). – 1945 г. – 18 января 1946 г. – Оп. 22. – Од. зб. 228. – 259 арк.
- 1.16. *Стенограмма* доклада члена Ровенского обкома партии В. Г. Тимофеева о состоянии партийно-политической работы в области в период временной оккупации фашистскими захватчиками (I-й экз.). – 4 июня 1943 г. – Оп. 22. – Од. зб. 508. – 25 арк.
- 1.17. *Стенограмма* доклада члена Ровенского обкома партии В. Г. Тимофеева о состоянии партийно-политической работы в области в период временной оккупации фашистскими захватчиками (2 и 3-й экз.). – 4 июня 1943 г. – Оп. 22. – Од. зб. 509. – 50 арк.
- 1.18. *Докладная* записка на имя секретаря ЦК КП(б)У Н. С. Хрущева о некоторых недостатках партийно-массовой работы в Ровенской области. – 4 мая 1941 г. – Оп. 23. – Од. зб. 45. – 8 арк.

- 1.19. *Разведсводка* оперативной группы НКВД УССР о деятельности украинских националистов на территории временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками. – 19 сентября 1942 г. – Оп. 23. – Од. зб. 115. – 63 арк.
- 1.20. *Копия* документа (перевод с немецкого) по вопросу переговоров эсесовца с руководителем украинско-националистических банд. – 11 декабря 1942 г. – 5 февраля 1944 г. – Оп. 23. – Од. зб. 123. – 8 арк.
- 1.21. *Докладная* записка и переписка о неотложных задачах, связанных с польским вопросом в Украинско-республиканском разрезе. – 4–12 ноября 1942 г. – Оп. 23. – Од. зб. 126. – 12 арк.
- 1.22. *Обращения* к населению оккупированных районов Украины. – 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 361. – 184 арк.
- 1.23. *Обращение* Президиума Верховного Совета, СНК УССР и ЦК КП(б)У к украинскому народу в день освобождения гор. Киева от немецких захватчиков. – 6 ноября 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 362. – 17 арк.
- 1.24. *Воззвания*, обращения к населению, временно оккупированных немцами областей Украины. – 29 марта – 4 декабря 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 363. – 73 арк.
- 1.25. *Особая* папка – выписки из протокола № 32 заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 15 июля 1943 г. о состоянии и дальнейшем развитии партизанского движения на Украине. – 15 июля 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 458. – 7 арк.
- 1.26. *Докладные* записки, спецсообщения Народного Комиссара внутренних дел УССР о деятельности украинских националистов. – 15 апреля – 7 ноября 1943 г. – Оп. 23. – Об. зб. 523. – 192 арк.
- 1.27. *Докладные* записки народного комиссара Внутренних дел УССР об украинских националистах на территории Ровенской, Полтавской и Черниговской областях УССР. – 9 июня – 12 декабря 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 527. – 19 арк.

- 1.28. *Спецсообщение* о деятельности украинских националистов. – 5 октября 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 530. – 13 арк.
- 1.29. *Докладные* записки, справки о деятельности “Русской освободительной армии”, разложении словацких частей и др. – 11 мая – 16 июня 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 535. – 29 арк.
- 1.30. *Информация* о политико-экономическом состоянии Ровенской области за период немецкой оккупации. – 8 июля 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 554. – 26 арк.
- 1.31. *Документы*, справка о режиме на территории временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками и об изменниках родины. – 7 января – 12 ноября 1943 г. – Оп. 23. – Од. зб. 668. – 62 арк.
- 1.32. *Письма* на имя т.т. Сталина и Маленкова за подписью тов. Хрущева, Мануильского об освобождении Волынской и Ровенской областей и г. Львова. – 1 марта – 29 июля 1944 г. – Оп. 23. – Од. зб. 703. – 61 арк.
- 1.33. *Справки*, информации о состоянии борьбы с украинско-немецкими националистическими бандами и оуновским подпольем в западных областях Украины. – 12 апреля – 18 декабря 1944 г. – Оп. 23. – Од. зб. 919. – 112 арк.
- 1.34. *Особая* папка – выписка из протокола № 18 п. 1 заседания бюро Волынского обкома КП(б)У от 13 сентября 1944 года об усилении борьбы с бандитскими группами, так называемых “УПА” и “УНРА”. – 27 сентября 1944 г. – Оп. 23. – Од. зб. 922. – 13 арк.
- 1.35. *Отчетный* доклад секретаря Ровенского обкома КП(б)У о борьбе с бандами украинско-немецких националистов в Ровенской области. – 1944 г. – 27 февраля 1945 г. – Оп. 23. – Од. зб. 923. – 56 арк.
- 1.36. *Докладные* записки, справки и переписка о контрреволюционной деятельности националистических организаций и банд, разоружении польских вооруженных соединений и др. – 27 февраля – 12 декабря 1944 г. – Оп. 23. – Од. зб. 926. – 208 арк.

- 1.37. *Специальные* сообщения, докладные записки, политинформация о действиях украинско-немецких националистических банд и о мероприятиях по борьбе с ними. – 10 мая – 27 сентября 1944 г. – Оп. 23. – Од. зб. 928. – 195 арк.
- 1.38. *Специальные* сообщения, докладные записки, политинформации о действиях украинско-немецких националистических банд и о мероприятиях по борьбе с ними. – 27 января – 29 апреля 1944 г. – Оп. 23. – Од. зб. 930. – 208 арк.
- 1.39. *Докладные* записки о состоянии агитационно-пропагандистской работы в областях Украины. – 1 сентября 1943 г. – 17 июля 1944 г. – Оп. 70. – Од. зб. 80. – 119 арк.
- 1.40. *Докладные* записки о состоянии пропагандистской работы в областях Украины. – 3 января – 15 сентября 1944 г. – Оп. 70. – Од. зб. 208. – 132 арк.
- 1.41. *Справка* зав. группой информации отдела пропаганды и агитации ЦК КП(б)У о развитии партизанского движения на Украине. – 23 августа 1943 г. – Оп. 70. – Од. зб. 874. – 11 арк.
- 1.42. *Справки* из донесений партизанских отрядов в ЦК КП(б)У о действиях немецких оккупантов и украинских националистов. – 13 января – 20 апреля 1944 г. – Оп. 70. – Од. зб. 899. – 53 арк.
- 1.43. *Радиоинформации*, материалы украинских буржуазно-националистических организаций. 16 ноября 1942 г. – 30 декабря 1943 г. – Оп. 70. – Од. зб. 990. – 96 арк.
- 1.44. *Листовки* немецко-фашистского командования и буржуазно-националистических организаций. – 6 января – 19 декабря 1943 г. – Оп. 70. – Од. зб. 992. – 181 арк.
- 1.45. *Материалы* украинских буржуазно-националистических организаций. – 1 января – 15 декабря 1944 г. – Оп. 70. – Од. зб. 996. – 32 арк.

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України

- 1.46. *Сборник* копий документов о сотрудничестве украинских буржуазных националистов с немецко-фашистскими захватчиками и их злодеяниях в годы Великой Отечественной войны. Материалы получены из Комитета государственной безопасности при Совете Министров УССР. Т. 1. – Б. д. – Оп. 4. – Од. зб. 338. – 512 арк.
- 1.47. *Сборник* копий документов и материалов о сотрудничестве украинских буржуазных националистов с немецко-фашистскими захватчиками и их злодеяниях в годы Великой Отечественной войны. Материалы получены из Комитета государственной безопасности при Совете Министров УССР. Т. 2. – Б. д. – Оп. 4. – Од. зб. 339. – 511 арк.
- 1.48. *Копии* выписок из стенограммы доклада секретаря обкома партии и политинформации о действиях украинско-немецких националистических банд на территории Львовской области. Копии документов украинско-немецких националистов об их службе немецко-фашистским захватчикам. (Документы получены из партийного архива Львовского обкома КП Украины в 1960 году). – 7 июля 1941 г. – 11 октября 1944 г. – Оп. 4. – Од. зб. 341. – 9 арк.
- 1.49. *Листовки*, обращения, доклады, солдатские уставы и письма украинских националистов. – 6 января – 23 декабря 1941 г. – Оп. 4. – Од. зб. 343. – 43 арк.
- 1.50. *Отчеты*, листовки, воззвания, письма, литературные произведения и другие материалы украинских националистов (имеется стихотворение за 1939 г.). – 1 января – 1 ноября 1942 г. – Оп. 4. – Од. зб. 348. – 81 арк.
- 1.51. *Доклады*, выступления, воззвания, политические обзоры, сообщения информационной службы и др. материалы украинских националистов. – 20 января – 1 октября 1943 г. – Оп. 4. – Од. зб. 354. – 165 арк.

- 1.52. *Листовки* и обращения ОУН-овцев и других украинских националистов. – 6 января – 1 декабря 1943 г. – Оп. 4. – Од. зб. 358. – 76 арк.
- 1.53. *Конспекты* и другие учебные материалы украинских националистов (найдено в 1944 г.). – 1944 г. – Оп. 4. – Од. зб. 366. – 265 арк.
- 1.54. *Манифест* “10 заповедей украинских националистов”, текст присяги и националистические брошюры пропагандистского содержания. – Б. д. – Оп. 4. – Од. зб. 369 – 67 арк.
- 1.55. Листовки и воззвания оуновцев. – Б. д. – Оп. 4. – Од. зб. 370. – 95 арк.

Ф. 62. Український штаб партизанського руху (УШПР)

- 1.56. *Проект* постановления ЦК КП(б)У “О состоянии руководства партизанским движением во временно оккупированных областях Украины”; копии постановлений Совета Народных Комиссаров УССР (СНК УССР) о выделении средств на подготовку типографских работников для партизанских отрядов, организации санатория-госпиталя для партизан Украины. Докладные записки, доклады, информации и справки, специальные сообщения ЦК КП(б)У и УШПД в ЦК ВКП(б), Политического управления Сталинградского фронта – Военному совету, УШПД Главнокомандующему партизанским движением и ЦШПД, НКВД УССР и УШПД в ЦК КП(б)У о состоянии и мерах по развитию партизанского движения, выделении самолетов для выброски людей и грузов в тыл противника. – 1 марта 1942 г. – 5 января 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 239 арк.
- 1.57. *Оперативные* сводки, боевые и специальные донесения УШПД в ЦК ВКП(б), Главнокомандующему партизанским движением, ЦШПД, Военному совету Сталинградского фронта и ЦК КП(б)У о боевых действиях и рейдах партизан, развитии партизанского движения на

временно оккупированной территории Украины. – 30 июня – 27 декабря 1942 г. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 168 арк.

- 1.58. *Докладные* записки и рапорты военного корреспондента газеты “Правда” Коробкова в ЦК КП(б)У, сотрудников УШПД, командиров и комиссаров партизанских соединений и отрядов начальника УШПД о состоянии партизанского движения и мерах по улучшению боевой деятельности партизан. Выписки из дневника радиста одного из партизанских отрядов. – 9 февраля – 28 мая 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 40. – 231 арк.
- 1.59. *Докладные* записки и рапорты начальника отделов и сотрудников УШПД, командиров и комиссаров партизанских соединений и отрядов Украины о состоянии партизанского движения и мерах по улучшению боевой деятельности партизан, работе молдавского отдела УШПД. (В деле имеются материалы об убийстве командира партизанского отряда И. П. Лысенко). – 2 июня 1943 г. – 6 февраля 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 41. – 236 арк.
- 1.60. *Выписки* из донесений органов НКВД, партизанских соединений и отрядов о действиях украинских буржуазных националистов, организации гитлеровцами антисоветских воинских формирований, дислокации лагерей советских военнопленных, партийно-политической работе партизан среди населения на оккупированной территории. – 2-31 декабря 1942 г. – Оп. 1. – Од. зб. 211. – 50 арк.
- 1.61. *Специальные* сообщения УШПД в ЦК ВКП(б), ЦШПД, НКВД СССР, ЦК КП(б)У, НКВД УССР, начальника Ровенского областного штаба партизанского движения В. А. Бегмы, других командиров партизанских соединений в ЦК КП(б)У и УШПД о деятельности украинских буржуазных националистов, их организациях и воинских формированиях. Сообщения ТАСС о положении в Галиции по немецким источникам, копия воззвания Людвиновской районной организации ОУН, списки украинских буржуазных националистов, выявленных партизанским

- соединением И. И. Шитова и отрядом В. П. Чепиги. – 12 января 1943 – 13 мая 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 220. – 125 арк.
- 1.62. *Обзоры*, докладные записки и специальные сообщения НКВД УССР о деятельности украинских буржуазных националистов, других контрреволюционных украинских националистических организаций, создании их воинских формирований. (В деле имеются копии документов украинских буржуазных националистов). – 12 мая – 5 ноября 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 227. – 181 арк.
- 1.63. *Справки* отдела о постановке задач по разведке партизанским соединениям под командованием В. С. Ушакова, И. М. Шитова и о полученных от них разведывательных сведениях. Разведывательные сводки партизанских соединений под командованием С. А. Алексеенко и И. И. Шитова. – 17 апреля 1943 г. – 29 февраля 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 239. – 170 арк.
- 1.64. *Стенограммы* бесед начальника УШПД и работников разведывательного отдела УШПД с заместителями командиров по разведке соединений С. Ф. Маликова, В. А. Бегмы, С. А. Ковпака. – 26 марта – 10 июня 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 251. – 98 арк.
- 1.65. *Докладные* записки партизанских соединений в УШПД, справки отдела из донесений органов НКВД, представительств штаба на фронтах и партизанских отрядов о действиях украинских буржуазных националистов, дислокации лагерей советских военнопленных на временно оккупированной территории Украины. (В деле имеются документы националистов, копии переводов трофейных документов о включении военнопленных во вспомогательный состав германской армии, привлечении их к работам по разминированию). – 25 января – 10 октября 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 253. – 185 арк.
- 1.66. *Докладная* записка и отчет областного штаба партизанского движения Ровенской области о положении на оккупированной территории и партийно-политической работе партизанского соединения под

командованием В. А. Бегмы. Справки отдела о постановке задач по разведке партизанским соединениям под командованием В. А. Бегмы и И. Ф. Федорова и о полученных от них разведывательных сведениях. – 10 марта 1943 г. – 27 марта 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 254. – 142 арк.

- 1.67. *Докладные* записки, спецсообщения и справки УШПД и партизанских соединений о деятельности украинских буржуазных националистов. Списки националистов, выявленных партизанскими отрядами на территории Ровенской области. – 7 января – 18 августа 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 281. – 82 арк.
- 1.68. *Входящие* шифротелеграммы партизанского соединения под командованием А. Н. Сабурова ЦК ВКП(б), Главнокомандующему партизанским движением, ЦШПД, ЦК ВЛКСМ, ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, УШПД и Белорусскому ШПД. (В деле имеются радиограммы, пересланные УШПД для информации в ЦШПД, НКВД-НКГБ СССР, ЦК КП(б)У, НКВД-НКГБ УССР и шифрограммы Ельского партизанского отряда, переданные адресату через радиостанцию Сабурова.). – 8 июля – 3 декабря 1942 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1271. – 200 арк.
- 1.69. *Входящие* шифротелеграммы секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко, подпольных обкомов партии, областных штабов партизанского движения, представительств УШПД на фронтах, партизанских соединений и отрядов, переданные УШПД для информации, Ставке ВГК, ЦШПД, командованию АДД, Генштабу Красной Армии, ГРУ ГШКА, ЦК КП(б)У и ЦК КП(б) Молдавии. – 6-26 мая 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1327. – 249 арк.
- 1.70. *Входящие* шифротелеграммы подпольных обкомов партии, областных штабов партизанского движения, представительств УШПД на фронтах, командиров партизанских соединений и отрядов, пересланные УШПД для информации, в ЦК ВКП(б), ЦШПД, Генштаб Красной Армии, ЦК КП(б)У и ЦК КП(б) Молдавии. 8-15 июля 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1331. – 239 арк.

- 1.71. *Входящие* шифротелеграммы уполномоченных ЦК КП(б)У, подпольных обкомов партии, областных штабов партизанского движения, представительств УШПД на фронтах, командиров партизанских соединений, отрядов и разведывательно-диверсионных групп, пересланные УШПД для информации, командованию АДД, Генштабу Красной Армии, ГРУ ГШКА, НКВД и НКГБ СССР, Главному управлению контрразведки “Смерш”, ЦК КП(б)У и ЦК КП(б) Молдавии. – 21–27 августа 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1338. – 249 арк.
- 1.72. *Входящие* шифротелеграммы Ровенского подпольного обкома партии, областного штаба партизанского движения и партизанского соединения под командованием И. Ф. Федорова в ЦК КП(б)У, Президиум Верховного Совета СССР, УШПД и ЦК ЛКСМУ. (В деле имеются радиограммы, переданные УШПД для информации в ЦК ВКП(б), ЦШПД, ГРУ ГШКА и ЦК КП(б)У). – 31 января – 30 мая 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1347. – 256 арк.
- 1.73. *Входящие* шифротелеграммы Ровенского подпольного обкома партии, областного штаба партизанского движения, секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко и начальника УШПД Т. А. Строкача, партизанского соединения И. Ф. Федорова в ЦК в ЦК КП(б)У, УШПД и ЦК ЛКСМУ. (В деле имеются радиограммы, пересланные УШПД для информации, в ЦШПД и ЦК КП(б)У). – 1 июня – 21 августа 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1348. – 256 арк.
- 1.74. *Входящие* шифротелеграммы Ровенского подпольного обкома партии, областного штаба партизанского движения, партизанских соединений под командованием В. А. Бегмы и И. Ф. Федорова в ЦК КП(б)У и УШПД. – 22 августа – 7 октября 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1349. – 298 арк.
- 1.75. *Докладная* записка НКВД СССР о положении на территории Генерал-Губернаторства, справки, специальные сообщения штаба, выписки из отчетов и донесений партизанских соединений и отрядов о деятельности украинских буржуазных националистов. (В деле имеются копии

документов ОУН). – 25 ноября – 20 декабря 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1622. – 140 арк.

Ф. 63. Перша українська партизанська дивізія ім. двічі героя Радянського Союзу С. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання)

- 1.76. *Дневник* комиссара соединения С. В. Руднева. (Машинописный экз.). – 7 мая – 25 июля 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 84. – 63 арк.

Ф. 64. Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання

- 1.77. *Отчет* командования соединения Черниговского и Волынского подпольных обкомов КП(б)У о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с сентября 1941 г. по апрель 1944 г. и приложения к нему (1-й экз.). – 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 358 арк.
- 1.78. *Отчет* командования соединения Черниговского и Волынского подпольных обкомов КП(б)У о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с сентября 1941 г. по апрель 1944 г. и приложения к нему (2 экз.). – 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 358 арк.

Ф. 65. З'єднання партизанських загонів Житомирської області

- 1.79. *Доклад* командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 1 ноября 1941 г. по 1 марта 1944 г. и приложения к нему (I-й экз.). – 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 300 арк.
- 1.80. *Доклад* командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 1 ноября 1941 г. по

- 1 марта 1944 г. и приложения к нему (Черновой экз.). – 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 4. – 302 арк.
- 1.81. *Отчет* комиссара соединения Центральному Комитету КП(б)У о боевой деятельности и партийно-политической работе соединения за период с ноября 1941 г. по май 1943 г. (I-й экз.). – 26 мая – 9 июня 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – 31 арк.
- 1.82. *Письма*, докладные записки, рапорты командования соединения в ЦК КП(б)У, Украинский штаб партизанского движения, соединениям Украины и Белоруссии, частям Красной Армии, советским и партийным организациям Украины по вопросам снабжения отрядов вооружением, полиграфическими принадлежностями, радиоаппаратурой, их взаимодействиях, переформированиях, об откомандированиях партизан и их награждениях, сборе средств на постройку танковой колонны “Партизан Украины”, оказанию помощи мирному населению и семьям партизан, о классовой сущности украинским буржуазных националистов и по другим вопросам. Боевые донесения штаба соединения частям Красной Армии. – 12 марта 1943 г. – 20 мая 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – 95 арк.
- 1.83. *Отчеты*, политдонесения, рапорты отрядов комиссару соединения и партийной комиссии о партийно-политической деятельности отрядов, работе первичных партийных и комсомольских организаций, их численности, агитационно-пропагандистской деятельности партизан среди населения, по разложению войск противника, о злодеяниях украинским буржуазных националистов и по другим вопросам. – 8 декабря 1942 г. – 31 мая 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 24. – 123 арк.
- 1.84. *Отчеты*, политдонесения, рапорты отрядов комиссару соединения и партийной комиссии о партийно-политической деятельности отрядов, работе первичных партийных и комсомольских организаций, их численности, агитационно-пропагандистской деятельности партизан среди населения, по разложению войск противника, о злодеяниях

украинским буржуазных националистов и по другим вопросам. – 1 июня 1943 г. – 23 февраля 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 25. – 136 арк.

- 1.85. *Акт* о передаче ценностей, собранных партизанскими отрядами в фонд обороны страны. Обращения жителей сел к командованию отряда с просьбой о защите их от украинских буржуазно-националистических банд. Заявления граждан о приеме в отряд (Б-Я). – 5 января 1943 г. – 21 февраля 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 96. – 123 арк.

Ф. 66. З'єднання українських кавалерійських партизанських загонів

- 1.86. *Отчет* отряда о боевой деятельности и партийно-политической работе. Справка и заключение Украинского штаба партизанского движения (УШПД) об итогах боевой деятельности отряда. Докладная записка в УШПД о действиях украинских буржуазных националистических банд в Ровенской области. Акты, расписки, справки о помощи, оказанной отрядом частям Красной Армии, о потерях отряда, передаче оружия и другим вопросам. – 30 октября 1943 г. – 8 февраля 1945 г. – Оп. 1. – Од. зб. – 93. – 36 арк.

Ф. 68. Рівненське партизанське з'єднання № 2 “За Батьківщину”

- 1.87. *Отчет* командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 26 марта 1943 г. по 1 июня 1944 г. и приложение к нему (схемы боев, хроника и итоги боевой и диверсионной деятельности, сведения о личном составе и вооружении отрядов, общие данные по расформированию соединения и представлению к правительственным наградам, автобиографии, списки личного состава, членов и кандидатов в члены ВКП(б), медработников, погибших и пропавших без вести партизан) (I-й экз.). – 8 августа 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 363 арк.

- 1.88. *Отчет* командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 26 марта 1943 г. по 1 июня 1944 г. и приложение к нему (схемы боев, хроника и итоги боевой и диверсионной деятельности, сведения о личном составе и вооружении отрядов, общие данные по расформированию соединения и представлению к правительственным наградам, автобиографии, списки личного состава, членов и кандидатов в члены ВКП(б), медработников) (2-й экз.). – 8 августа 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 359 арк.
- 1.89. *Репорты*, донесения, сводки, разведывательные данные командиров отрядов в штаб соединения о боевых, диверсионных и разведывательных действиях, взятых трофеях, уничтожении живой силы и техники противника и другим вопросам. – 28 марта – 29 октября 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 10. – 216 арк.
- 1.90. *Приказ* по отряду. Отчеты о боевой деятельности и партийно-политической работе отряда за период с 1 октября 1943 г. по апрель 1944 г. и приложения к ним (схемы проведения боевых операций, сведения о численном составе отряда, наличии вооружения). – 1 декабря 1943 г. – 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 38. – 29 арк.
- 1.91. *Отчет* о боевой деятельности и партийно-политической работе отряда за период с июня 1943 г. по август 1944 г. и приложения к нему (схемы и сведения о проведенных боевых и диверсионных операциях, наличии личного состава и вооружения). Общая ведомость штаба отряда о передаче личного состава в распоряжение Украинского штаба партизанского движения (УШПД), органов НКВД, в Красную Армию, Ковельскую железную дорогу. – 14 июля 1943 г. – 2 сентября 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 49. – 35 арк.
- 1.92. *Приказы* по отряду. Отчет о боевой деятельности и партийно-политической работе отряда за период с августа 1943 г. по май 1944 г. и приложения к ним (схема вывода отряда из окружения). – 31 августа 1943 г. – 1 июня 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 57. – 26 арк.

Ф. 69. Рівненське партизанське з'єднання № 1

- 1.93. *Доклад* командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 15 августа 1943 г. по 19 февраля 1944 г. и приложения к нему (сведения, итоги и дневники боевых и диверсионных действий, списки членов и кандидатов в члены ВКП(б), награжденных и представленных к правительственным наградам, погибших и пропавших без вести партизан. Автобиографии, литературное творчество партизан) (I-й экз.). – 10 апреля 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 143 арк.
- 1.94. *Доклад* командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 15 августа 1943 г. по 19 февраля 1944 г. и приложения к нему (сведения, итоги и дневники боевых и диверсионных действий, списки членов и кандидатов в члены ВКП(б), награжденных и представленных к правительственным наградам, погибших и пропавших без вести партизан. Автобиографии, литературное творчество партизан) (2-й экз.). – 10 апреля 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 123 арк.

Ф. 70. Рівненський обласний штаб партизанського руху

- 1.95. *Справки-заключения* Украинского штаба партизанского движения (УШПД) по отчетам Ровенского подпольного обкома КП(б)У, областного штаба партизанского движения, партизанского соединения под командованием В. А. Бегмы. Доклад подпольного обкома КП(б)У и областного штаба по руководству партизанским движением на Ровенщине о боевой деятельности и партийно-политической работе за период с июня 1941 г. по февраль 1944 г. и приложения к нему. (I-й экз.). – 10 апреля – 13 июня 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 214 арк.

- 1.96. *Доклад* подпольного обкома КП(б)У и областного штаба по руководству партизанским движением на Ровенщине о боевой деятельности и партийно-политической работе за период с июля 1941 г. по февраль 1944 г. и приложения к нему. (2-й экз., неполный). – 10 апреля 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 193 арк.
- 1.97. *Справка* зам. начальника оперативного отдела Украинского штаба партизанского движения (УШПД), политдонесение командования областного штаба в ЦК КП(б)У об организации и боевой деятельности партизанских отрядов Ровенской области за февраль – октябрь 1943 г., о социально-экономическом положении районов, действиях украинских буржуазно-националистических банд. – 15 июня – 21 октября 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – 34 арк.
- 1.98. *Дневник* боевых и диверсионных действий отряда под командованием Д. Н. Медведева. – 1942 г. – 1 декабря 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 11. – 28 арк.

Ф. 96. Кам'янець-Подільське партизанське з'єднання ім. Ф. Михайлова

- 1.99. *Отчет* командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с июля 1941 г. по 12 мая 1944 г. и приложения к нему. – 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 509 арк.

Ф. 105. Тернопільське партизанське з'єднання ім. М. Хрущова

- 1.100. *Отчеты, сведения, строевые записки* штаба соединения в УШПД о боевой, диверсионной, партийно-политической деятельности, численном составе, вооружении отрядов. Докладные записки командования соединения в УШПД о настроениях и действиях польского населения в районах Западной Украины, об агентурно-оперативной работе соединения

среди украинских буржуазно-националистических банд, их дислокации. Планы и объекты разведок. Требования, заявки штаба соединения в УШПД на получение вооружения, боеприпасов и другого военного имущества. – 2 июня 1943 г. – 18 февраля 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 11. – 117 арк.

- 1.101. *Переписка* штаба соединения с ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, УШПД, отрядами соединения, другими партизанскими соединениями, подпольными организациями, воинскими частями Красной Армии о снабжении отрядов вооружением, боеприпасами и другим воинским снаряжением, дислокации, взаимодействиях, разведывательной деятельности, о награждениях и присвоении воинских званий партизанам, их поведении и по другим вопросам. Письма мирных жителей польских сел к командованию соединением с просьбой о защите их от украинских буржуазно-националистических банд. – 22 февраля 1943 г. – 23 января 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 12. – 95 арк.
- 1.102. *Газеты*, листовки, воззвания, распоряжения и другие документы украинских буржуазных националистов и командования немецких войск, захваченные партизанами. – 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 37. – 149 арк.

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук СРСР

- 1.103. *Копия* стенограммы беседы с радистом соединения партизанских отрядов Бегма – Бокальчук М. Б. – 20 мая 1944 г. – Оп. 2. – Од. зб. 54. – 9 арк.
- 1.104. *Копии* писем, информации, справок о связях украинско-немецких националистов с немецко-фашистскими захватчиками. – 1941 г. – 1944 г. – Оп. 3. – Од. зб. 149. – 54 арк.
- 1.105. *Воспоминания* Б. Д. Крутикова о вражеской деятельности Тараса Боровца или так называемого атамана “Польской Сечи”, УПА, УНРА Тараса Бульбы. – Б. д. – Оп. 3. – Од. зб. 395. – 14 арк.

**Центральний державний архів
вищих органів влади і управління у м. Києві**

Ф. 3833. Краєвий провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях

- 1.106. *Акт* проголошення так званої “Української Держави” 30 червня 1941 р. – 1941 р. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – 7 арк.
- 1.107. *Чернетка* постанови засідання проводу ОУН про відношення ОУН до російського народу і національних меншинстей на Україні та до народів Східної Європи. – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 38. – 5 арк.
- 1.108. *Повідомлення* конгресу українських націоналістів від лютого 1929 р. у Відні про створення ОУН. – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 59. – 1 арк.
- 1.109. *Звернення* Генеральної Управи так званого “Українського національного козачого руху” (УНАКОР) до українського козачого населення про спільну боротьбу проти Радянської Армії. Довідка про цю організацію. – 26 липня 1940 р. – 24 березня 1944 р. – Оп. 1. – Од. зб. 60. – 13 арк.
- 1.110. *Постанови* II великого збору Організації українських націоналістів від квітня 1941 р. – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 61. – 40 арк.
- 1.111. *Копії* відозв Команди Української національної революційної армії (УНРА) до українського населення. – 1941 р. – Оп. 1. – Од. зб. 64. – 4 арк.
- 1.112. *Матеріали* про світогляд та основи мельниківського проводу ОУН. – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – 23 арк.
- 1.113. *Світогляд* так званого “бульбівського проводу” ОУН. – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 78. – 14 арк.
- 1.114. *Зміст* умови між німецьким командуванням і УПА про співпрацю (копія з копії, переклад на російську мову). – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 106. – 8 арк.
- 1.115. *Відкритий* лист Бульби-Боровця до С. Бандери. Звернення ЦК так званої Української національно-демократичної партії до українського народу. – 1 червня – 6 грудня 1943 р. – Оп. 1. – Од. зб. 107. – 10 арк.

- 1.116. *Копії* звітів і суспільно-політичних оглядів на території Волинської області. – 1 липня – 11 жовтня 1943 р. – Оп. 1. – Од. зб. 120. – 19 арк.
- 1.117. *Політичні* звіти і копії звітів військового округу “Заграва” і його районів (Рівненська область). Т. I. – 1 травня 1943 р. – 25 серпня 1944 р. – Оп. 1. – Од. зб. 127. – 24 арк.
- 1.118. *Політичні* звіти і копії звітів військового округу “Заграва” і його районів (Рівненська область) Т. II. – 1 липня – 1 грудня 1943 р. – Оп. 1. – Од. зб. 128. – 21 арк.
- 1.119. *Копії* інформацій і відомості з районів і надрайонів Рівненської військової округи. Т. I. – 2 липня 1943 р. – 1946 р. – Оп. 1. – Од. зб. 129. – 110 арк.
- 1.120. *Копії* інформацій і відомості з районів і надрайонів Рівненської військової округи. Т. II. – 2 серпня 1943 р. – 1 березня 1944 р. – Оп. 1. – Од. зб. 130. – 89 арк.
- 1.121. *Відомості* служби безпеки з території групи “Заграва” (Рівненська область). – 22 грудня 1943 р. – 15 червня 1944 р. – Оп. 1. – Од. зб. 234. – 20 арк.
- 1.122. *Універсал* Української Головної Визвольної Ради (відозва). – червень 1944 р. – Оп. 2. – Од. зб. 24. – 3 арк.

Ф. 3837. З’єднання південних груп Української Повстанчої Армії “УПА-Південь”

- 1.123. “*Закон* українського партизана”, виданий буржуазно-націоналістичною “Українською повстанською армією”. – 15 вересня 1942 р. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – 66 арк.
- 1.124. *Розпорядження* по штабу буржуазно-націоналістичної “Української повстанської армії”. – 1 жовтня 1942 р. – 24 лютого 1944 р. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – 78 арк.
- 1.125. *Накази* по буржуазно-націоналістичній “Українській повстанчій армії”. – 1 лютого – 25 листопада 1943 р. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – 110 арк.

Ф. 3838. З'єднання Української Повстанської Армії “УПА-Північ”

- 1.126. *Политические* інформації УПА. – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 3а. – 78 арк.
- 1.127. *Інструкція* та звіт діяльності окружної “Служби безпеки”. – 15 вересня – 15 жовтня 1943 р. – Оп. 1. – Од. зб. 55. – 20 арк.

Ф. 4328. Штаб командування начальника поліції безпеки окупованих східних областей

- 1.128. *Сообщения* штаба командования немецко-фашистского начальника полиции безопасности и службы безопасности из оккупированных восточных областей имперскому комиссару по безопасности XVII Военного округа. Т. I. – 22 мая – 14 июля 1942 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 70 арк.
- 1.129. *Сообщения* штаба командования немецко-фашистского начальника полиции безопасности и службы безопасности из оккупированных восточных областей имперскому комиссару по безопасности XVII Военного округа. Т. II. – 24 июля – 6 ноября 1942 г. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 129 арк.
- 1.130. *Сообщения* штаба командования немецко-фашистского начальника полиции безопасности и службы безопасности из оккупированных восточных областей имперскому комиссару по безопасности Венской имперской области. Т. II. – 5-23 марта 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – 76 арк.
- 1.131. *Сообщения* штаба командования немецко-фашистского начальника полиции безопасности и службы безопасности из оккупированных восточных областей имперскому комиссару по безопасности области Вирта (имперская область) Вена. Т. V. – 2 апреля – 21 мая 1943 г. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – 122 арк.

Ф. 4465. Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб

- 1.132. *“Вільний козак”* – інформаційні листки Українського козацтва “УНАКОР”. – 1941 р. – Оп. 1. – Од. зб. 139. – 10 арк.
- 1.133. *Статут* Українського національного козацького руху “УНАКОР”. – 1 червня 1935 р. – Оп. 1. – Од. зб. 296. – 3 арк.

Ф. 4628. Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівництва УПА з німецько-фашистськими окупантами

- 1.134. *Документы*, характеризующие деятельность ОУН-УПА. – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 11. – 224 арк.

Ф. КМФ-8. Колекція мікрофотодокументів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп і їх тилкових охоронних підрозділів, діючих на окупованих східних територіях

- 1.135. *Сообщения*, записки и переписка с рейхскомиссариатами на Востоке и Украине и командованием немецких войск о военном положении на Украине, Белоруссии северных районах России и Эстонии, об отступлении немцев и эвакуации немецких гражданских учреждений из Киева, Витебска, Староконстантинова, Шепетовки и др. районов, о действиях партизан в районе Полоцка и украинских националистических банд на Украине, о русском охранном корпусе в Сербии и др. – 1943 г. – 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 84. – 40 арк.
- 1.136. *Распоряжения* и сообщения о тактике партизан и борьбе с ними, о действиях банд украинских националистов на Украине. – 1 августа – 1 сентября 1943 г. – Оп. 2. – Од. зб. 494. – 68 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 13. Колекція друкованих видань

- 1.137. *Сборник* документов о структуре и характере антисоветской деятельности “Организации украинских националистов – ОУН” и “Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943–1954 гг. – Т. 1. – Од. зб. 372. – 386 арк.
- 1.138. *Сборник* документов о структуре и характере антисоветской деятельности “Организации украинских националистов – ОУН” и “Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943–1954 гг. – Т. 3. – Од. зб. 372. – 315 арк.
- 1.139. *Сборник* документов о структуре и характере антисоветской деятельности “Организации украинских националистов – ОУН” и “Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943–1954 гг. – Т. 4. – Од. зб. 376. – 383 арк.
- 1.140. *Сборник* документов о структуре и характере антисоветской деятельности “Организации украинских националистов – ОУН” и “Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на

территории республики в период 1943–1954 гг. – Т. 35. – Од. зб. 376. – 312 арк.

- 1.141. *Сборник* документов о структуре и характере антисоветской деятельности “Организации украинских националистов – ОУН” и “Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943–1954 гг. – Т. 60. – Од. зб. 376. – 300 арк.

Державний архів Рівненської області

Ф. Р.30. Колекція матеріалів ОУН-УПА, що діяли на території Рівненської області

- 1.142. *Комунікат* президії Головної Еміграційної Ради. – 1936 р. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 8 арк.
- 1.143. *Видання* Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) “Ідея і чин”. – 1943 р. – 1944 р. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – 23 арк.
- 1.144. *Новый* тип борца-революционера, распоряжение об установлении административной власти, конспиративная инструкция. – январь 1942 г. – апрель 1944 г. – Оп. 2. – Од. зб. 16. – 285 арк.
- 1.145. *Накази і звіти* командирів підрозділів УПА. – 1943 р. – 1944 р. – Оп. 2. – Од. зб. 29. – 124 арк.
- 1.146. *Пособие* для работников службы безопасности. Отчет о движении вооруженных сил противника по районам, о работе группы Энея, инструкции об отношении к чешскому населению. – 1943 г. – 1944 г. – Оп. 2. – Од. зб. 32. – 303 арк.

- 1.147. *Звіти* про роботу відділів УПА, інформації. Звіт про наскок німців на чоту Енея. – 1943 р. – 1944 р. – Оп. 2. – Од. зб. 33. – 310 арк.
- 1.148. *Політична і господарська діяльність* УПА. – Б. д. – Оп. 2. – Од. зб. 35. – 160 арк.
- 1.149. *Суспільно-політичний огляд* “По Україні” за м. вересень 1943 р. – Оп. 2. – Од. зб. 41. – 17 арк.
- 1.150. *Інструкції* по пропаганді. Інформаційні видання ОУН. “Партизанка”. Інформації про “бульбівців” (1943). Присяга вояка УПА. Огляд суспільно-політичного, господарського і культурного життя на південних землях України (вересень 1942 р.). Вишкільні матеріали. Брошура “За самостійність”. – 1942 р. – 1943 р. – Оп. 2. – Од. зб. 43. – 116 арк.
- 1.151. *Матеріали* про націоналістичну діяльність начальника штабу “Поліської Січі” Смородського П. В. – 1940 р. – 1943 р. – Оп. 2. – Од. зб. 112. – 23 арк.

Державний архів Житомирської області

Ф. Р.1151. Житомирський генералкомісаріат

- 1.152. *Отчеты* районных и окружных организаторов о работе на местах и структура организации ОУН. – 31 июля 1941 г. – 25 марта 1942 г. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 179 арк.
- 1.153. *Секретные* донесения командиру С.Р. и С.Д. Житомира о развитии бандеровского движения и ОУН и борьба с ними. – 7 февраля – 7 мая 1942 г. – Оп. 1. – Од. зб. 14. – 49 арк.
- 1.154. *Демографические* сведения по Бердичевскому гебитскомисариату, Емильчино, Житомиру, Звягелю, Коростеню, Овручу, Олевску, Чуднову за 1942 год. – Оп. 1. – Од. зб. 145. – 120 арк.

Ф. П.1376. Підпільні організації і партизанські загони, які діяли в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1943 рр. на території Житомирської області

- 1.155. *Отчет* о деятельности Олевского подпольного райкома КП(б)У и материалы к нему. – 1 мая 1943 г. – 6 декабря 1945 г. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – 124 арк.
- 1.156. *Отчет* о деятельности подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Житомирской области в период Великой Отечественной войны. – июль 1941 г. – январь 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 91. – 263 арк.
- 1.157. *Отчет* о боевой деятельности партизанского отряда им. Чапаева, действовавшего в Олевском районе (командиры – Лапшин и Возбранный). – 1944 г. – 1945 г. – Оп. 1. – Од. зб. 141. – 17 арк.
- 1.158. *Отчет* о боевой деятельности партизанского отряда им. Чапаева в Олевском районе (командиры – Лапшин и Возбранный). – 1944 г. – 1945 г. – Оп. 1. – Од. зб. 141а. – 15 арк.
- 1.159. *Отчеты* о проведенной работе по дополнительному выявлению и учету участников антифашистского подполья и партизанского движения, которые действовали на территории Житомирской области в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – 1945 г. – 13 апреля 1964 г. – Оп. 1. – Од. зб. 152а. – 56 арк.
- 1.160. *Хронологический* справочник об оккупации населенных пунктов Житомирской области немецко-фашистскими захватчиками и освобождении их Красной Армией. – 1947 г. – Оп. 1. – Од. зб. 190. – 189 арк.
- 1.161. *Материалы* про Овручскую подпольную организацию, которая действовала в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1943 гг.) в г. Овруче и Овручском районе. – 1965 г. – 1967 г. – Оп. 1. – Од. зб. 209. – 92 арк.

Ф. Р.2636. Комісія з обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни

- 1.162. *Доклад* об итогах работы Житомирской Областной Комиссии по учету ущерба и расследованию злодеяний, совершенных немецко-фашистскими захватчиками и их пособниками на территории Житомирской области УССР. – Б. д. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 77 арк.
- 1.163. *Копии* докладных записок и информации Облисполкому “Об итогах учета ущерба и расследования злодеяний немецко-фашистских захватчиков”. – 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – 97 арк.
- 1.164. *Акты* ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами гражданам Олевского района за период с 1941 – 1943 гг. – 25-31 мая 1944 г. – Оп. 1. – Од. зб. 66. – 199 арк.

Ф. П.2668. Фонд спогадів

- 1.165. *О злодеяниях* оуновцев. – Б. д. – Оп. 4. – Од. зб. 398. – 1 арк.

Рівненський обласний краєзнавчий музей

Документальний фонд

- 1.166. *Наказ* Командуючого Українською Національною Армією від 17 березня 1945 р. – Док. № 15057. – 1 арк.
- 1.167. *Уповноваження*. – 17 липня 1947 р. – Док. № 15058. – 1 арк.
- 1.168. *Грамота*. – 10 вересня 1975 р. – Док. № 15059. – 1 арк.
- 1.169. *Особисті* записи Т.Бульби-Боровця. – Б. д. – Док. № 15061. – 6 арк.

- 1.170. *Лист* єпископа Мстислава до от. Бульби від 15 листопада 1942 р.; До його Ексцеленції Мстислава, єпископа Переяславського і Вікарія Київського від 26 листопада 1942 р. – Док. № 15350/8. – 3 арк.
- 1.171. *До пана* д-ра Беєра, гебітскомісара в Рівному. – 15 березня 1943 р. – Док. № 15350/9. – 2 арк.
- 1.172. *Повідомлення*. – 15 січня 1943 р. – Док. № 15350/10. – 1 арк.
- 1.173. *До Уряду* Німецького Райху в Берліні. – 15 листопада 1943 р. – Док. № 15350/12. – 1 арк.
- 1.174. *До Проводу* ОУН-Бандери – Головної Команди УПА. – 24 вересня 1943 р. – Док. № 15350/13. – 2 арк.
- 1.175. *До Краєвого Проводу* Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери. – 25 березня 1943 р. – Док. № 15350/14. – 2 арк.
- 1.176. *Командирам* відділів Бульби. – 6 вересня 1943 р. – Док. № 20180. – 1 арк.
- 1.177. *Грамота*. – 1992 р. – Док. № 21225. – 1 арк.

2. Опубліковані документи та матеріали

- 2.1. *Боротьба* проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945 / [упоряд. : О. Ішук, С. Кокін]. – Київ – Торонто, 2007. – 912 с. – (Літопис УПА. Нова серія ; т. 9).
- 2.2. *В боротьбі* за українську державу : есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / [ред. М. Марунчак]. – Вінніпег – Париж – Мюнхен – Нью-Йорк – Детройт – Торонто, 1990. – 1294 с.
- 2.3. *Від Полісся* до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень – вересень 1943 р.) :

- очима учасників, мовою документів / [упоряд. : А. В. Кентій, В. С. Лозицький]. – К. : Парламентське видавництво, 2005. – 304 с.
- 2.4. *Волинь і Полісся : німецька окупація. Кн. 1* / [відп. ред. Є. Штендера]. – [2-ге вид., випр.]. – Торонто : Літопис УПА, 1978. – 255 с. – (Літопис УПА ; т. 1).
  - 2.5. *Волинь і Полісся : німецька окупація. Кн. 2* / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто : Літопис УПА, 1977. – 256 с. – (Літопис УПА ; т. 2).
  - 2.6. *Волинь і Полісся : УПА та запілля 1943–1944 : [документи і матеріали]* / [упоряд. : О. Вовк, І. Павленко]. – Київ – Торонто, 1999. – 724 с. – (Літопис УПА. Нова серія ; т. 2).
  - 2.7. *Гошовська В. Трагедія Волині : погляд через 60 років* / Гошовська В., Сьомін С., Смоляннюк В. ; [за ред. Є. Марчука]. – К. : НАОУ, 2003. – 164 с.
  - 2.8. *Житомищина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 1941–1944 рр. : [зб. документів]* / [відп. ред. П. М. Степанов]. – Житомир : Радянська Житомирщина, 1948. – 219 с.
  - 2.9. *Житомищина у Великій Вітчизняній війні 1941–1944 рр. : [зб. документів та матеріалів]* / [відп. ред. О. С. Чорнобривцева]. – К. : Наукова думка, 1969. – 292 с.
  - 2.10. *Ідея і чин : орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу* / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто : Літопис УПА, 1995. – 591 с. – (Літопис УПА ; т. 24).
  - 2.11. *Історія застерігає : трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни* / [кер. кол. упоряд. В. М. Немятий]. – К. : Політвидав України, 1986. – 264 с.
  - 2.12. *Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). Вип. 1* / С. А. Кокін. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 214 с.

- 2.13. *Косик В. М.* Розкол ОУН (1939–1940) : [зб. документів] / В. М. Косик. – [2-ге вид., випр. й доп.]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України : Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. – 136 с.
- 2.14. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. – 660 с.
- 2.15. *Літопис* нескореної України : [документи, матеріали, спогади]. Кн. 1 / [упоряд. : Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін]. – Львів : Просвіта, 1993. – 800 с.
- 2.16. *Матеріяли* до позицій визвольної боротьби українського народу, 1941–1953. – Мюнхен, 1993. – 185 с.
- 2.17. *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952 : [документи і матеріали] / П. Мірчук. – Львів : Товариство української мови ім. Т. Шевченка, 1991. – 448 с.
- 2.18. *На зов* Києва. Український націоналізм у II світовій війні : [зб. статей, спогадів і документів]. – Торонто – Нью-Йорк : Новий Шлях, 1985. – 542 с.
- 2.19. *ОУН* в 1941 році : [документи]. Ч. 1 / [упоряд. : О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 336 с.
- 2.20. *ОУН* в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби : 1929–1955. – Б. м., 1955. – 371 с.
- 2.21. *ОУН і УПА* у другій світовій війні : [документи та матеріали] / [упоряд. : М. В. Коваль, Р. Я. Пиріг, В. А. Гриневич, П. В. Медведюк] // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 102-129 ; № 4. – С. 89-107 ; № 5. – С. 98-115 ; № 6. – С. 98-114 ; 1995. – № 1. – С. 87-108 ; № 2. – С. – 93-122 ; № 3. – С. 101-123 ; № 5. – С. 100-108.

- 2.22. *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. : нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 944 с.
- 2.23. *Сергійчук В.* ОУН-УПА в роки війни : нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 496 с.
- 2.24. *Сергійчук В.* Поляки на Волині у роки Другої світової війни : документи з українських архівів і польські публікації / В. Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2003. – 576 с.
- 2.25. *Сергійчук В.* Український здвиг : Волинь : 1939–1955 / В. Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
- 2.26. *Сівицький М.* Історія польсько-українських конфліктів : в 3 т. / М. Сівицький ; [пер. з пол. Є. Петренка]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005– .– Т. 2. – 2005. – 360 с.
- 2.27. *Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів : в 4 т. / [упоряд. В. Косик].* – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України : Львівський державний університет ім. І. Франка : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997– .– Т. 1. – 1997. – 384 с.
- 2.28. *Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів : в 4 т. / [упоряд. В. Косик].* – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України : Львівський державний університет ім. І. Франка : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997– .– Т. 2 : 1941–1942. – 1998. – 384 с.
- 2.29. *Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів : в 4 т. / [упоряд. В. Косик].* – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України : Львівський державний університет ім. І. Франка : Ін-т української археографії та

- джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997– .– Т. 3 : 1942–1943. – 1999. – 384 с.
- 2.30. *Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів : в 4 т. / [упоряд. В. Косик].* – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України : Львівський державний університет ім. І. Франка : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997– .– Т. 4 : 1944–1945. – 2000. – 368 с.
- 2.31. *УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1 : 1942 – червень 1944 / [упоряд. Т. Гунчак ; відп. ред. Є. Штендера].* – Торонто : Літопис УПА, 1983. – 256 с. – (Літопис УПА ; т. 6).
- 2.32. *УПА в світлі німецьких документів. Кн. 2 : червень 1944 – квітень 1945 / [упоряд. Т. Гунчак ; відп. ред. Є. Штендера].* – Торонто : Літопис УПА, 1983. – 272 с. – (Літопис УПА ; т. 7).
- 2.33. *УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3 : червень 1941 – травень 1943 / [відп. ред. Є. Штендера].* – Торонто : Літопис УПА, 1991. – 271 с. – (Літопис УПА ; т. 21).
- 2.34. *Poliszczyk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu : w 5 т. / W. Poliszczyk.* – Toronto, 2002– .– Т. 3 : Dokumenty z zakresu zasad ideologicznych i założeń programowych nacjonalizmu ukraińskiego (część 1). – 2002. – 536 s.
- 2.35. *Poliszczyk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu : w 5 т. / W. Poliszczyk.* – Toronto, 2002– .– Т. 4 : Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od 1920 do grudnia 1943 roku (część 2). – 2002. – 524 s.
- 2.36. *Poliszczyk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu : w 5 т. / W. Poliszczyk.* – Toronto, 2002– .– Т. 5 : Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od grudnia 1943 do 1950 roku (część 3). – 2003. – 510 s.

3. Мемуари

- 3.1. *Андрій Мельник* : [спогади та документи] / [гол. ред. М. Луків]. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – 352 с.
- 3.2. *Базима Г.* Слідами великого рейду : спогади партизана / Г. Базима. – К. : Молодь, 1959. – 368 с.
- 3.3. *Барагура В.* Воєнні переживання сірої людини : спогади з Другої світової війни / В. Барагура. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті : Свобода. – 1991. – 146 с.
- 3.4. *Бойдуник О.* На переломі : уривки спогадів / О. Бойдуник. – Париж : Націоналістичне видавництво в Європі, 1967. – 155 с.
- 3.5. *Боровський В.* Шість тижнів на Волині в 1943 році : із спогадів проповідника Української Євангельсько-Реформованої Церкви / В. Боровський // Літопис Волині. – 1982. – № 13-14. – С. 28-42.
- 3.6. *Брайко П.* Внимание, Ковпак! / П. Брайко, О. Калиненко. – М. : Досааф, 1971. – 351 с.
- 3.7. *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху : [спогади] / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег : Волинь, 1981. – 326 с.
- 3.8. *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху : [спогади] / Т. Бульба-Боровець. – Київ – Торонто – Нью-Йорк : Фундація ім. О. Ольжича : Фундація ім. С. Петлюри, 1996. – 271 с.
- 3.9. *Бульба-Боровець Т.* Збройна боротьба України (1917–1950) / Т. Бульба-Боровець // Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця : [дослідження, спогади, документи]. – Рівне : Азалія, 1998. – С. 131-152.
- 3.10. *Войцехович В. О.* Партизани ідуть на захід / В. О. Войцехович. – К. : Політвидав України, 1982. – 256 с.
- 3.11. *Войцехович В. О.* Фронт на Поліссі : партизанські зшитки / В. О. Войцехович. – К. : Політвидав України, 1975. – 432 с.

- 3.12. *Волинь і Полісся : німецька окупація. Кн. 3 : спомини учасників* / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто : Літопис УПА, 1984. – 307 с. – (Літопис УПА ; т. 5).
- 3.13. *Гадзяцький М.* Ще кілька слів про Поліську Січ / М. Гадзяцький // *Літопис Волині*. – 1964. – Ч. 7. – С. 89-91.
- 3.14. *Гайвас Я.* Доба великого перелому / Ярослав Гайвас // *Визвольний шлях*. – 1985. – № 10. – С. 1176-1188 ; № 11. – С. 1352-1360 ; № 12. – С. 1431-1446.
- 3.15. *Гірняк К.* Фронт Української Революції : причинок до історії збройної боротьби Волині / К. Гірняк, О. Чуйко. – Торонто – Онтаріо : Волинь, 1979. – 45 с.
- 3.16. *Гожий С.* Незабутній Тарас Бульба / Степан Гожий // *Самостійна Україна*. – 1995. – № 1. – С. 33-40.
- 3.17. *Дорошенко М.* Українська трагедія : спогади з Другої світової війни / М. Дорошенко. – Нью-Йорк, 1980. – 224 с.
- 3.18. *Житомиряни на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941–1945 : [спогади ветеранів]* / [упоряд. : Г. І. Денисенко, В. В. Калінкіна, К. А. Маймула та ін.]. – [2-е вид., доп.]. – Житомир : Полісся, 2000. – 324 с.
- 3.19. *Кременицький В. О.* Імені Ванди Василевської / В. О. Кременицький ; [літ. запис І. Ломачука]. – К. : Політвидав України, 1986. – 204 с.
- 3.20. *Лівицький М.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М. Лівицький. – Мюнхен – Філядельфія : Українське Інформаційне Бюро, 1984. – 72 с.
- 3.21. *Макар В.* Береза Картузька : спомини з 1934–35 рр. / В. Макар. – Торонто : Ліга визволення України, 1956. – 204 с.
- 3.22. *Мартинюк М.* Спогади з підпілля / Микола Мартинюк // *Визвольний шлях*. – 1998. – № 4. – С. 475-486.
- 3.23. *Медведев Д. Н.* Сильные духом : [роман] / Д. Н. Медведев. – М. : Молодая гвардия, 1979. – 478 с.
- 3.24. *Медведев Д.* Это было под Ровно / Д. Медведев ; Брянцев Г. Конец “осинового гнезда” / Г. Брянцев. – М. : Правда, 1987. – 496 с.

- 3.25. *Наумов М. І.* Западний рейд : дневник партизанського командира / М. І. Наумов. – К. : Політиздат України, 1980. – 311 с.
- 3.26. *О. Ольжич* : Незнаному воякові. Заповідане живим / [упоряд. Л. Череватенко]. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1994. – 432 с.
- 3.27. *Опанасюк О.* Січ Тараса Бульби в Олевську : свідчення, спомини, документи / Олексій Опанасюк // Літературна Україна. – 2004. – 24 червня.
- 3.28. *Петренко М.* Слідами армії без держави / М. Петренко. – Київ – Торонто : Українська Видавнича Спілка : Студіум, 2004. – 272 с.
- 3.29. *Подворняк М.* Вітер з Волині : [спогади] / М. Подворняк. – Вінніпег : Волинь, 1981. – 240 с.
- 3.30. *Роман Петренко* (“Юрко”, “Омелько”) : за Україну, за її волю : [спогади] / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто – Львів : Літопис УПА, 1997. – 269 с. – (Літопис УПА ; т. 27).
- 3.31. *Руднєв С.* Щоденник про Карпатський рейд / С. Руднєв. – [2-ге вид.]. – К. : Політвидав України, 1949. – 76 с.
- 3.32. *Самчук У.* На білому коні / У. Самчук. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1965. – 234 с.
- 3.33. *Самчук У.* На коні вороному : спомини і враження / У. Самчук. – Вінніпег : Волинь, 1975. – 360 с.
- 3.34. *Самчук У.* П'ять по дванадцятій : записки на бігу / У. Самчук. – Буенос-Айрес : Вид-во Миколи Денисюка, 1954. – 230 с.
- 3.35. *Стецюк Г.* Непоставлений пам'ятник : [спогади] / Г. Стецюк. – Вінніпег : Ін-т дослідів Волині, 1988. – 155 с.
- 3.36. *Туди, де бій за волю* : збірник військово-політичних матеріалів у пам'ять Максима Скорупського-Макса, курінного УПА. – Лондон – Париж, 1989. – 479 с.
- 3.37. *Федоров О. Ф.* Остання зима / О. Ф. Федоров ; [пер. з рос. А. Шиян ; літ. запис Є. Шатров]. – К. : Політвидав України, 1976. – 322 с.

- 3.38. *Філоненко П.* Збройна боротьба на Волині : спомини учасника / П. Філоненко. – Вінніпег : Волинський видавничий фонд, 1958. – 56 с.
- 3.39. *Шандрук П.* Це було так! (Про розмову з генералом Власовим, про Український Національний Комітет та про 1-шу Українську Дивізію) / П. Шандрук // Розбудова держави. – 1954. – № 3. – С. 33-45.
- 3.40. *Штуль-Жданович О.* Ціною крові / О. Штуль-Жданович. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 592 с.
- 3.41. *Шуляк О.* В ім'я правди : до історії повстанчого руху в Україні / О. Шуляк. – Роттердам, 1947. – 36 с.

4. Періодика воєнного періоду

- 4.1. *Волинь.* – 1941. – 21 вересня.
- 4.2. *Гайдамака.* – 1941. – 21 вересня.
- 4.3. *Гайдамака.* – 1941. – 12 жовтня.
- 4.4. *Гайдамака.* – 1941. – 19 жовтня.
- 4.5. *Гайдамака.* – 1941. – 26 жовтня.
- 4.6. *Гайдамака.* – 1941. – 9 листопада.
- 4.7. *Гайдамака.* – 1941. – 22 листопада.
- 4.8. *Голос Сарненщини.* – 1943. – 23 травня.
- 4.9. *Голос Сарненщини.* – 1943. – 25 липня.
- 4.10. *Земля і влада.* – 1943. – червень.
- 4.11. *Оборона України.* – 1943. – 1 серпня.
- 4.12. *Оборона України.* – 1943. – 4 серпня.
- 4.13. *Олевські вісті.* – 1943. – 29 травня.

Література

5. Монографії, брошури, статті

- 5.1. *Балей П.* Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року : причини і наслідки. Ч. 1 / П. Балей. – Б. м., Б. р. – 169 с.
- 5.2. *Бедрій А.* ОУН і УПА / А. Бердій. – Нью-Йорк – Лондон – Мюнхен – Торонто : Українська центральна інформаційна служба, 1983. – 64 с.
- 5.3. *Безпалько П.* Бульба-Боровець – засновник УПА / Петро Безпалько // Надслучанський вісник – 2002. – 12 червня.
- 5.4. *Беляєв В.* Під чужими прапорами / В. Беляєв, М. Рудницький. – К. : Радянський письменник, 1958. – 292 с.
- 5.5. *Білас І.* Репресивний апарат тоталітарного суспільства у боротьбі з національно-визвольним рухом в часи другої світової війни / Іван Білас // Матеріали наук. конф. Всеукраїнського Братства вояків УПА [“Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність”], (Івано-Франківськ, 16–17 січ. 1993 р.) / [упоряд. : Дичковський О., Дичковська Г., Наконечний Л.]. – Стрий : УВІС, 1993. – С. 6-23.
- 5.6. *Богатырь З. А.* В тылу врага: боевая деятельность соединения партизанских отрядов под командованием героя Советского Союза А. Н. Сабурова / З. А. Богатырь. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1963. – 335 с.
- 5.7. *Бойко М.* Історіографія повстанського руху на Волині М. Скорупського / Максим Бойко // Літопис Волині. – 1992. – № 17-18. – С. 85-89.
- 5.8. *Боляновський А.* Дивізія “Галичина” : історія / А. Боляновський. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, 2000. – 528 с.
- 5.9. *Боровець В.* Борець за волю України. Маловідомі факти з біографії Тараса Бульби-Боровця / Віктор Боровець // Народна газета. – 2000. – 3 березня.

- 5.10. *Боровець В.* Людина з легенди. Маловідомі факти з біографії Тараса Бульби-Боровця / Віктор Боровець // Надслучанський вісник. – 1999. – 3 листопада.
- 5.11. *Боротьба* трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу / [В. О. Замлинський, Ю. В. Тримєров, В. П. Чугайов та ін.]. – К. : Наукова думка, 1984. – 240 с.
- 5.12. *Боярський П. К.* Внутрішня політика Організації Українських Націоналістів / П. К. Боярський. – Женева, 1947. – 80 с.
- 5.13. *Брайчевський М.* Конспект історії України / М. Брайчевський. – К. : Знання, 1993. – 208 с. – (Б-ка журналу “Пам’ятки України” ; кн. 18).
- 5.14. *Бухало Г.* “...навіть було заборонено зватися українцем” / Гурій Бухало // Нове життя. – 1996. – 24 січня.
- 5.15. *Бухало Г.* Патріотична традиція Волині / Г. Бухало // Літопис Волині. – 1999. – № 19-20. – С. 212-218.
- 5.16. *Бухало Г.* Пожовклі сторінки – то свідчення історії. Документи Тараса Бульби-Боровця в музеї / Гурій Бухало // Волинь. – 1993. – 30 липня.
- 5.17. *Бухало Г.* Син землі поліської / Гурій Бухало // Волинь. – 2003. – 7, 14, 21 березня; ОГО. – 2003. – 13 березня.
- 5.18. *Бухало Г.* Тарас Боровець (Тарас Бульба), командир УПА “Поліська Січ” і польське питання / Гурій Бухало // Волинь. – 2005. – 4 листопада.
- 5.19. *Бухало Г.* Тарас Боровець і польське питання / Гурій Бухало // Сім днів. – 2003. – 11 липня.
- 5.20. *Бухало Г.* “УПА у бронзі” / Гурій Бухало // Волинь. – 2005. – 7 жовтня.
- 5.21. *Бычков Л. Н.* Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 : краткий очерк / Л. Н. Бычков ; [под ред. В. И. Клокова]. – М. : Мысль, 1965. – 454 с.
- 5.22. *Верещак В. И.* Правду не одолеть / В. И. Верещак. – К. : Україна, 2003. – 175 с.

- 5.23. *Верига В.* За Рідний Край, за нарід свій, або Хто такі дивізійники? / В. Верига. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 288 с.
- 5.24. *Веденєєв Д.* Основні фактори політичної та оперативно-бойової обстановки, що визначили розбудову та діяльність спеціальних підрозділів УПА (1942–1945 рр.) / Дмитро Веденєєв // Київська старовина. – 2003. – № 4. – С. 47-55.
- 5.25. *Від Видавництва* // Меч і воля. – 1953. – Ч. 1. – С. 1.
- 5.26. *Вільчур Я. Е.* Повороти до поганої минувшини / Я. Е. Вільчур // Віднова. – 1985. – № 3. – С. 131-134.
- 5.27. *Вовк О.* До питання постанови УПА під проводом ОУНСД / Олександр Вовк // Український історик. – 1995. – № 1-4. – С. 137-143.
- 5.28. *Военные грозы над Полесьем: Житомирщина в годы Великой Отечественной войны* / [Д. Ф. Романов, И. А. Павлов, И. В. Хирный и др.]. – К. : Политиздат Украины, 1985. – 229 с.
- 5.29. *Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. Вип. 1* / [В. Н. Андрианов, В. Е. Быстров, М. Л. Гутин и др.]. – М. : Политиздат, 1974. – 447 с.
- 5.30. *Войцеховський Ю.* Волинська трагедія: погляд крізь роки / Юрій Войцеховський // Історія в школі. – 2003. – № 5-6. – С. 19-27.
- 5.31. *В-ч С.* Україна під час Другої світової війни: українські визвольні сили / С. В-ч. – Б. м., 1947. – 40 с.
- 5.32. *Гавриш Н.* Життя та діяльність Т. Д. Боровця (“Тараса Бульби”) / Наталія Гавриш // Західне Полісся: історія та культура: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю Сарненського історико-етнографічного музею, (Сарни, 3–4 груд. 2004 р.). Вип. 1. – Рівне, 2004. – С. 84-102.
- 5.33. *Гай Ю. І.* З ким і проти кого: ганебний шлях петлюрівщини та її “спадкоємців” / Ю. І. Гай. – К. : Молодь, 1980. – 224 с.
- 5.34. *Гайвас Я.* Акт обвинувачення / Ярослав Гайвас // Гомін України. – 1982. – 5 травня.

- 5.35. *Гарбарчук К.* Армія без держави. 25 років тому помер командувач “Поліської Січі” генерал-хорунжий Тарас Бульба-Боровець / Кость Гарбарчук // *Вісник&К.* – 2006. – 18, 25 травня.
- 5.36. *Гірняк К.* Український Легіон Самооборони: причинки до історії / К. Гірняк. – Торонто – Онтаріо : Волинь, 1977. – 56 с.
- 5.37. *Гоголь В. А.* Українське Національне Відродження як першооснова політичної діяльності Т. Бульби-Боровця / В. А. Гоголь // *Історія очима молодих дослідників : зб. наук. праць / [редкол. : В. Шеретюк, Л. Галуха, П. Савчук та ін.].* – Рівне : РДГУ : історико-соціологічний факультет, 2006. – С. 91-97.
- 5.38. *Городецький В.* Тарас Бульба з поліського краю / Володимир Городецький // *Час/Time.* – 1997. – 6-12 березня.
- 5.39. *Грицак Я. Й.* Нарис історії України : формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Й. Грицак. – [2-ге вид.]. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
- 5.40. *Гриценко А.* УНГ та її завдання / А. Гриценко // *Меч і воля.* – 1953. – Ч. 11. – С. 1-3.
- 5.41. *Гриценко О.* Історичні документи української демократії (До 13-ї річниці проклямації Українського Комітету в Парижі) / О. Гриценко // *Меч і воля.* – 1952. – Ч. 7. – С. 7-8, 15.
- 5.42. *Гришко В.* Карби часу : історія, література, політика : публіцистика : у 2 т. / В. Гришко. – К. : Смолоскип, 1999– . – Т. 1 : 1946–1952. – 1999. – 868 с.
- 5.43. *Два Базари, 1921–1941.* – Б. м., 1949. – 22 с.
- 5.44. *Держава і армія* // *Самостійна Україна.* – 1983. – № 4-6. – С. 18-23.
- 5.45. *Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі : статті і матеріали* / [ред. Л. Р. Винар, Н. Пазуняк]. – Філадельфія : Фондація ім. С. Петлюри в США – Київ : Веселка – Вашингтон : Фондація Родини Феценко-Чопівських, 1993. – 494 с.
- 5.46. *Дехтяр В.* Вшанували Бульбу-Боровця / Валентина Дехтяр // *Надслучанський вісник.* – 2003. – 15 березня.

- 5.47. *Дещинський Л.* Отаман / Дещинський Л., Бондаренко К., Киричук Ю. // За вільну Україну. – 1996. – 30 травня, 1, 4, 6 червня.
- 5.48. *Дзьобак В.* Деякі маловідомі сторінки діяльності ОУН, УПА на західноукраїнських землях в 1939–1944 рр. / В. Дзьобак // Науково-методичні праці з історії СРСР. – К., 1991. – С. 81-98.
- 5.49. *Дзьобак В.* Тарас Боровець і “Поліська Січ” / Володимир Дзьобак // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1994. – № 1. – С. 124-139.
- 5.50. *Дзьобак В.* Тарас Боровець і “Поліська Січ” / Володимир Дзьобак // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1995. – № 1-2. – С. 39-59.
- 5.51. *Дзьобак В. В.* Отаман Тарас Бульба-Боровець : штрихи до політичного портрета / В. В. Дзьобак. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 91 с.
- 5.52. *Дзьобак В. В.* Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.) / В. В. Дзьобак. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 260 с.
- 5.53. *Дмитрук К.* Безбатченки : правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР / К. Дмитрук. – Львів : Каменяр, 1974. – 239 с.
- 5.54. *До 90-річчя від дня народження Тараса Бульби-Боровця* // Українське слово. – 1998. – 2 липня.
- 5.55. *Довжик М. П.* Юридична оцінка діяльності ОУН-УПА в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнний період / М. П. Довжик // Велика Вітчизняна війна у навчально-методичній літературі навчальних закладів України : матеріали Житомирської обласної конф., проведеної в рамках Всеукр. наук.-практ. конф., (Житомир, 18 лют. 1999 р.). – Житомир, 1999. – С. 6-9.
- 5.56. *Донцов Д.* Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1966. – 363 с.
- 5.57. *Дробот І. І.* Україна в другій світовій війні : [навч. посібник] / Дробот І. І., Кучер В. І., Чернега П. М. – К. : ІЗМН, 1998. – 124 с.

- 5.58. *Дружини українських націоналістів в 1941–42 роках.* – Лондон : Наша книгозбірня, 1953. – 128 с. – (Наша книгозбірня ; ч. 13).
- 5.59. *Енциклопедія історії України* : в 5 т. / [голова редкол. В. А. Смолій]. – К. : Наукова думка, 2003– . – Т. 1 : А-В. – 2003. – 688 с.
- 5.60. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 1* / [гол. ред. В. Кубійович]. – Б. м. : Молоде життя, 1955. – 400 с.
- 5.61. *Єндик Р. Дмитро Донцов : ідеолог українського націоналізму* / Р. Єндик. – Мюнхен : Українське видавництво, 1955. – 176 с.
- 5.62. *Жив'юк А. А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості : громадсько-політичний портрет Уласа Самчука* / А. А. Жив'юк. – Рівне : Ліста-М, 2004. – 184 с.
- 5.63. *Житомищина : історичний нарис* / [А. Б. Войтенко, О. М. Іващенко, О. С. Кузьмін та ін.]. – Житомир : Полісся, 2003. – 272 с.
- 5.64. *Жуківський А. Як творилася Українська Повстанська Армія* / Анатолій Жуківський // *Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф., (Київ, 25–26 серп. 1992 р.).* – К. : Ін-т історії України НАН України, 1992. – С. 51-67.
- 5.65. *Жученко И. Я. Поднимая партизан в атаку : партийное руководство деятельностью партизанских форми-рований Украины в годы Великой Отечественной войны* / И. Я. Жученко, П. А. Савчук. – К. : Политиздат Украины, 1984. – 220 с.
- 5.66. *З позицій пролетарського інтернаціоналізму* / [К. Дмитрук, І. Коломійченко, М. Панчук та ін.]. – К. : Політвидав України, 1981. – 374 с.
- 5.67. *Збірник на пошану ген. Романа Шухевича* / [упоряд. Г. Васьковича]. – Лондон : Українська Видавнича Спілка – Мюнхен : Український Інститут Освітньої Політики, 1990. – 356 с.
- 5.68. *Здіорук О. І. “Літопис УПА” : час, події, джерела : джерелознавча достовірність та інформаційна цінність багатотомного видання “Літопис*

- УПА” / О. І. Здіорук. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 142 с.
- 5.69. *Здіорук С. І.* Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.) / Здіорук С. І., Гриневич Л. В., Здіорук О. І. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 173 с.
- 5.70. *ЗЧ ОУН фальшують початки УПА та сприяють КГБ у винищуванні “нескорених”* // Місія України. – 1972. – Ч. 1. – С. 3, обг.
- 5.71. *Ивлев И. А.* Оружием контрпропаганды : советская пропаганда среди населения оккупированной территории СССР. 1941–1944 гг. / И. А. Ивлев, А. Ф. Юденков. – М. : Мысль, 1988. – 277 с.
- 5.72. *Иващенко О. М.* Житомирщина шляхами історії : краєзнавчі розвідки / О. М. Иващенко, Ю. М. Поліщук. – Житомир : Полісся, 1997. – 146 с.
- 5.73. *Ільюшин І. І.* Волинська трагедія 1943–1944 рр. / І. І. Ільюшин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 313 с.
- 5.74. *Ільюшин І. І.* Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів Другої світової війни / І. І. Ільюшин // Український історичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 82-96.
- 5.75. *Ільюшин І. І.* ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни : в світлі польських документів / І. І. Ільюшин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 198 с.
- 5.76. *Ільюшин І. І.* Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / І. І. Ільюшин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2001. – 289 с.
- 5.77. *Ісаєв В.* Невідомий Бульба-Боровець / Влад Ісаєв // Рівне вечірнє. – 2005. – 7 липня.
- 5.78. *Історія міст і сіл Української РСР* : в 26 т. / [голова головної редкол. П. Т. Тронько]. – К. : Ін-т історії Академії наук УРСР, 1968– . – Т. : Житомирська область. – 1973. – 726 с.

- 5.79. *Історія міст і сіл Української РСР* : в 26 т. / [Голова головної редкол. П. Т. Тронько]. – К. : Ін-т історії Академії наук УРСР, 1968– . – Т. : Ровенська область. – 1973. – 656 с.
- 5.80. *Кандиба С.* Тарас Бульба-Боровець / С. Кандиба // *Літопис Волині*. – 1982. – № 13-14. – С. 191-195.
- 5.81. *Касьянов Г. В.* Ідеологія ОУН : історико-ретроспективний аналіз / Г. В. Касьянов // *Український історичний журнал*. – 2004. – № 1. – С. 29-42 ; №2. – С. 68-82.
- 5.82. *Кентій А.* “Отаман Тарас Бульба” / А. Кентій // *Політика і час*. – 1992. – № 4. – С. 72-79.
- 5.83. *Кентій А. В.* Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.) / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 111 с.
- 5.84. *Кентій А. В.* Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929–1941 рр.) / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – 201 с.
- 5.85. *Кентій А. В.* Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 201 с.
- 5.86. *Кентій А. В.* Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні / А. В. Кентій, В. С. Лозицький // *Український історичний журнал*. – 2005. – № 3. – С. 3-16.
- 5.87. *Кентій А. В.* Стратегія “двофронтової” боротьби ОУН-УПА у 1943–1944 рр.: мовою документів, очима істориків / А. В. Кентій, Г. В. Папакін // *Україна у другій світовій війні : уроки історії та сучасність : матеріали Міжн. наук. конф., (Київ, 27–28 жовт. 1994 р.)*. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – С. 163-169.
- 5.88. *Кентій А. В.* Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 287 с.
- 5.89. *Кентій А. В.* Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 220 с.

- 5.90. *Кизя Л. Є.* Народні месники : з історії партизанського руху на Ровенщині / Л. Є. Кизя. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1960. – 172 с.
- 5.91. *Киричук Ю. А.* Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика / Ю. А. Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.
- 5.92. *Киричук Ю.* Тарас Бульба-Боровець : його друзі і вороги / Ю. Киричук. – Львів : Принінтерформ, 1997. – 86 с.
- 5.93. *Клоков В.* Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / Клоков В., Кулик І., Слінько І. – К. : АН УРСР, 1957. – 220 с.
- 5.94. *Книга Пам'яті України. Житомирська область : в 12 т. / [голова редколегії Р. Р. Петронговський].* – Житомир : Льонок, 1993– .– Т. 8 : Овруцький, Олевський райони. – 1995. – 640 с.
- 5.95. *Книга Скорботи України. Житомирська область / [голова редколегії Р. Р. Петронговський].* – Житомир : Льонок, 2002– .– Т. 1. – 2002. – 880 с.
- 5.96. *Книга Скорботи України. Житомирська область / [голова редколегії Р. Р. Петронговський].* – Житомир : Льонок, 2002– .– Т. 2 : кн. 1. – Житомир : Рута, 2006. – 524 с.
- 5.97. *Коваль М. В.* ОУН-УПА : між “третім рейхом” і сталінським тоталітаризмом / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 94-101.
- 5.98. *Коваль М. В.* Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки ; т. 12).
- 5.99. *Коваль М. В.* Україна : 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. В. Коваль. – К. : Вища школа, 1995. – 194 с.
- 5.100. *Ковальчук В.* Можливо, згадаємо? / В. Ковальчук // Місто. – 2007. – 11 жовтня.
- 5.101. *Косик В.* Бульба, Поліська Січ і початки УПА / Володимир Косик // Визвольний шлях. – 1984. – № 9. – С. 1059-1070.

- 5.102. *Косик В.* Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця : деякі аспекти історії 1939–1945 років / Володимир Косик // *Визвольний шлях*. – 2001. – № 2. – С. 44-54.
- 5.103. *Косик В.* Проблематика історії ОУН і УПА / Володимир Косик // *Матеріали наук. конф. Всеукраїнського Братства вояків УПА [“Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність”]*, (Івано-Франківськ, 16–17 січ. 1993 р.) / [упоряд. : Дичковський О., Дичковська Г., Наконечний Л.]. – Стрий : УВІС, 1993. – С. 24-28.
- 5.104. *Косик В.* Ставлення німців до ОУН і УПА (1941–1944) / Володимир Косик // *Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф.*, (Київ, 25–26 серп. 1992 р.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 1992. – С. 10-33.
- 5.105. *Косик В.* Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд / Володимир Косик // *Визвольний шлях*. – 2002. – № 10. – С. 29-32 ; № 11. – С. 21-32.
- 5.106. *Костецький М.* Про ідеолога і стратега партизанської війни! / М. Костецький // *Український голос/Ukrainian Voice*. – 1990. – 10 вересня.
- 5.107. *Костюшенко В. А.* Ємільчинщина : історичний нарис / В. А. Костюшенко. – Житомир, 2007. – 101 с.
- 5.108. *Крицевий І.* Рух української молоді / Іван Крицевий // *Меч і воля*. – 1953. – Ч. 8. – С. 5-8.
- 5.109. *Кульчицький С. В.* Проміжний звіт Робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА : попередній варіант / С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 38 с.
- 5.110. *Куц А.* Листи поліського отамана / Алла Куц // *Надслучанський вісник*. – 2001. – 15 серпня.
- 5.111. *Куц А.* Пам’ятаючи героя : Тарас Бульба-Боровець / Алла Куц // *Нова Волинь*. – 2004. – 6 травня.

- 5.112. *Куц А.* Про Тараса Бульбу-Боровця / Алла Куц // Надслучанський вісник. – 2004. – 3 листопада.
- 5.113. *Куц А.* Спогади, що зігрівають серце / Алла Куц // Надслучанський вісник. – 1998. – 4 листопада.
- 5.114. *Кучер В. І.* Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944) / В. І. Кучер. – К. : Наукова думка, 1974. – 143 с.
- 5.115. *Кучер В. І.* Трансформація поглядів провідників ОУН-УПА у роки Другої світової війни / В. І. Кучер // Україна у другій світовій війні : уроки історії та сучасність : матеріали Міжн. наук. конф., (Київ, 27–28 жовт. 1994 р.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – С. 188-193.
- 5.116. *Лебедь М.* УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1 : Німецька окупація України / М. Лебедь. – Дрогобич : Відродження, 1993. – 208 с.
- 5.117. *Левчун Н.* Ім'я Тараса Бульби-Боровця повертається до земляків / Наталія Левчун // Сім днів. – 1998. – 14 березня.
- 5.118. *Литвин В. М.* Україна в Другій світовій війні (1939–1945) / В. М. Литвин. – К. : Лі-Терра, 2004. – 464 с.
- 5.119. *Литвин В.* XX століття в українсько-польських відносинах / В. Литвин // Історіографічні дослідження в Україні. Ч. 1 / [голова редкол. В. А. Смолій ; відп. ред. Ю. А. Пінчук]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 14-76. – (Україна-Польща : історія і сучасність : зб. наук. праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983) ; вип. 13).
- 5.120. *Лихолат А.* Национализм – враг трудящихся : анализ исторического опыта борьбы против национализма / А. Лихолат. – М. : Мысль, 1986. – 350 с.
- 5.121. *Лопатинський Ю.* УПА – збройна сила українського народу / Юрій Лопатинський // Сучасність. – 1983. – № 1-2. – С. 133-141.

- 5.122. *Мазурок В.* Рух Опору на Волині у 1941–1943 рр. // Архіви окупації. 1941–1944 / В. Мазурок. – К. : Вид-й дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 804-811.
- 5.123. *Мануїльський Д.* Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини : доповідь на нараді учителів західних областей України 6 січня 1945 р. / Д. Мануїльський . – К. : Укрдержвидав, 1945. – 24 с.
- 5.124. *Маркусь В.* Екзильний уряд Української Народньої Республіки в міжвоєнний період (1921–1939) : міжнародно-правна та порівняльна аналіза / Василь Маркусь // Сучасність. – 1986. – № 12. – С. 70-84.
- 5.125. *Марчук І.* “Січі” 41-го на Волині / Ігор Марчук // Визвольний шлях. – 2001. – № 4. – С. 29-32.
- 5.126. *Марчук І.* Формування та структура УПА-“Північ” (1943–1945) / Ігор Марчук // Визвольний шлях. – 2003. – № 8. – С. 23-37.
- 5.127. *Масловський В.* Дивізія СС “Галичина” / В. Масловський // Комуніст України. – 2002. – № 2. – С. 76-86.
- 5.128. *Мельничук Ю.* З життя бандитського отамана / Ю. Мельничук // Жовтень. – 1957. – № 10. – С. 88 – 102.
- 5.129. *Мельничук Ю.* Плем’я упирів : [нариси, памфлети, фейлетони] / Ю. Мельничук . – К. : Радянський письменник, 1963. – 354 с.
- 5.130. *Мельничук Ю.* Продай-душі / Ю. Мельничук. – Львів : Каменяр, 1967. – 172 с.
- 5.131. *Мечник С.* Замість спогадів – провокація / С. Мечник // Гомін України. – 1982. – 7 липня.
- 5.132. *Мечник С.* У вирі воєнного лихоліття : ОУН і УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами / С. Мечник. – Львів : Край, 1992. – 100 с.
- 5.133. *Микола Плав’юк* : Україна – життя моє : в 3 т. / [упоряд. В. Ляхоцький]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2002– . – Т. 1 : Терен В. Від селянського сина – до державника / В. Терен, Ю. Хорунжий. – 2002. – 352 с.

- 5.134. *Микола Плав'юк* : Україна – життя моє : в 3 т. / [упоряд. В. Ляхоцький]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2002– .– Т. 2 : Микола Плав'юк : особисто причетний : [вибр. ст., промови, інтерв'ю]. – 2002.– 608 с.
- 5.135. *Микола Плав'юк* : Україна – життя моє : в 3 т. / [упоряд. В. Ляхоцький]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2002– .– Т. 3 : Та долю іншу він обрав – душі неспокій : на пошану Миколи Плав'юка. – 2002. – 1088 с.
- 5.136. *Миткалик І. І.* Отаман Тарас Бульба-Боровець у пропагандистському висвітленні (1941-1944 рр.) / І. І. Миткалик // Минуле і сучасне Волині : краєзнавство : історія, здобутки, перспективи : тези доповідей та повідомлень II регіональної [“Велика Волинь”] і VI обласної історико-краєзнавчої конференції, (Луцьк, 8–10 жовт. 1992 р.) / Луцький держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки, Волинське обл. тов-во краєзнавців. – Луцьк, 1992. – С. 162-163.
- 5.137. *Михайлюк Б.* Варшавський договір в світлі націоналістичної критики / Б. Михайлюк. – Вінніпег, 1950. – 112 с.
- 5.138. *Михальчук В.* Світло і тіні українського збройного спротиву у другій світовій війні / Василь Михальчук // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф., (Київ, 25–26 серп. 1992 р.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 1992. – С. 97-119.
- 5.139. *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1 : 1920–1939 / П. Мірчук ; [за ред. С. Ленкавського]. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – 639 с.
- 5.140. *Мірчук П.* Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) : командир армії безсмертних / П. Мірчук. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1970. – 269 с.
- 5.141. *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія : 1942–1952 / П. Мірчук. – Мюнхен, 1953. – 319 с.
- 5.142. *Міткалик І.* Українська Повстанча Армія – Українська народно-революційна армія отамана Тараса Бульби-Боровця / Ігор Міткалик //

- Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф., (Київ, 25–26 серп. 1992 р.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 1992. – С. 67-71.
- 5.143. *Музичук С.* Українська Повстанча Армія / С. Музичук, І. Марчук. – Рівне, 2006. – 56 с.
- 5.144. *Мук П.* Про фронт ненависників ОУН / П. Мук // Сурма. – 1951. – № 29. – С. 23-24.
- 5.145. *Муковський І. Т.* Звитяга і жертовність : українці на фронтах другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. – К. : Книга Пам'яті України, 1996. – 568 с.
- 5.146. *Муратов О.* Про УПА – від першої особи / Олександр Муратов // Дзеркало тижня. – 2007. – 10 лютого.
- 5.147. *Національні меншини України у XX столітті : політико-правовий аспект* / [гол. ред. І. Курас ; кер. авт. кол. М. Панчук]. – К. : ІПЕІНД, 2000. – 356 с.
- 5.148. *Непогасний огонь віри : збірник на пошану полковника Андрія Мельника, голови проводу українських націоналістів.* – Париж : Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – 763 с.
- 5.149. *Опанасюк О.* Кров і фата : [документальна повість] / О. Опанасюк. – К. : Радянський письменник, 1967. – 155 с.
- 5.150. *Опанасюк О.* Незалежність проголошували, відроджували не тільки в Києві, Хусті, Львові... Що не вписалося до книги “Копище”, або Нотатки про “Поліську незалежну республіку”, які мовчали з 1965 року / Олексій Опанасюк // Вільне слово. – 1996. – 23, 30 серпня, 13, 20, 27 вересня, 4, 11 жовтня.
- 5.151. *Опанасюк О.* Ці дві десятини літ... / О. Опанасюк // Бібліотечна Житомирщина : історія і сучасність : зб. матеріалів обласної наук.-практ. конф., (Житомир, 26–27 вер. 2006 р.). – Житомир : Полісся, 2006. – С. 136-145.

- 5.152. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси* / [В. В. Дзьобак, І. І. Ільюшин, Г. В. Касьянов та ін.] ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Наукова думка, 2005. – 496 с.
- 5.153. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА* / [2-ге вид.]. – К. : Наукова думка, 2005. – 53 с.
- 5.154. *Організація Українських Націоналістів. 1929–1954 : збірник статей у 25-ліття ОУН.* – Б. м. : Видання Першої Української Друкарні у Франції, 1955. – ЛП, 448 с.
- 5.155. *Осташко Т. С. Український козацький рух в еміграції (1919–1939)* / Т. С. Осташко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія” / [гол. ред. Ю. І. Терещенко]. – К. : КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 285-294. – (Зб. наук. праць кафедри історії України та зарубіжних країн ; № 1).
- 5.156. *ОУН у війні 1939–1945 рр.* – Б. м., Б. р. – 109 с.
- 5.157. *ОУН : минуле і майбуття* / [відп. ред. С. Таран]. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – 304 с.
- 5.158. *Паньківський К. Роки німецької окупації (1941–1944)* / К. Паньківський. – Нью-Йорк – Торонто : Життя і мислі. – 1965. – 479 с.
- 5.159. *Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках* / І. К. Патриляк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 598 с.
- 5.160. *Пацула Й. Бульба-Боровець : за Україну, за її волю* / Йосип Пацула // Волинь. – 1998. – 22 травня.
- 5.161. *Пацула Й. “Лісова дипломатія” Тараса Бульби-Боровця* / Йосип Пацула // Волинь. – 1998. – 6, 13 березня.
- 5.162. *Пацула Й. Як це було насправді? Про один досі невідомий епізод з біографії Тараса Бульби-Боровця* / Йосип Пацула // Сім днів. – 1997. – 6 грудня.

- 5.163. *Пігідо-Правобережний Ф.* Велика Вітчизняна війна / Ф. Пігідо-Правобережний. – Вінніпег : Новий Шлях, 1954. – 231 с.
- 5.164. *Пінчук С.* В боротьбі за державну незалежність. З нагоди 90-річчя від дня народження Тараса Бульби-Боровця / Степан Пінчук // Надслучанський вісник. – 1998. – 2 вересня.
- 5.165. *Пісецька О.* Генеза українського повстанчого руху в Україні / Оксана Пісецька // Україна в Другій світовій війні : зб. доповідей виголошених на перших Студійних Днях в Балтімор, (Балтімор, 5–6 жовт. 1957 р.) – Балтімор, 1957. – С. 2-7.
- 5.166. *Повстанський рух* отамана Тараса Бульби-Боровця : [дослідження, спогади, документи]. – Рівне : Азалія, 1998. – 184 с.
- 5.167. *Полікарпенко Г.* Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни / Г. Полікарпенко. – [4-те вид., доп.]. – Б. м., 1951. – 148 с.
- 5.168. *Політична історія України : ХХ ст. : в 6 т. / [голова редкол. І. Ф. Курас].* – К. : Генеза, 2002– . – Т. 4 : Україна у Другій світовій війні : 1939–1945. – 2003. – 584 с.
- 5.169. *Поліщук В.* Гірка правда : злочинність ОУН-УПА : сповідь українця / В. Поліщук. – Торонто – Варшава – Київ, 1995. – 483 с.
- 5.170. *Полянський О.* Армія нескорених. До 60-річчя УПА / О. Полянський. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
- 5.171. *Пономаренко Р.* Боротьба ОУН-УПА з німецькими окупантами в роки Другої світової війни / Роман Пономаренко // Київська старовина. – 2007. – № 3. – С. 95-107.
- 5.172. *Попович М. В.* Червоне століття / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 2005. – 888 с.
- 5.173. *Потильчак О. В.* Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944) : причини і прояви / О. В. Потильчак. – К. : УДПУ ім. М. П. Драгоманова, 1997. – 29 с.
- 5.174. *Похлеба І.* “Лісова дипломатія” або війна на два фронти / Ігор Похлеба // Боротьба УПА за незалежність України : зб. тез та матеріалів наук.-практ.

- конф. в рамках 2-го Всеукраїнського пісенного фестивалю “Повстанські ночі”, (Рівне, 13 жовт. 1997 р.). – Рівне, 1997. – С. 5-7.
- 5.175. *Правду не здолати* / [відп. ред. М. К. Івасюта]. – Львів : Каменяр, 1974. – 280 с.
- 5.176. *Причинки до суспільного мислення : збірка статей. Ч. 2 : Большевизм і визвольна боротьба.* – Торонто, 1991. – 429 с.
- 5.177. *Про перші відділи УПА* / В. Шкварець, Г. Федьков, Л. Цимбал, В. Друмов // Матеріяли наук. конф. Всеукраїнського Братства вояків УПА [“Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність”], (Івано-Франківськ, 16–17 січ. 1993 р.) / [упоряд. : Дичковський О., Дичковська Г., Наконечний Л.]. – Стрий : УВІС, 1993. – С. 106-107.
- 5.178. *Прокоп М. УПА з перспективи 35-річчя* / Мирослав Прокоп // *Сучасність.* – 1977. – № 12. – С. 47-56.
- 5.179. *Рафальський О. О. Національні меншини України у XX столітті : історіографічний нарис* / О. О. Рафальський. – К. : Полнос, 2000. – 447 с.
- 5.180. *Ржезач Т. Розшукуються...* / Т. Ржезач, В. Цуркан. – К. : Політвидав України, 1989. – 234 с.
- 5.181. *Рожко В. Слідами побратима Тараса Бульби-Боровця* / Володимир Рожко // *Вісті.* – 1993. – 12 лютого.
- 5.182. *Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками* / Я. Рудницький. – Оттава, 1994. – 96 с.
- 5.183. *Савчук П. О. Народна боротьба проти окупантів на Житомирщині (1941–1943 рр.)* / П. О. Савчук // *Житомирщина крізь призму століть : наук. зб.* / [відп. ред. М. Ю. Костриця]. – 1997. – Вип. 16. – С. 86-87. – (Наук. зб. “Велика Волинь”).
- 5.184. *Семанів М. Народ знає, кому ставити пам’ятники* / Мирослав Семанів // *Волинь.* – 2003. – 21 березня.
- 5.185. *Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі* / В. Сергійчук. – [4-те вид., доп.]. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 88 с.

- 5.186. *Сергійчук В.* Організатор “Поліської Січі” / Володимир Сергійчук // Військо України. – 1992. – № 1. – С. 75-80.
- 5.187. *Сергійчук В.* Радянські партизани проти ОУН-УПА / В. Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 200 с.
- 5.188. *Сергійчук В.* То коли ж день ангела українського війська? / Володимир Сергійчук // Самостійна Україна. – 1993. – № 2. – С. 14-20.
- 5.189. *Сергійчук В.* Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / В. Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2003. – 140 с.
- 5.190. *Сивіцький М.* Польсько-український конфлікт 1943–1944 рр. / Микола Сивіцький // Україна-Польща : історична спадщина і суспільна свідомість : матеріали Міжн. наук. конф., (Кам’янець-Подільський, 29–31 трав. 1992 р.). – К. : Либідь, 1993. – С. 241-348.
- 5.191. *Сидорчик І.* З глибини історії / Іван Сидорчик // Вісті. – 1999. – 7 травня.
- 5.192. *Слободанюк О.* З ким і проти кого / О. Слободанюк // Червоний прапор. – 1989. – 21, 22, 28 листопада, 1, 2 грудня.
- 5.193. *Содоль П.* Українська Повстанча Армія, 1943–49 : [довідник] / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1994. – 199 с.
- 5.194. *Сосновчик В.* Син поліської землі / Володимир Сосновчик // Надслучанський вісник. – 2004. – 19 травня.
- 5.195. *Срібняк І.* Українська військова еміграція в Польщі у 1921–1924 рр. / Ігор Срібняк // Українська діаспора. – 1996. – Ч. 9. – С. 38-52.
- 5.196. *Стародубець Г.* ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941–1943 рр.) / Г. Стародубець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 144 с.
- 5.197. *Стахів Є.* УПА в радянських публікаціях / Євген Стахів // Сучасність. – 1983. – № 1-2. – С. 173-176
- 5.198. *Стельникович С. В.* Архівна джерельна база дослідження діяльності Поліської Січі / С. В. Стельникович // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія :

- історія : зб. наук. праць / [за заг. ред. П. С. Григорчука]. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 370-375.
- 5.199. *Стельникович С. В.* Поліська Січ та єврейське питання міста Олевськ / С. В. Стельникович // Житомирщина : минуле, сьогодення, поступ у майбутнє : наук. зб. Т. 1 / [за заг. ред. П. Ю. Сауха, О. М. Швидака, І. І. Ярмошика та ін.]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім І. Франка, 2007. – С. 117-121.
- 5.200. *Стельникович С. В.* Пресові видання бульбівського руху / С. В. Стельникович // Звягель – Новоград-Волинський : від сивої давнини до сьогодення : матеріали Міжн. наук.-краєзн. конф., присвяченої 750-річчю від першої літописної згадки про місто, (Новоград-Волинський, 3–6 лип. 2007 р.). Т. 1. – Житомир : М. Косенко, 2007. – С. 74-78. – (Наук. зб. “Велика Волинь” ; вип. 36).
- 5.201. *Стельникович С. В.* Тарас Бульба-Боровець : нарис повстанської діяльності / С. В. Стельникович. – Коростень : Друк, 2004. – 138 с.
- 5.202. *Стельникович С. В.* Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця : історичний нарис / С. В. Стельникович. – Житомир : ЖОД, 2007. – 217 с.
- 5.203. *Стельникович С.* Діяльність Т. Бульби-Боровця по організації “Поліської Січі” в світлі історіографічних джерел / Сергій Стельникович // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2002. – № 8. – С. 177-186.
- 5.204. *Стельникович С.* Інформаційно-пропагандистські видання бульбівського руху / Сергій Стельникович // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2007. – № 16. – С. 85-91.
- 5.205. *Стельникович С.* Організація та політичні засади діяльності Української Народної Революційної Армії (УНРА) / Сергій Стельникович // Часопис української історії / [за ред. А. П. Коцура]. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 108-112.

- 5.206. *Стельникович С.* Польська дипломатія Тараса Бульби-Боровця (до проблеми польсько-українського протистояння 1943–1944 рр.) / Сергій Стельникович // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2003. – № 11. – С. 60-64.
- 5.207. *Стельникович С.* Тарас Бульба-Боровець і польсько-українські стосунки (1943-1944 рр.) / Сергій Стельникович // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : зб. статей / [відп. ред. В. М. Даниленко]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 180-187.
- 5.208. *Тарас Чупринка.* До генези Української Головної Визвольної Ради / Тарас Чупринка // Авангард. – 1954. – Ч. 12-13. – С. 4-11.
- 5.209. *Тишкевич Р.* Сарни : історико-краєзнавчий нарис / Р. Тишкевич. – Костопіль : РОСА, 2004. – 84 с.
- 5.210. *Тищенко О.* Бульба та лінії / Олег Тищенко // VIP. – 2005. – № 37. – С. 8-9.
- 5.211. *Ткаченко С. Н.* Повстанческая армия : тактика борьбы / С. Н. Ткаченко. – Минск : Харвест – Москва : АСТ, 2000. – 512 с.
- 5.212. *Трубайчук А.* Друга світова війна / А. Трубайчук. – К. : Наукова думка, 1995. – 192 с.
- 5.213. *Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. : в 3 т. / [председатель ред. кол. И. Д. Назаренко].* – К. : Политиздат Украины, 1975– . – Т. 1 : Советская Украина в период отражения вероломного нападения фашистской Германии на СССР и подготовки условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.). – 1975. – 544 с.
- 5.214. *Україна в полум'ї війни. 1941–1945 / [П. П. Панченко, О. І. Уткін, В. І. Горєлов та ін.].* – К. : Україна, 2005. – 560 с.
- 5.215. *Україна і Росія в історичній перспективі : в 3 т. / [гол. ред. ради В. М. Литвин].* – К. : Наукова думка, 2004– . – Т. 2 : Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко. – 2004. – 531 с.

- 5.216. *Україна партизанська*. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.) / [упоряд. : О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін.]. – К. : Парламентське видавництво, 2001. – 319 с.
- 5.217. *Українська Народня Республіка*. Уряди УНР на Батьківщині й в екзилі. – Філадельфія, Б. р. – 15 с. – (Ukrainica exiliana ; № 3).
- 5.218. *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів* / [голова ред. колегії Я. Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – 296 с. – (Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність ; ч. 11).
- 5.219. *Український народ у другій світовій війні* : [навч. посібник] / І. І. Дробот, В. І. Кучер, А. Г. Слюсаренко, П. М. Чернега. – К. : Школяр, 1998. – 238 с.
- 5.220. *УПА – українська всенациональна збройна сила* // Гомін України. – 1982. – 3 березня.
- 5.221. *Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України*. Анотований покажчик фондів УПА (1942–1946). Вип. 1 / [упоряд. : Папакін Г. В., Вовк О. Д., Яцишин З.]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 60 с.
- 5.222. *Ходаківський М.* Заокеанська “бульба” / М. Ходаківський // Червоний прапор. – 1981. – 17 лютого.
- 5.223. *Цимбалюк Ф.* Початки повстанського руху Крем'янецького повіту на Волині в роках 1942–1943 / Ф. Цимбалюк // Літопис Волині. – 1992. – № 17-18. – С. 76-84.
- 5.224. *Чайковський А. С.* Невідома війна : партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика / А. С. Чайковський. – К. : Україна, 1994. – 255 с.
- 5.225. *Чередниченко В. П.* Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму / В. П. Чередниченко – К. : Політвидав України, 1978. – 334 с.

- 5.226. *Чередниченко В. П.* Націоналізм проти нації / В. П. Чередниченко. – К. : Політвидав України, 1970. – 192 с.
- 5.227. *Чередниченко В. П.* Світло великої Перемоги не потьмяніє / В. П. Чередниченко, В. П. Трошинський. – Львів : Каменяр, 1984. – 175 с.
- 5.228. *Шайкан В.* Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни : характерні риси та особливості / Валентина Шайкан // Історія в школі. – 2006. – № 5. – С. 4-11.
- 5.229. *Шамраєва В.* Андрій Лівицький : штрихи до політичної біографії / Валентина Шамраєва // Київська старовина. – 2001. – № 1. – С. 156-166.
- 5.230. *Шанковський Л.* Вулиця ім. полк. Медведєва... (Слідами недавнього, а так вже призабутого минулого) / Лев Шанковський // Свобода – 1955. – 28, 29, 30 липня, 2, 3 серпня.
- 5.231. *Шанковський Л.* Ген. хор. УПА, Леонід Ступницький / Лев Шанковський // Гомін України. – 1982. – 17 березня.
- 5.232. *Шанковський Л.* Похідні групи ОУН : Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. / Лев Шанковський. – Мюнхен : Український самостійник, 1958. – 370 с.
- 5.233. *Шанковський Л.* Українська Повстанська Армія // Історія українського війська / Лев Шанковський. – Вінніпег, 1953. – С. 784-793.
- 5.234. *Шафета П.* “Поліська Січ”, або хто такі бульбаші / Полікарп Шафета // Червоний прапор. – 1991. – 12, 13, 14, 15, 16, 19 березня.
- 5.235. *Шелюг М.* Вони несли біду, або юридична оцінка діяльності ОУН-УПА / Михайло Шелюг. – Житомир : Видання газети “Житомир”, 1999. – 60 с.
- 5.236. *Шелюг М.* ОУН : сторінки історії / Михайло Шелюг. – Житомир : Видання газети “Житомир”, 1997. – 48 с.
- 5.237. *Шелюг М.* Правди не сховаєш! : збірка документальних оповідань про діяльність ОУН-УПА / Михайло Шелюг. – Житомир : КПЖФ, 1996. – 48 с.

- 5.238. *Шелюг М.* Чи підпадає “Тарас Бульба” (Тарас Боровець) під статус “національного героя” України? / М. Шелюг // Зірка надії. – 1996. – 28 грудня ; 1997. – № 1.
- 5.239. *Шелюг М. П.* “Правда очі коле!” або УПА “Схід” Житомирщині / М. П. Шелюг // Юні патріоти Житомирщини у Великій Вітчизняній війні : програма та тези наук.-практ. конф., присвяченої 55-річчю Перемоги над фашистською Німеччиною. – Житомир, 2000. – С. 37-44.
- 5.240. *Шпак В.* Невідома війна / Віктор Шпак // Урядовий кур’єр. – 2007. – 13 жовтня.
- 5.241. *Armstrong J. A.* Ukrainian nationalism / J. A. Armstrong. – [3rd ed.]. – Colorado : Ukrainian academic Press, 1990. – 271 p.
- 5.242. *Boshyk Y.* Ukraine during World War II : History and its aftermath. A Symposium / Y. Boshyk. – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1986. – 291 p.
- 5.243. *Hrycak J.* Historia Ukrainy, 1772–1999 : Narodziny nowoczesnego narodu / J. Hrycak. – Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. – 359 s.
- 5.244. *Juchniewicz M.* Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944 / M. Juchniewicz. – Warszawa : Ministerstwo Obrony Narodowej, 1973. – 475 s. – (Wojna wyzwolenicza narodu polskiego).
- 5.245. *Subtelny O.* Ukraine : A History / O. Subtelny. – Toronto : Published by the University of Toronto Press in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989. – 665 p.
- 5.246. *Torke H.-J.* German-Ukrainian relations in historical perspective / H.-J. Torke, J.-P. Himka. – Edmonton – Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – 239 p.
- 5.247. *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.

6. Збірники матеріалів конференцій, круглих столів

- 6.1. *Бібліотечна Житомирщина : історія і сучасність : зб. матеріалів обласної наук.-практ. конф., (Житомир, 26–27 вер. 2006 р.).* – Житомир : Полісся, 2006. – 184 с.
- 6.2. *Боротьба УПА за незалежність України : зб. тез та матеріалів наук.-практ. конф. в рамках 2-го Всеукраїнського пісенного фестивалю “Повстанські ночі”, (Рівне, 13 жовт. 1997 р.).* – Рівне, 1997. – 33 с.
- 6.3. *Велика Вітчизняна війна у навчально-методичній літературі навчальних закладів України : матеріали Житомирської обласної конф., проведеної в рамках Всеукр. наук.-практ. конф., (Житомир, 18 лют. 1999 р.).* – Житомир, 1999. – 48 с.
- 6.4. *Західне Полісся : історія та культура : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю Сарненського історико-етнографічного музею, (Сарни, 3–4 груд. 2004 р.).* Вип. 1. – Рівне, 2004. – 273 с.
- 6.5. *Звягель – Новоград-Волинський : від сивої давнини до сьогодення : матеріали Міжн. наук.-краєзн. конф., присвяченої 750-річчю від першої літописної згадки про місто, (Новоград-Волинський, 3–6 лип. 2007 р.).* Т. 1. – Житомир : М. Косенко, 2007. – 384 с. – (Наук. зб. “Велика Волинь” ; вип. 36).
- 6.6. *Матеріали “круглого столу” Української Всесвітньої Координаційної Ради з нагоди 60-річчя УПА / [упоряд. О. Кочубейник].* – К. : Альтерпрес, 2002. – 88 с.
- 6.7. *Матеріали наук. конф. Всеукраїнського Братства вояків УПА [“Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність”], (Івано-Франківськ, 16–17 січ. 1993 р.) / [упоряд. : Дичковський О., Дичковська Г., Наконечний Л.].* – Стрий : УВІС, 1993. – 124 с.
- 6.8. *Минуле і сучасне Волині : краєзнавство : історія, здобутки, перспективи : тези доповідей та повідомлень II регіональної [“Велика Волинь”] і VI*

- обласної історико-краєзнавчої конференції, (Луцьк, 8–10 жовт. 1992 р.) / Луцький держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки, Волинське обл. тов-во краєзнавців. – Луцьк, 1992. – 163 с.
- 6.9. *Проблеми українського державотворення : історія і сучасність : матеріали Міжн. наук.-краєзн. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження О. Ольжича та 90-річчю Української Народної Республіки, (Житомир, 5–8 черв. 2007 р.). Т. 1. – Житомир : М. Косенко, 2007. – 320 с. – (Наук. зб. “Велика Волинь” ; вип. 35).*
- 6.10. *Справжні і міфічні визволителі України : матеріали наук.-практ. конф., (Київ, 9 квіт. 1993 р.) / [гол. ред. І. С. Хміль]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1993. – 101 с.*
- 6.11. *Україна у другій світовій війні : уроки історії та сучасність : матеріали Міжн. наук. конф., (Київ, 27–28 жовт. 1994 р.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 283 с.*
- 6.12. *Україна-Польща : історична спадщина і суспільна свідомість : матеріали Міжн. наук. конф., (Кам’янець-Подільський, 29–31 трав. 1992 р.). – К. : Либідь, 1993. – 264 с.*
- 6.13. *Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф., (Київ, 25–26 серп. 1992 р.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 1992. – 240 с.*
- 6.14. *Юні патріоти Житомирщини у Великій Вітчизняній війні : програма та тези наук.-практ. конф., присвяченої 55-річчю Перемоги над фашистською Німеччиною. – Житомир, 2000. – 56 с.*

7. Дисертації та автореферати дисертацій

- 7.1. *Бондаренко К. П. Діяльність організації українських націоналістів напередодні і під час Другої світової війни (1938–1945) : політичний та військовий аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст.*

- наук : спец. 20.02.22 “Військова історія” / К. П. Бондаренко. – Львів, 1997. – 24 с.
- 7.2. *Дзьобак В. В.* Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Дзьобак Володимир Васильович. – К., 2001. – 224 с.
  - 7.3. *Ільюшин І. І.* Польське військово-політичне підпілля в Західній Україні (1939–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / І. І. Ільюшин. – К., 2003. — 36 с.
  - 7.4. *Ковальчук В. М.* Джерела з історії мережі ОУН(б) і Запілля УПА на північно-західних українських землях у другій половині 1942 – на початку 1945 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історія України” / В. М. Ковальчук. – К., 2005. – 19 с.
  - 7.5. *Озимчук О. Б.* Антифашистська боротьба ОУН-УПА в роки Другої світової війни (період 1941–1944 рр.) на матеріалах Волині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О. Б. Озимчук. – К., 1995. – 21 с.
  - 7.6. *Сміян К. П.* Волинь в період німецько-фашистської окупації 1941–1944 років: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Сміян Костянтин Петрович. – Луцьк, 1996. – 193 с.
  - 7.7. *Стародубець Г. М.* Місце і роль ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (кінець 1940 – серпень 1943 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Стародубець Галина Миколаївна. – Тернопіль, 2001. – 196 с.

8. Електронні ресурси

- 8.1. *Баташев А.* Как ОУН с УПА воевала / А. Баташев. – Режим доступу : // <http://www.anti-orange-ua.com.ru/index.php/content/view/188/72>.

- 8.2. *Бочаров В.* Вооруженная борьба на оккупированной территории Украины в 1941–1944 годах (попытка объективного анализа) / В. Бочаров. – Режим доступа : // [http:// www.rusk.ru](http://www.rusk.ru).
- 8.3. *Бульба-Боровець Т.* Наше становище до Росії, комунізму і генерала Власова / Т. Бульба-Боровець // Літопис Форуму дослідів історії УПА. – 2000. – Вип. 3. – Режим доступу до журн. : // [http:// www.forum.ottawa-litopys.org/ documents/doc0304_u.htm](http://www.forum.ottawa-litopys.org/documents/doc0304_u.htm).
- 8.4. *Ёрш С.* Українська Народна-Резольюційна Армія (УНРА) / С. Ёрш. – Режим доступу : // [http://www. slounik.org/154983.html](http://www.slounik.org/154983.html).
- 8.5. *Іванущенко Г.* Український розвідник Іван Литвиненко / Г. Іванущенко. – Режим доступу : // [http://www. daso.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=66&Itemid=81](http://www.daso.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=66&Itemid=81).
- 8.6. *Косик В.* Німецькі документи про УПА / В. Косик // Український визвольний рух. – Вип. 1. – Режим доступу до журн. : // [http://www.cdvr.org.ua/uvr.php? nomer=1&roz=7](http://www.cdvr.org.ua/uvr.php?nomer=1&roz=7).
- 8.7. *Петренко Р.* Командири Дмитро Клячківський і Василь Івахів / Р. Петренко // Краєвид. – 2002. – березень-квітень. – Режим доступу до журн. : // [http:// www.vollibr.iatp.org.ua/2.02. html](http://www.vollibr.iatp.org.ua/2.02.html).
- 8.8. *Чуев С.* Атаман Тарас Бульба-Боровец и “Полесская Сечь” / С. Чуев // Обозреватель-Observer. – 2003. – Режим доступу до журн. : // <http://www.rau.su/observer>.